

T.C.

**RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ
TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİ: ÇEKİM
MODELİ İLE BİR İNCELEME
(Doktora Tezi)**

Kezban AYRAN CİHAN

**Prof. Dr. Ali Rıza SANDALCILAR
Danışman**

RİZE

2022

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalında, Kezban AYRAN CİHAN tarafından hazırlanan *Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri: Çekim Modeli İle Bir İnceleme* başlıklı bu çalışma, 25.11.2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof Dr. Ali Rıza SANDALCILAR	Kabul/Red
Üye	: Prof. Dr. Alaattin KIZILTAN	Kabul/Red
Üye	: Prof. Dr. Kenan ÇELİK	Kabul/Red
Üye	: Prof. Dr. Cemalettin KALAYCI	Kabul/Red
Üye	: Doç. Dr. Musa GÜN	Kabul/Red

_ / _ / _

Doç. Dr. Ahmet YANIK

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Doktora Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim "Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri: Çekim Modeli İle Bir İnceleme" konulu tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Eserimde, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dahil, sahibine / kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır.

Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılabilecek bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiç bir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim. 07.01.2022

Kezban AYRAN CİHAN

ÖN SÖZ

Küreselleşme ve teknolojik gelişmelerle beraber artan rekabet koşulları hem gelişmiş ülkeleri hem de gelişmekte olan ülkeleri daha fazla üretip daha fazla satarak dünya ticaretinden de daha fazla pay alma çabası içine sokmaktadır. Bu durum ekonomik bütünleşmelerin önemini ortaya çıkartarak ülkelerin birbirleri ile daha yoğun ticari bağlar kurmalarına ortam hazırlamaktadır. Diğer taraftan Avrupa Birliği ile oluşturulan gümrük birliği, ekonomik bütünleşmeler yolunda ortaya çıkan çatı unsurlardan birini oluşturmaktadır. Türkiye'nin de GB içinde yer almasının dış ticaret politikalarına özellikle ekonomik bütünleşmelerin üzerine ciddi etkileri bulunurken ekonomik bütünleşmelerin de ticaret verileri üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Bu çalışma da Türkiye'nin yapmış olduğu Serbest Ticaret Anlaşmalarının dış ticaret üzerindeki etkilerini belirlemek üzere hazırlanmıştır.

Doktora eğitimim boyunca bir taraftan bilgi ve tecrübesi ile diğer taraftan manevi desteği ile danışmanlığımı üstlenen değerli hocam Prof. Dr. Ali Rıza SANDALCILAR'a, tezime sundukları katkılarından dolayı Prof. Dr. Alaattin KIZILTAN'a ve Doç. Dr. Musa GÜN'e teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Hayatım boyunca hep destekçilerim olan, her zaman yanımda olduklarını bildiğim, hiçbir zorluk karşısında beni yalnız bırakmayan çok kıymetli anneme, babama ve kardeşlerime, evliliğimiz sürecince sevgisi ve desteği ile yanımda olan sevgili eşime ve varlığı ile hayatıma anlam katan biricik oğluma tüm kalbimle sevgilerimi sunarım.

Kezban AYRAN CİHAN

RİZE/2022

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	2
ETİK BEYAN	3
ÖNSÖZ	4
İÇİNDEKİLER	5
ÖZET	8
ABSTRACT	9
KISALTMALAR	10
TABLolar LİSTESİ	12
GİRİŞ	14

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARETTE SERBESTLEŞME HAREKETLERİ

1.1. DIŞ TİCARETTE KÜRESEL SERBESTLEŞME HAREKETLERİ ..	19
1.1.1. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması	22
1.1.2. Dünya Ticaret Örgütü	24
1.1.3. Dış Ticaret Teorilerinde Ticaretin Serbestleştirilmesi	27
1.1.3.1. Klasik Dış Ticaret Teorilerine Göre Ticari Serbestleşme	29
1.1.3.2. Yeni Dış Ticaret Teorilerine Göre Ticari Serbestleşme	35
1.2. DIŞ TİCARETTE BÖLGESEL SERBESTLEŞME HAREKETLERİ	39
1.2.1 Ekonomik Bütünleşmeler ve Aşamaları	40
1.2.1.1. Serbest Ticaret Bölgesi	42
1.2.1.2. Gümrük Birliği	44
1.2.1.3. Ortak Pazar	44
1.2.1.4. Ekonomik Birlik ve Parasal Birlik	45
1.3. SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ ETKİLERİ VE	
BAŞARI ŞARTLARI	46

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN SERBEST TİCARET ANLAŞMALARINA İLİŞKİN POLİTİKALARI VE SERBEST TİCARET ANLAŞMASI YAPTIĞI ÜLKELER İLE DIŞ TİCARETİ

2.1. TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNDE SERBESTLEŞME	
HAREKETLERİ	50
2.2. AB İLE GÜMRÜK BİRLİĞİ VE TÜRKİYE	54
2.3. TÜRKİYE’NİN TARAF OLDUĞU DİĞER EKONOMİK İŞBİRLİĞİ HAREKETLERİ	58
2.4. TÜRKİYE’NİN SERBEST TİCARET ANLAŞMASI YAPMA NEDENLERİ	59
2.5. TÜRKİYE’NİN YAPMIŞ OLDUĞU SERBEST TİCARET ANLAŞMALARI VE BU ANLAŞMALARIN TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNDEKİ YERİ	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

3.1. ÇEKİM MODELİ KULLANILARAK YAPILAN ÇALIŞMALAR ...	72
3.2. SERBEST TİCARET ANLAŞMALARI ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR	77

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM, VERİ SETİ VE MODELLER

4.1. ÇEKİM MODELİ	84
4.2. PANEL VERİ ANALİZİ	87
4.3. VERİ SETİ	94
4.4. MODELLERİN TANITILMASI	97
4.4.1. Birinci Grup Modeller	98
4.4.2. İkinci Grup Modeller	99

BEŞİNCİ BÖLÜM
SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ TÜRKİYE’NİN DIŞ
TİCARETİNE ETKİLERİNİN ÇEKİM MODELİ İLE
İNCELENMESİ

5.1. BİRİNCİ GRUP MODELLERE AİT ANALİZ SONUÇLARI	101
5.2. İKİNCİ GRUP MODELLERE AİT ANALİZ SONUÇLARI	108
5.2.1. Ürün Grupları Bazında İhracat Modelleri Tahmin Sonuçları	108
5.2.2. Ürün Grupları Bazında İthalat Modelleri Tahmin Sonuçları	122
5.3. SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ ETKİLERİNİN ÜRÜN	
GRUPLARI VE ÜLKELERE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ	130
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	133
KAYNAKLAR	140
EKLER	153
Ek 1: İkinci Grup Ekonometrik Modeller	153
Ek 2: Birinci Grup Modellere Ait Temel Varsayımlar Test Sonuçları ...	157
Ek 3: Ürün Grupları Bazında İhracat Modellerine Ait Temel	
Varsayımlar Test Sonuçları	158
Ek 4: Ürün Grupları Bazında İthalat Modellerine Ait Temel	
Varsayımlar Test Sonuçları	160

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı: İktisat

Tez Türü: Doktora Tezi

Danışman: Prof. Dr. Ali Rıza SANDALCILAR

Hazırlayan: Kezban AYRAN CİHAN

Yıl: 2022

Sayfa Sayısı: 161

ÖZET

SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİ: ÇEKİM MODELİ İLE BİR İNCELEME

Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA), ekonomik entegrasyon hareketlerinin ilk adımlarından biri olarak görülmektedir. Türkiye, 1996 yılında gümrük birliğine katılarak Avrupa Birliği’nin ortak gümrük tarifelerini kabul etmiş ve ortak ticaret politikalarını da benimsemiş bulunmaktadır. Bu durum sonucunda Türkiye, AB’nin yapmış olduğu STA’lar karşısında dezavantajlı bir konumda yer almaktadır. Ortaya çıkan bu olumsuz durumu bertaraf edebilmek için Türkiye de AB’nin STA yaptığı ülkeler ile STA yapma yoluna gitmektedir.

Bu çalışmada Türkiye’nin yapmış olduğu STA’ların dış ticaret üzerine etkileri araştırılmıştır. Bu amaçla ilk olarak STA’ların toplam ihracat ve ithalat üzerine olan etkileri daha sonra ise ürün grupları bazında ihracat ve ithalat üzerindeki etkileri incelenmiştir. 1991-2019 dönemi için Türkiye’nin STA yapmış olduğu ülkeler içinde ticarete payı en fazla olan 12 ülke çalışmaya dahil edilmiştir. Elde edilen sonuçlar STA’ların hem genel dış ticaret hem de ürün grupları bazında ele alınan ticaret üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Diğer taraftan ülkeler arasındaki uzaklığın ticareti azaltıcı bir faktör olarak yer aldığı belirlenmiştir. Ayrıca tahmin edilen modeller sonucunda Türkiye’nin bu ülkelerle olan ticaretinde çekim modelinin geçerli olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Serbest Ticaret Anlaşmaları, STA, SITC, Çekim Modeli, Ürün Grupları, Türkiye

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Department: Economics

Thesis Type: Ph. D. Dissertation

Supervisor: Prof. Dr. Ali Rıza SANDALCILAR

Author: Kezban AYRAN CİHAN

Year: 2022

Pages: 161

ABSTRACT

THE EFFECTS OF FREE TRADE AGREEMENTS ON TURKEY'S FOREIGN TRADE: AN INVESTIGATION WITH THE GRAVITY MODEL

Free Trade Agreements (FTAs) are seen as one of the first steps of economic integration movements. By joining the customs union in 1996, Turkey accepted the common customs tariffs of the European Union and adopted the common trade policies. As a result of this situation, Turkey has been in a disadvantageous position against the FTAs made by the EU. In order to eliminate this negative situation that has arisen, Turkey has made FTAs with the countries with which the EU has made FTAs.

In this study, the effects of FTAs made by Turkey on foreign trade were investigated. For this purpose, firstly, the effects of FTAs on total exports and imports, and then their effects on exports and imports on the basis of product groups were examined. 12 countries with the highest share in trade among the countries with which Turkey made FTAs in the period of 1991-2019 were included in the study. The results showed that FTAs have a significant effect on both general foreign trade and trade handled on the basis of product groups. On the other hand, it was determined that the distance between countries is a factor reducing trade. In addition, as a result of the estimated models, it was revealed that the gravity model is valid in Turkey's trade with these countries.

Key Words: Free Trade Agreements, FTA, SITC, Gravity Model, Product Groups, Turkey

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devleti
ACFTA	: ASEAN-Çin Serbest Ticaret Anlaşması
ADF	: Genişletilmiş Dickey Fuller
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKFTA	: ASEAN-Kore Serbest Ticaret Anlaşması
APEC	: Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği
ASEAN	: Güneydoğu Asya Uluslar Birliği
AT	: Avrupa Topluluğu
BIMSTEC	: Bengal Körfezi Çok Sektörlü Teknik Ve Ekonomik İşbirliği Girişimi
BM	: Birleşmiş Milletler
CADF	: Cross-Sectionally Augmented Dickey-Fuller Panel Birim Kök Testi
CER	: Avustralya - Yeni Zelanda Yakın Ekonomik İşbirliği Anlaşması
CES	: Sabit İkame Esnekliği
CIPS	: Cross-Sectionally Lm, Pesaran Ve Shin Panel Birim Kök Testi
D-8	: Gelişen 8 Ülke
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
ECU	: Avrupa Para Birimi
EES	: Avrupa Ekonomik Senatosu
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi
EKK	: En Küçük Kareler
GATT	: Gümrük Tarifeleri Ve Ticaret Genel Anlaşması
GB	: Gümrük Birliği

GÇM	: Genişletilmiş Çekim Modeli
GEEK	: Genelleştirilmiş En Kùçük Kareler
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
ITO	: Uluslararası Ticaret Örgütü
KM	: Kilometre
KOBİ	: Kùçük Ve Orta Boyutlu İşletmeler
LAFTA	: Latin Amerika Serbest Ticaret Alanı
LBİ	: Yerel En İyi Değişmez
MERCOSUR	: Güney Amerika Ortak Pazarı
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Alanı
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD	: Ekonomik Kalkınma Ve İş Birliği Örgütü
OGT	: Ortak Gümrük Tarifesi
OKK	: Ortaklık Konseyi Kararı
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
SAARC	: Güney Asya Bölgesel İş Birliği Örgütü
SITC	: Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırması
STA	: Serbest Ticaret Anlaşması
TÇM	: Temel Çekim Modeli
TL	: Türk Lirası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Ekonomik Entegrasyonlar ve Kapsamları	42
Tablo 2. Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları (2021)	63
Tablo 3. Türkiye'nin Toplam Dış Ticareti ve Serbest Ticaret Anlaşması Yaptığı Ülkeler İle Dış Ticareti (1985-2020 Dönemi, Milyar \$)	64
Tablo 4. Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Dış Ticareti ve Serbest Ticaret Anlaşması Yaptığı Ülkelerle Dış Ticareti (Milyon \$)	66
Tablo 5. Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşması Yaptığı Ülkelere Göre Dış Ticareti (Milyon \$)	68
Tablo 6. Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları Kapsamında En Çok Ticaretini Yaptığı Ürünler	70
Tablo 7. Serbest Ticaret Anlaşması Yapılan Ülkelerin Dış Ticaret Hacmindeki Ortalama Payları (1991-2020)	95
Tablo 8. Ekonometrik Modellerde Kullanılan Değişkenlerin Tanımlanması	96
Tablo 9. SITC Rev3 Digit 1 Ürün Sınıflandırması	97
Tablo 10. Birinci Grup Modellere Ait Değişkenlerin Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları	101
Tablo 11. Birinci Grup Modellere Ait Değişkenlerin Birim Kök Test Sonuçları	102
Tablo 12. Türkiye Verileri İçin Birim Kök Test Sonuçları	102
Tablo 13. İhracat Modelleri Tahmin Sonuçları	104
Tablo 14. İthalat Modelleri Tahmin Sonuçları	106
Tablo 15. Ürün Grupları İhracat Modellerine Ait Değişkenlerin Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları	109
Tablo 16. Ürün Grupları İhracat Modellerine Ait Değişkenlerin Birim Kök Test Sonuçları	109
Tablo 17. 0, 1 ve 2 Numaralı Ürün Grupları İhracat Modelleri Tahmin Sonuçları	112
Tablo 18. 3, 4 ve 5 Numaralı Ürün Grupları İhracat Modelleri Tahmin Sonuçları	117

Tablo 19. 6, 7 ve 8 Numaralı Ürün Grupları İhracat Modelleri Tahmin Sonuçları	120
Tablo 20. Ürün Grupları İthalat Modellerine Ait Değişkenlerin Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları	122
Tablo 21. Ürün Grupları İthalat Modellerine Ait Değişkenlerin Birim Kök Test Sonuçları	123
Tablo 22. 0, 2 ve 5 Numaralı Ürün Grupları İthalat Modelleri Tahmin Sonuçları	124
Tablo 23. 6, 7 ve 8 Numaralı Ürün Grupları İthalat Modelleri Tahmin Sonuçları	129
Tablo 24. Serbest Ticaret Anlaşmalarının Ürün Grupları ve Ülkelere Göre Etkileri	132

GİRİŞ

Sanayi devrimi ile küçük ölçekli üretimlerden kitlesel üretime geçiş, ülkelerde üretim stoklarını artırarak arz fazlalıklarına yol açmaya başlamıştır. Diğer taraftan küreselleşme ve iletişim ağlarının yaygınlaşması ve çeşitlenmesi ülkeleri ticari anlamda birbirlerine daha çok yakınlaştırmaya başlamıştır. Ülkeler arası ekonomik ilişkilerin gelişmesi, beraberinde hem siyasi ilişkileri yoğunlaştırıcı hem de yerel üretimlerin uluslararası bir özellik kazanmasını sağlayıcı rol üstlenmiştir. Küreselleşmenin etkisi ile oluşan bu süreç bir yandan küreselleşmeyi daha da hızlandırırken diğer yandan ülkelerin ekonomi politikalarında bazı değişikliklere gitmesine neden olabilmektedir.

Teknolojik ve lojistik alanlarda yaşanan ilerlemeler ile ülkelerin serbest dış ticaret yönündeki çabaları uluslararası ticaretin gelişimini hızlandırıcı bir etkide bulunmuştur. Ülkeler arasındaki maliyet farklılıkları, her ülkenin kendine özgü üretim teknikleri, coğrafi yakınlıklar, benzer sosyal kültürel öğelere sahip olma gibi faktörler dış ticareti teşvik etmekte ancak ticaretin daha kolay ve güvenli bir biçimde gerçekleştirilmesi için yeterli olmamaktadır. Bu bakımdan özellikle küresel ve ikili ticaretin belirli bir düzen dahilinde gerçekleştirilmesini sağlayacak çeşitli kurumlara dolayısıyla kurallara ve anlaşmalara gerek duyulmaktadır.

Uluslararası ticarete çok taraflı kuralları belirlemek ve ülkelerin eşit şartlarda serbest ticaret ortamında ticari faaliyetlerde bulunabilmelerini sağlamak için 1948 yılında Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) yapılmıştır. 1995 yılına gelindiğinde ise Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kurularak GATT'ın yerini almıştır. Türkiye de dış ticaretini geliştirmek için DTÖ'ne üye olmuştur ancak Türkiye dış ticaretindeki önemli gelişimler, Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) kapsamında gümrük birliği (GB)'ne katılma kararı ile ortaya çıkmaya başlamıştır.

Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci 1963 yılında imzaladığı Ankara Anlaşmasına dayanmaktadır. Bununla beraber Türkiye, AB ile uyum sürecinde

1996 yılında gümrük birliğine dahil olmuŗur. GB kararı ile Türkiye, AB'nin ortak gümrük tarifelerini (OGT) de kabul ederek ortak ticaret politikalarını da benimsemiŗ bulunmaktadırdır. Türkiye'nin AB'ye tam   ye olmamasına rağmen GB'ne katılarak AB'nin ortak ticaret politikalarına uyum zorunluluğu altına girmesi olumsuz bir durumu da beraberinde getirmektedir. Türkiye de bu olumsuz durum karŗısında AB'nin Serbest Ticaret Anlaŗması (STA) yaptığı ülkeler ile STA yapma yoluna giderek eŗit ŗartlarda dıŗ ticaret ger  ekleŗtirmeye, ortaya çıkabilecek olumsuz etkileri azaltmaya   alıŗmaktadır.

DT  , uluslararası ticaretin daha adil ŗartlarda ve daha kolay bir biçimde ger  ekleŗmesine katkıda bulunsa da ülkeler, gerek coğrafi gerekse sosyal kültürel vb. yakınlıkları dolayısıyla kendi aralarında   eŗitli ticari iŗbirlikleri ile ekonomik refahlarını artırmaya   alıŗmaktadırlar. STA'lar birçok ülkenin, dıŗ ticaret hacmini artırmak, ürünlerine yeni pazarlar bulmak vb. nedenlerle baŗvurdukları bir ticari yöntem olsa da bu ekonomik etkilerin yanısıra politik ve sosyal olmak üzere birçok alanda da etkilidir. Ancak bazı durumlarda ülkeler arasında ticaret anlaŗması yapmak tek baŗına yeterli olmamakta, ticareti yapılan ürünlerin özellikleri, döviz kurları, ülkelerin genel ekonomik düzeyleri ve siyasi iliŗkiler gibi diğer birçok faktör de dıŗ ticaret üzerinde doğrudan etkili olmaktadır.

Bu   alıŗmanın amacı, Türkiye'nin yapmıŗ olduğu STA'larının Türk dıŗ ticaretine olan etkilerini ortaya koymaktır.   alıŗma hem toplam ihracat ve toplam ithalat verileri hem de ürün grupları bazında ihracat ve ithalat verileri ele alınarak ger  ekleŗtirilmiŗtir. Ayrıca STA'ların dıŗ ticaret üzerindeki etkileri, her bir ülke için ürün grupları da dikkate alınarak saptanmaya   alıŗılmıŗtır. Analizlerin   lke ve ürün grubu özelinde ger  ekleŗtirilmesi bakımından bu   alıŗmanın literatüre katkı sağlayacağı d  ŗ  n  lmektedir. Ayrıca STA'ların yanı sıra dıŗ ticaret üzerinde etkili olabileceği d  ŗ  n  len fiyat ve nüfus faktörleri de   alıŗma kapsamına dahil edilmiŗtir.

Türkiye, baŗta ekonomik, politik ve sosyal-kültürel olmak üzere   eŗitli beklentiler ile birçok ülkeyle STA yapmıŗtır ve diğer birçok ülke ile de STA ger  ekleŗtirme konusunda etkileŗim halindedir. Bu   alıŗma, STA'ların Türkiye'nin dıŗ ticaretini nasıl etkilediği, Türkiye'nin anlaŗma yapılan ülkelere ihracatında ve ithalatında genel ihracat ve ithalat artıŗının üzerinde bir artıŗa yol

açıp açmadığının tespiti bakımından önem arz etmektedir. Diğer taraftan çalışmada STA'ların yapılması ile beklenen ekonomik kazanımların hem ürünler hem de ülkeler bazında ele alınması çalışmayı diğer çalışmalardan farklılaştırmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde dünyada dış ticaretin serbestleşme serüveni ele alınarak ülkelerin dışa kapalı ekonomilerinden ekonomik entegrasyonlara uzanan süreç ele alınmıştır. Bu amaçla ilk olarak küresel serbestleşme tarihinde önemli bir yeri olan GATT ve DTÖ'ye yer verilmiştir. Ardından dış ticarete serbestleşmeye ilişkin teoriler ve bölgesel serbest ticaret yoluyla ülkelerin farklı düzey ve içeriklerde birbirleri ile girişmiş oldukları, içinde STA'ları da barındıran ekonomik bütünleşmelere yer verilmiştir.

İkinci bölümde, Türkiye'de ticari serbestleşmeye dair tarihsel süreç ve Türkiye'nin STA yapma konusunda önemli bir yer tutan AB ile GB hakkında bilgi verilmiştir. Bu bilgilerin ardından Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik entegrasyon örneklerine yer verilmiştir. Daha sonra ise Türkiye'nin STA yapma nedenleri ile yapılan STA'ların dış ticaretteki yeri ele alınmıştır.

Üçüncü bölüm, çekim modeli yöntemi ve serbest ticaret anlaşmaları üzerine yapılan çalışmaların literatür incelemesinden oluşmaktadır.

Çalışmanın yöntemi, veri seti ve modellerin yer aldığı dördüncü bölümde çekim modeli ve panel veri analizi hakkında bilgiler verilerek değişkenler ve modeller tanıtılmıştır.

Beşinci bölüm olan çalışmanın analiz kısmında Çekim Modeli temel alınarak panel veri analizleri gerçekleştirilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkileri tespit edebilmek için Pesaran Yatay Kesit Bağımlılığı, CADF (CIPS Test İstatistiği) Birim Kök Testi ve temel varsayımlardan sapmalara ilişkin testler ile ön testler gerçekleştirildikten sonra dirençli bir tahminci olan Parks-Kmenta Tahmincisi ile çekim modelleri tahmin edilmiştir. Uygulanan analizlerin ve elde edilen sonuçların yer aldığı beşinci bölümde önce birinci grup modellere ilişkin analizler ve sonuçları daha sonra ürün grupları bazında ele alınan ikinci grup

modellere ait analizler ve sonuçları yer almaktadır. Çalışmanın sonuç kısmında ise elde edilen bulguların değerlendirilmesi ve politika önermeleri bulunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARETTE SERBESTLEŞME HAREKETLERİ

Uluslararası ticarete serbestleşme kavramı, mal ve hizmet ticaretindeki kontrollerin ve doğrudan veya dolaylı sınırlandırmaların çeşitli düzenlemelerle kaldırılması olarak ifade edilmektedir (Yapraklı 2007: 68). Serbestleşme, ticarete konu olan ürünlerin tüketiciye ulaşana kadar geçtiği aşamalarındaki işlem ve prosedürleri kolaylaştırma ve uyumlaştırma, formaliteleri azaltarak ticareti daha kolay ve anlaşılır hale getirme gibi işlevlere sahiptir. Bu sayede ülkeler birbirleri ile çeşitli kısıtlamalar olmadan daha kolay bir biçimde ticaret yapma imkânı elde etmektedir.

Uluslararası ticarete serbestleşme ile beraber özellikle gelişmekte olan ülkelerde üretim fazlası ürünlerin dövizle çevrilmesi, yurtiçi üretim için gerekli olan girdilerin temin edilmesi, yurtiçi üretim maliyetlerine göre dış alımın fiyat açısından daha uygun olması ve ülkelerin farklı faktör yoğunluklarına ve uzmanlık alanlarına sahip olmaları gibi nedenlerle ülkeler birbirleri ile ticaret yapmaktadır. Bu sayede de serbestleşme hareketlerinin ekonomik büyümeyi olumlu etkilemesi söz konusu olmaktadır. Bununla beraber ticari serbestleşme sadece iktisadi konularla ilgili olmayıp, birbirleri ile ticaret yapan ülkeleri politik çerçevede birbirlerine yakınlaştıracı etkiler de oluşturmaktadır.

Bir ülke serbest ticaret uygulamaları ile aktif bir dış ticaret gerçekleştirerek ekonomik büyümeyi sağlama amacının yanında dış ödemeler dengesini iyileştirme, yeni iş alanları oluşturma, küreselleşme ile beraber artan rekabet ortamında dünyanın gerisinde kalmama, rekabet artışı ile beraber verimlilik ve ürün kalitesinde iyileşme gibi amaçlarla da hareket etmektedir.

Her ülkenin içinde bulunduğu kendine özgü ekonomik, siyasi, sosyal vb. durumları ticari serbestleşmeye bakış açılarında etkili olmaktadır. Şöyle ki, bağımsızlığını kazanarak sömürge devlet olmaktan yeni kurtulan ülkeler kendi içlerinde başka alanlara öncelik vermeleri gerektiği, yeni uluslarını inşa etme çabası içinde oldukları için uzun yıllardır bağımsız olan ülkelere kıyasla

serbestleşme hareketlerinde daha az isteklidirler (Sachs vd., 1995:33). Diğer taraftan ticareti sınırlayan etkenlerin ortadan kaldırılması ülkeler için refah artırıcı etkilerde bulunsada bazı ekonomiler ticaretin serbestleşmesi ile beraber bu durumdan olumsuz etkilenebilmektedirler. Çünkü iç ticaretten dış ticarete geçişte ülkeler çeşitli bürokratik süreçlerle karşılaşmaktadırlar. Bunu yanında ürünlerin dış ülkelere ulaştırılması veya yurtiçine getirilmesi noktasında çeşitli taşıma türleri, ticaret bedellerinin aktarılması konusunda ise çeşitli ödeme yöntemleri ve bankacılık işlemleri söz konusu olmaktadır. Diğer taraftan bu durumlara ek olarak dış ticarete açılma ile beraber ticaret yapan tarafların üzerinde yüksek riske girme gibi baskılar da oluşabilmektedir. Bu gibi sebeplerle dış ticarete girişte ülkeler daha karmaşık ve zorlayıcı faktörlerle karşılaşmaktadırlar.

Dış ticareti öğrenme sürecinde yaşanan zorlukların yanında serbestleşme ile beraber ithalatta hızlı artışlar yaşanmaktadır. Bu durum yurtiçi üretimi özellikle tarım sektörünü olumsuz etkilerken ülkelerin dış ödemeler dengesini de olumsuz etkilemektedir (Drabek, 2001: 50-51). Ayrıca serbestleşme süreçlerinde tarife ve tarife dışı engellerin daha hızlı bir biçimde kaldırılması konusunda gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkeler üzerinde baskıcı tutumlar sergilemesi görülebilmektedir. Bu ortamda en azından yerli firmaların ve tarım sektörünün yurtiçinde rekabet edilmelerini sağlamak adına gelişmekte olan ülkelerde belirli bir derecede korumacılığa ihtiyaç duyulmaktadır ve bu durum aslında gelişmiş ülkelerin gelişim serüvenlerinde kendi politikalarında uyguladıkları bir yöntemdir (Khor, 2008:3-8). Bu bilgiler serbest ticaretin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından veya ekonomisi sanayi ve tarım ağırlıklı olan ülkeler açısından farklı etkiler ortaya çıkarabildiğini göstermektedir (Işın, 1998: 41-42). Ekonomik büyüme ve gelişmişlik düzeyi bakımından yüksek seviyelere ulaşan gelişmiş ülkelerde korumacı politikalarla karşılaşılrsa da uluslararası ticaret birçok iktisadi dinamiğe olumlu etkisi olan serbest bir yapıda ilerlemektedir.

1.1. DİŞ TİCARETTE KÜRESEL SERBESTLEŞME HAREKETLERİ

Dünyada ticari serbestleşme hareketleri incelendiğinde küresel ve bölgesel yaklaşımların yer aldığı görülmektedir. GATT ile başlayan küresel ticari

serbestleşme hareketleri bugün DTÖ'nün öncülüğünde devam etmektedir. Birleşmiş Milletler (BM) ve birçok kuruluş (Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (IBRD) vb.) farklı konularda DTÖ'nün çalışmalarına tamamlayıcı katkılar sunarak küresel ticari serbestleşme hareketlerini desteklemektedir. Küresel ticari serbestleşme yaklaşımında geçerli olan çok taraflı ticaret sisteminin yerine ülkelerin bölgesel ticaret anlaşmaları ile ekonomik entegrasyonlar ve işbirlikleri içinde yer almaları ise bölgesel ticari serbestleşme hareketlerini oluşturmaktadır.

Küresel ticari serbestleşme hareketlerine uzanan süreç incelendiğinde soğuk savaşların ve ekonomik krizlerin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu gibi sebeplerle ekonomileri zarar gören ülkeler ticari serbestleşme yoluyla ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlayacak finansal kaynakları edinmeyi amaçlamışlardır.

Özellikle 19. yüzyıl sonrası, dünya ekonomisinde uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi çabalarının arttığı bir dönem olarak ön plana çıkmaktadır. Ancak bu süreçte I. ve II. Dünya Savaşları nedeniyle ülkeler arasındaki ticaret ciddi bir biçimde yavaşlamış ve küresel ticarete bir darboğaza girilmiştir. Ayrıca böyle olumsuz bir ortamda uluslararası ticaretin tüm ülkeler için geçerli kurallar dahilinde gerçekleşmemesi yüzünden sık sık ülkeler karşı karşıya gelmiştir. Diğer taraftan bu süreç içinde Büyük Buhran olarak bilinen 1929-1930 Ekonomik Krizinin yaşanması ile mevcut iktisadi yapı sorgulanmış ve klasik iktisat anlayışının yerine Keynesyen iktisat politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Bu politika değişikliği ise ekonomide devletin ağırlığını öne çıkartarak müdahaleci bir yapı içinde küresel ticareti azaltıcı bir etkiye bulunmuştur (İncekara, 1995: 33-35).

II. Dünya Savaşının sonlarına gelirken öncelikli olarak Avrupa ülkeleri, bozulmuş olan ekonomilerini yeniden ayağa kaldırmanın yollarını aramaya başlamışlardır. Bununla beraber gelişmiş ülkeler savaş sonrası yeni dünya düzenini temin edebilmek ve uluslararası ticaretteki sorunları çözüme kavuşturabilmek için ticarete serbestleşmeyi sağlamak adına birlikte hareket etmeye başlamışlardır (Şanlı, 2008). ABD öncülüğünde savaş sonrasında ekonomide liberalleşme hareketlerinin benimsenmek istenmesi uluslararası

işbirliğini geliştirmeye olumlu katkılarda bulunmuştur. Bu kapsamda ekonomileri yönlendirecek, belirli kurallar çevresinde ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesini sağlayacak uluslararası örgütlerin kurulması gerekliliği ortaya çıkmıştır (Kıvılcım, 2013: 222). Bu kapsamda Bretton Woods sistemi (1944) ile IMF ve Dünya Bankasının kurulmasının yanında dünya ticaretinde akışkanlığın sağlanması ve koruyucu politikalardan vazgeçilmesi gibi uluslararası ticaretin önündeki engellerin azaltılması için gerekli çalışmaların yapılmasına karar verilmiştir. IMF, uluslararası mali ilişkileri düzenlemek ve dış ödemelerinde sorun yaşayan üye ülkelere kısa vadeli fon sağlamak, Dünya Bankası ise savaş ile tahrip olan ekonomilerin onarılması ve az gelişmiş ülkelerin kalkınması için mali yardımlarda bulunulması amaçları doğrultusunda çalışmaktadır. II Dünya Savaşı sona erdiğinde ABD'nin diğer ülkelere göre daha güçlü bir konumda bulunması, savaşta tahrip olan ekonomilerin onarımı için gerekli kaynakların ithal edilebileceği tek kaynak olarak ABD'nin öne çıkması ve Bretton Woods sisteminin de etkileri ABD'yi bir tür dünyanın “merkez bankacısı” haline sokmuştur. Ayrıca ABD öncülüğünde kurulan bu sistem “dolar” para biriminin rezerv para olarak dünyada kabul görmesini sağlamıştır. Ancak 1973'lü yıllara gelindiğinde sistemde çeşitli sorunların ağırlaşması, doların devalüasyonları ile zaman için sisteme olan güvenin kaybolması gibi nedenlerle Bretton Woods Sistemi yıkılmış ve yeni bir döneme giriş yapılmış, IMF ve Dünya Bankası ise faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir (Seyidoğlu, 2016: 26-30). Dünya Bankası araştırmalarına göre sistemin yıkılışına kadar olan dönemde birçok gelişmekte olan ülkenin küresel sisteme katılması ve bazı gelişmekte olan ülkelerde ise fakirlik sorununun ağırlaşması, diğer taraftan uluslararası göç ve sermaye hareketlerinin kayda değer bir boyuta ulaşması söz konusu olmuştur (Tellalbaş, 2011: 70-71).

1980'li yıllara gelindiğinde uluslararası ticaretin gelişimine katkı yapacak teknolojik ilerlemeler sağlanmıştır. Bilgi teknolojilerindeki ilerlemeler finansal piyasalarda entegrasyonu hızlandırarak bankacılık, sigortacılık ve taşımacılık alanlarında olumlu gelişmeler sağlamış ve bu alanlarda yeni piyasa oluşumları ortaya çıkmıştır. Ayrıca teknolojik gelişmeler taşımacılık ve iletişim alanlarında karşılaşılan maliyetlerin düşürülmesini de sağlamıştır (Aslan, 2005:14). Böylece

uluslararası ticaretin artırılması ve daha kolay koşullarda ticaretin gerçekleştirilmesi için bankacılık, taşımacılık ve iletişim alanlarında gerekli yenilikler ve düzenlemeler hayata geçmeye başlamıştır. Ayrıca uluslararası ticarete önemli bir yer tutan taşıma maliyetlerinin azalması ticareti artırıcı yönde önemli bir etkide bulunmuştur.

1990'lı yıllarda ticaretin serbestleştirilmesi için önemli adımlar atılmıştır. Önce GATT ardından DTÖ'nün kurulması, uluslararası ticarete genel kuralların ve yaptırımların belirlenmesi, ticaretin serbestleştirilmesi için gerekli çabaların gösterilmesi adına ciddi çalışmaları içermektedir. Ülkelerin dış ticaret yoluyla refahlarını artırma çabaları ve küreselleşme olgusunun da etkisiyle ülkeler arasındaki rekabet önemli bir boyuta ulaşmış ve uluslararası ticaretin serbestleşmesi sadece büyük ülkelerin değil diğer birçok ülkenin de temel amaçları arasında yer almıştır. Ancak 2000'li yıllardan sonra özellikle büyük ülkelerin dış ticarete belirli bir seviyeye ulaşmış olmalarının da etkileri ile tekrar korumacı politikalara yöneldiği görülmektedir. Buna rağmen günümüzde halen serbest dış ticaret uygulamaları önemini koruyarak devam etmektedir.

Ticarete serbestleşme veya buna karşın korumacılık eğilimlerinin dünya ekonomisi açısından geçirdiği aşamalar aşağıdaki gibi dönemlere ayrılarak incelenebilmektedir (Aslan, 2007: 5):

1. 1875-1914: Altın para dönemi, ticari serbestleşme girişimleri
2. 1914-1929-1944: Savaş, durgunluk, korumacılık, ekonomik depresyon
3. 1944-1970: Kurumsal kapitalizm, ticari serbestleşme girişimleri
4. 1970-1980: OPEC krizi, stagflasyon, yeni korumacılık hareketleri
5. 1980-2000: Çok uluslu şirketler, ticari serbestleşme, artan rekabet, tarife dışı araçlar
6. 2008-.... : Finansal krizler, kur savaşları, yeni merkantilist hareketler.

1.1.1. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması

ABD'de ortaya çıkan ancak daha sonra etkileri ile beraber küresel bir boyut kazanan 1929 Ekonomik Krizi ve sonraki yıllarda II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birçok ülkede ciddi finansal sorunlar yaşanmıştır. Ekonomide ödeme güçlüklerinin yaşanması ülkeler arasında kambiyo kontrol uygulamalarına

gidileceği endişesi doğurmuştur. Böyle bir durumda uluslararası ticarete yaşanacak daralmaların savaştan yeni çıkan ekonomilerin yapılanmasını büyük ölçüde engelleyeceği endişesi ile yeni bir uluslararası ekonomik sistemin oluşturulması çabalarını doğurmuştur (Turan, 1980:83).

Küresel boyutta yeni bir ekonomik sistemin kurulabileceği düşüncesi ile henüz II. Dünya Savaşı devam ederken yapılan Bretton Woods Konferansı ile uluslararası ticaretin geliştirilmesi ve düzenlenmesi gibi amaçlar doğrultusunda Uluslararası Ticaret Örgütünün¹ (ITO) kurulması kararlaştırılmıştır. Ancak 1948 yılında müzakereler devam ederken ITO'nun üye ülkeler tarafından onaylanmasına kadar geçecek sürede geçici bir anlaşma niteliğinde Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) imzalanmıştır (Ticaret Bakanlığı, 2020).

Genel olarak bu anlaşmanın amaçları anlaşma metninin ön sözünde; “Anlaşmaya katılan ülkelerin refah düzeylerini yükseltmek, işsizliği azaltmak, reel gelir artışının istikrarlı bir biçimde artırılmasını sağlamak, ülkelerin üretimini ve dış ticareti artırarak iktisadi gelişimlerini desteklemek ve dünya kaynaklarının tam kullanımı için gerekli çalışmaları yürütmek” şeklinde sıralanmıştır (GATT, 1986). GATT, kuruluşunda bir ticaret anlaşması olarak hazırlanması planlansa da çok yanlı bir özellik taşıması ve alınan kararların uygulanabilmesi için üye ülkelerin ortak hareket etmesi gerekliliği gibi durumlardan ötürü uluslararası bir nitelik taşımakta ve tüm taraftarlar için bu tür genel amaçlar içermektedir. Bunun yanında benimsediği özel amaçları ile ticari bir anlaşma niteliği de ortaya koyulmaktadır (Çeştepe, 2013: 239-240). Bu amaçlar ise; gümrük tarifelerinin düşürülerek serbest dış ticaret sisteminin kurulması, tarife dışı engellerin kaldırılması veya tarife şeklinde dönüştürülmesi ve bunun yanında yaşanabilecek diğer sınırlama ve farklı muamelelerin de kaldırılması olarak belirtilmiştir. Anlaşmada yer alan kurallar itibariyle bu amaçların gerçekleştirilebilmesini sağlamak üzere temel alınan ilkeler yoluyla gerçekleşmektedir. Bu ilkeler; en çok

¹ 1947 yılında uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi için uluslararası ticari bir örgüt olarak kurulması kararlaştırılmıştır. Kuruluş yasasında amacı küresel ticaretin serbestleştirilmesi olarak belirtilen ITO'nun uluslararası ticaretin dışında işgücü ve rekabet gibi bazı sosyal sorunları da işaret eden daha geniş bir işlevi öngörülmüştür. Ancak bu işlevlerin, ülkelerin iç işlerine müdahale niteliği taşıdığı gerekçesi ile ITO sözleşmesi onaylanmadığı için kuruluşu gerçekleştirilip faaliyetlere başlayamamıştır (Cho, 2004:629).

kayrılan ülke, gümrük vergilerinin indirilerek konsolide edilmesi, uygulamada şeffaflık ve ulusal düzeyde ayrımcılık yapmama şeklinde özetlenmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2020).

Dış ticaretin serbestleşmesi için gerekli çalışmalarda bulunmayı amaçlayarak 1948 yılında yürürlüğe giren GATT, serbestleşme doğrultusunda gümrük tarifelerini ve tarife dışı engelleri kaldırmayı amaçlarken bu sayede dış ticarete oluşacak rekabet ortamının bir taraftan ürün kalitesini artırırken diğer taraftan fiyatları düşürerek ticaret hacmini genişleteceğini vaat etmiştir. Sunduğu vaatleri gerçekleştirebilmek ve kendini geliştirebilmek için ticaret pazarlıkları ve müzakere turları gibi işlemler yürütse de hedeflediği başarıya ulaşamamıştır (Aydın, 2004).

1.1.2. Dünya Ticaret Örgütü

Kuruluş aşamasında geçici bir özellik taşıdığı bilinen ve amaçladığı dış ticaretin serbestleştirilmesi ile tarife oranlarının düşürülmesi gibi konularda küçümsenmeyecek bir rol üstlenen GATT, zaman içinde tam olarak hukuki bir zemine oturtulamamış ve yaptırım gücü zayıf kalmıştır. Bu durum karşısında 1995 yılında Uruguay Müzakereleri² sonucunda DTÖ yürürlüğe girmiş ve sağlam bir hukuki zemine oturarak güçlü yaptırımları ile beraber GATT'ın yerini almıştır. DTÖ, kapsam bakımından GATT'ın içeriğine ilave olarak sanayi ürünlerinin yanında tarım, tekstil, hizmet ürünlerinin ticaretini ve fikri mülkiyet haklarına dair düzenlemeleri de içerecek şekilde oluşturulmuştur (Adamantouloupoulos, 1997: 29).

İktisadi refahın sağlanmasında dış ticaretin öneminin artması ile beraber ülkeler arasındaki ticari akışların yoğunluk kazanması bu ticari akımlarda belirli kuralların gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Kuruluş zamanlaması ve gereklilikleri göz önüne alındığında DTÖ'nün, bir yandan tüm ülkeler için serbest ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ve uluslararası ticari düzenlemelerin sağlanması, diğer taraftan zengin sanayileşmiş ülkelerin uluslararası ticareti kendi

² GATT kapsamında gerçekleştirilen çok taraflı ticaret müzakerelerinin en sonuncusudur (1986-1994)

ıkarları doğrultusunda kullanmalarını nleme gibi çeşitli işlevleri bir arada yerine getirebilecek bir örgütlenme olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.

DT, GATT kapsamında yürütülen müzakerelerden sonuncusu ve en uzun geçeni olan Uruguay Turu sonucunda (1995) Marakeş Anlaşması ile kurulmuştur. Türkiye ise Torguay Turu (1951) ile GATT' a ye olduğu için DT'nün de kurucu yeleri arasında yer almıştır. Dünya ticaretinin serbestleştirilerek kolaylaştırılmasını amaç edinen DT'nn bünyesinde, bu amacın daha fazla ülke ve ürün grubu içermesi amacı ile yürütülmüş olan çalışmalar kapsamında dokuz adet bakanlar konferansı gerçekleştirilmiştir. Bu konferanslardan dokuzuncusu olan Bali Konferansında ticaretin kolaylaştırılması konusu üç temel müzakere gündeminden biri olarak belirlenmiştir (Aynagöz akmak, 2016).

2020 yılı itibariyle dünya ticaretinin %98'ini gerçekleştiren 164 üyeden oluşan DT'nn temel fonksiyonları şu şekilde sıralanmaktadır (DT, 2020);

- Ticaret anlaşmalarını yönetme,
- Ticaret görüşmelerini yürütme,
- Ticari anlaşmazlıkların ele alınması,
- Ulusal ticaret politikalarının izlenmesi,
- Gelişmekte olan ülkeler için teknik yardım ve eğitim,
- Diğer uluslararası kuruluşlarla işbirliği.

Bunu yanında DT'nn küresel düzeyde faaliyet gösteren ve dünya ticaretinde önemli bir yere sahip olması düşünüldüğünde ana faaliyetlerinin daha ayrıntılı bir biçimde ele alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan DT'nn temel faaliyetleri ise şu şekilde sıralanmaktadır (DT, 2020);

- Ticaretin önündeki engellerin azaltılması veya ortadan kaldırılması konularının müzakere edilmesi ve uluslararası ticaretin yürütülmesine ilişkin kurallar üzerinde anlaşmaya varılması için gerekli çalışmaların gerçekleştirilmesi,
- DT'nn mal ticareti, hizmet ticareti ve ticaretle ilgili fikri mülkiyet hakları için anlaşmaya varılan kurallarının uygulanmasını yönetmek ve izlemek,
- ye ülkelerin ticaret politikalarının izlenmesi ve gözden geçirilmesi, ayrıca bölgesel ve ikili ticaret anlaşmalarının şeffaflığının sağlanması,

- DTÖ kapsamında gerçekleştirilen sözleşmelerin yorumlanması ve uygulanması ile ilgili olarak üye ülkeler arasında anlaşmazlıkların çözümünü sağlama,

- Gelişmekte olan ülkelerin yetkilileri ile görüşerek bu ülkelerin uluslararası ticaret konularında kapasitelerinin artırılmasına dair çalışmaları yürütmek,

- Henüz DTÖ'ne üye olmayan ülkelerin katılım sürecine yardımcı olmak,

- DTÖ'nün diğer ana faaliyetlerini desteklemek için ekonomik araştırma yapmak, ticaret verilerini toplamak ve bu verileri yayımlamak

- DTÖ, misyonu ve faaliyetleri hakkında basına bilgi vermek ve bu yolla toplumsal faydayı artırmak.

Temel fonksiyonları ve faaliyet alanları dikkate alındığında DTÖ'nün küresel bir ticaret kuralları bütününden oluştuğu görülmektedir. Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesini sağlamaya yönelik çalışmalarının yanında ülkelerin ticari ilişkilerde yaşayabilecekleri sorunların çözümlerine ilişkin olarak da çeşitli çalışmalar yürüttüğü anlaşılmaktadır. Diğer taraftan bünyesinde hazırladığı veriler ile bilimsel çalışmaların gerçekleştirilmesine de aracılık görevi üstlenmiş durumdadır.

Serbest ticaretin sağlanması ve belirli kurallar ile ticaretin daha kolay koşullarda gerçekleştirilmesi gerek GATT gerekse DTÖ'nün ve birçok ticaret anlaşmasının temel amaçlardan biri olmaktadır. Bu amacın gerçekleştirilmesi durumunda ülkelerin uzun dönemde elde edecekleri faydalar sadece ticaret hacminin artırılmasından ibaret değildir. Hammar (2009:11), uluslararası ticaret ile ilgili yapmış olduğu çalışmasında ticaretin kolaylaştırılmasının ekonomi üzerindeki etkilerini; piyasalarda rekabetin artması ile yurtiçi üreticilerin artan rekabet şartlarıyla başa çıkabilmek için daha verimli ve etkin olma çabası içine girdiklerini belirtmiştir. Bu sayede yurtiçi piyasalarda fiyat düşüşlerinin görüldüğünü, üreticilerin bu fiyat düşüşlerini artan satış hacmi ile telafi edebileceklerini, yine düşük fiyatlar sayesinde dünya piyasalarına da açılarak kazanç elde edebileceklerini ifade etmiştir. Diğer taraftan Hellqvist (2003:6), ise maliyet düşüşlerinin özellikle küçük ve orta boyutlu işletmelere (KOBİ) üretimlerinin uluslararası ticarete taşınacağını bu sayede KOBİ'lerin de gelişerek yeni iş olanaklarının artması yoluyla istihdama katkı sağlanacağını bunun yanında

gelişmekte olan ülkelerde yüksek maliyet ve karmaşık prosedürler içeren ticari süreçlerin kolaylaşmış olmasının ekonomiye olumlu katkılar sağlayacağını ifade etmiştir.

Ülkelerin küresel rekabette yer alabilme çabalarında DTÖ'nün önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. Ortaya koyulan kuralların tüm ülkelerin uyum sağlayabilecekleri bu sayede refahlarını artıracabilecekleri güçlü kurallar sistemi olduğu anlaşılmaktadır. Ülkeler, dış piyasalarda yer almamaları durumunda yurtiçi piyasalarını muhafaza ederler ancak bu durum tüketicileri daha yüksek fiyatlar ile karşı karşıya bırakırken bireylerin yoksullaşmasına, yurtiçi firmaların inovatif ve teknolojik çalışmalardan, girişimci özelliklerden uzak kalmalarına yol açmaktadır (Meydan Yıldız ve Şengün, 2018: 235).

1.1.3. Dış Ticaret Teorilerinde Ticaretin Serbestleştirilmesi

Küreselleşmenin de etkileri ile ticari serbestleşme politikaları uygulayan ülkeler dış dünya ile ticari ilişkiler kurma yönünde davranışlar sergilemektedirler. Bu amaçla bir yandan serbest ticaretin önündeki engeller azaltılmakta veya kaldırılmakta, diğer yandan finansal serbestlik ile sermaye akımlarına uygun düzenlemeler ve altyapı hazırlanmaktadır. Bunun yanında ülkelerin birbirleri olan ekonomik ilişkilerinin artırılması için çeşitli işbirlikleri halinde ortaya çıkan entegrasyon hareketlerine girilmektedir.

Ticaretin serbestleştirilmesi yani ülkeler arasında ticaretin herhangi bir engel/kısıtlama olmaksızın gerçekleştirilmesinden kasıt tarife ve tarife dışı engellerin azaltılması veya kaldırılmasıdır. Tarife, gümrük vergilerini ifade ederken tarife dışı engeller ise çeşitli yasakları, kotaları ve teknik engelleri içermektedir (Li, 2004: 560). Leontief'e göre ülkelerin serbest dış ticaret yapmasında; doğal kaynakların coğrafi olarak homojen bir biçimde dağılmaması, ülkelerin bazı ürünlerin üretiminde uzmanlaşma sağlamış olmaları ve uluslararası işbölümünün sağlayacağı faydalardan yararlanma isteği yer almaktadır. Yani ülkeler arasındaki ticaretin nedenleri Leontief'e göre bir teori kapsamında bu şekilde ele alınmaktadır (Leontief, 1953: 332).

Uluslararası ticaretin ilk kez bilimsel bir yöntem ile ele alınması yani bir teori olarak değerlendirilmesi Adam Smith tarafından kaleme alınan Ulusların

Zenginliği³ isimli eserin yayımlanması ile başlamıştır. İlerleyen dönemlerde uluslararası ticaret hem teori hem de politika olarak hızlı bir gelişme kaydetmiştir. Smith'den sonra David Ricardo, John Sturat Mill, Alfred Marshall, Eli Hecksher, Bertil Ohlin ve John Maynard Keynes gibi iktisatçılar dış ticaretin temel amacını açıklamaya çalışarak bu alandaki gelişmelere katkı sunmuşlardır. Dış ticaret teorisinin temel amacı ise ülkeler arasındaki mal ve hizmet alım-satımlarının nedenlerini açıklayabilmektir. Yani bu alanda yürütülen bilimsel çalışmalar bu amaç doğrultusunda teoriler geliştirmeye yöneliktir. Ülkeler arasındaki ticaretin nedenini açıklamak olarak ifade edilen temel amaç daha iyi açıklanabilsin diye bazı açık sorular biçiminde ortaya konmaktadır. Bu bakımdan dış ticaret teorisinin açıklaması gereken üç ana sorun şu şekilde sıralanmaktadır (Seyidoğlu, 2017: 23-27);

1. Ülkeler neden dış ticaret yaparlar, yani serbest ticaret kapalı ekonomiye göre hangi faydaları sağlamaktadır?

2. Bir ülkede dış ticaretin bileşimi nasıl açıklanmaktadır, yani ülkeler hangi malları ihraç, hangi malları ise ithal edeceklerini neye göre belirlemektedirler?

3. Bir ülkenin ihraç fiyatları ile ithal fiyatlarının oranını ifade eden göreceli fiyatlar ya da dış ticaret hadleri nasıl oluşmaktadır?

Dış ticarete serbestleşme teorileri veya kısaca dış ticaret/uluslararası ticaret teorileri bu soruları ticaret alanında yaşanan gelişmeler ve zamanın şartları içinde kendi görüşleri doğrultusunda cevaplandırmaya çalışarak teorik açıdan zenginleşme sağlamıştır. İlk başlarda, ülkelerin çeşitli gereksinimlerini birbirlerinden karşılamaları veya ürünleri daha az maliyetle elde etmek istemeleri gibi ülkelerin sahip oldukları bazı özelliklerinin farklı olması temelinde ticaret akımları gerçekleştirilmekteydi. Ancak zaman içinde bu görüşün ticaretin nedenlerini açıklamakta yetersiz kalması karşısında ülkeler arasındaki farklılıklardan ziyade benzerliklerin ticaret akımlarını açıklamaya başlaması ile dış ticaret teorileri klasik ve yeni dış ticaret teorileri olarak iki gruba ayrılmıştır.

³ 1776 yılında “The Wealth of Nations” adıyla yayımlanmıştır.

1.1.3.1. Klasik Dış Ticaret Teorilerine Göre Ticari Serbestleşme

Adam Smith ile başlayan Klasik görüşlerden önce yer alan Merkantilizm görüşü dünya servetin kaynağı olan değerli maden stoğunun sabit olduğunu, dış ticaret politikası tek yönlü olarak kullanılarak ihracat yoluyla değerli madenlerin stoğu artırılmasını buna karşın ticaretin diğer yönü olan ithalatta üretimi tamamlanmış olan mamül malların ithalatının kısıtlanmasını öngörmektedir. Her ne kadar ihracatı artırmak önemli bir amaç olsa da ve bu amaçla ticaret filoları da önemli bir yer tutsa da bu görüş sıkı devlet müdahalesini savunmaktadır. Ayrıca değerli madenlerin dünya üzerindeki stoğunun sabit olduğunun düşünülmesi dış ticarete bu madenleri ihraç eden tarafı kazançlı bir konuma getirirken karşı tarafın bu ticaretten zararlı çıktığını yani dış ticarete her iki tarafında kazanç elde edemediğini ifade etmektedir. Bunlara ek olarak bu süreçte sanayi devriminin yaşanması ve kitlesel üretime geçilmesi ile ürünlerin üretilmesinin yanında pazarlanmasının da önemli bir faktör haline gelmesi Merkantilizm görüşünün zayıflayarak yerini Klasik görüşe bırakmasına neden olmuştur (Seyidoğlu, 2017: 27-29).

Smith, Merkantilizmin dış ticaret hakkındaki görüşlerine getirdiği eleştiriler ile bu alanda ilk bilimsel görüşleri ifade etmiştir. Smith'e göre dünya üzerinde değerli madenlerin miktarı sınırlı olmamakla beraber iş bölümü ve uzmanlaşma sayesinde kaynaklarının verimliliği artırılabilir. İş bölümü ile verimliliğin artırılması ise şu şekilde açıklanmaktadır; işçiler iş bölümü ile kendilerine tanımlanan işte becerilerini daha çok artırma imkanı elde ederler, işçinin bir işi tamamlayıp diğerine geçerken harcadığı zamandan tasarruf edilmiş olur ve son olarak makineleşme desteği ile birçok kişinin yaptığı bir işi bir işçi tek başına yapabilir hale gelmektedir (Smith, 1985: 21).

Her ne kadar Klasik iktisadi teori ile ilgili ilk görüşleri Marks bildirmiş olsa da genel anlamda Klasik teoriler Adam Smith ile başlamış ve Neo-Klasik görüşe sahip olan Leontief'in bir paradoks haline gelen eleştirileri ile son bulmuştur. Klasik teoriler kendinden önceki Fizyokrasi ve Merkantilizm'in bazı görüşlerine eleştiriler getirerek ortaya çıkmıştır. Bu teorilerin temelini oluşturan varsayımlar şu şekilde ifade edilmektedir: İlk olarak sabit olduğu düşünülen üretim faktörlerinin ülkeler arasında hareketsiz olduğu kabul edilmektedir. İkinci

varsayım olarak paranın yansız olması, yani reel değişkenler üzerinde paranın etkili olmaması ifade edilmektedir. Diğer bir varsayım ise piyasalarda tam rekabet koşullarının geçerli olduğudur. Ayrıca ticari ilişki içinde olunan karşı ülkelerin de aynı üretim teknikleri ile üretim yaptıkları varsayılmaktadır. Temel varsayımlar olarak sıralanabilecek son varsayım ise ticarete temel bir öge olan ulaştırma ve haberleşme maliyetlerinin hesaba katılmamasıdır (Unay, 1997: 421).

Mutlak Üstünlükler Teorisi: Bu teori Adam Smith tarafından ortaya konmuştur ve serbest ticaret ve uzmanlaşmanın yararları temelinde açıklanmaktadır. Teoriye göre, modelde yer alan iki ülkeden hangisi diğerine göre daha düşük maliyetle üretim yapıyorsa bu malların üretimine devam ederek uzmanlaşmalı ve bu malları ihraç etmelidir. Göreceli olarak iç maliyetleri yüksek olan ürünleri ise üretmek yerine ithal etmelidir (Smith, 2002: 21). Bu noktada dikkat edilmesi gereken durum maliyet unsuru olarak sadece ülkeler arasında hareketsiz ve ülke içinde homojen bir yapıya sahip olan emek faktörünün yer almasıdır. Yani bu teoriye göre üretim miktarı doğrudan üretimde kullanılacak emek miktarı ile ilişkili olmaktadır. Sonrasında ise daha az emekle yani daha az maliyetle üretimi yapılabilen ürünlerin üretiminde uzmanlaşma sağlanarak bu alanda ihracat yapılmakta ve mutlak üstünlüğe sahip olunmaktadır.

Ulusların Zenginliği kitabında Smith'in mutlak üstünlük teorisi ile ilgili belirttiği diğer bir durum ise devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerektiği aksi halde bundan fayda değil zarar ortaya çıkacağıdır. Devletin müdahale etmediği bir ekonomide serbest piyasada tam rekabet koşullarında dengenin kendiliğinden oluşacağı düşünülmektedir. Görünmez el olarak adlandırılan bu mekanizma aslında bir esnek fiyat mekanizmasıdır ve piyasada dengeyi sağlamaktadır (Smith, 2002: 21).

Mutlak üstünlük teorisinde önemli bir yere sahip olan diğer görüşler ise şu şekilde belirtilmektedir: Bütün bireyler ekonomik çıkarlarına hareket ederler, yani ekonomik insan görüşü yer almaktadır. Diğer taraftan bireyler (üreticiler ve tüketiciler) kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerinde aslında ülke refahının artması içinde çabalamış olmaktadır. Bu açıdan devletin “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” görüşü ile bireysel girişimleri kısıtlamaması gerekmektedir (Yıldırım, 2014: 118).

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi: Mutlak üstünlük teorisinde ülkelerin bazı ürünlerin üretiminde avantaj sahibi olmaları ve bu sayede birbirleri ile dış ticarete girişmeleri durumu söz konusudur. Ancak bir ülkenin karşı ülkeye göre tüm ürünlerde avantaj sahibi olması yani daha düşük maliyetle üretim yapılabilmesi durumunda bu ülkenin dış ticarete katılmaması, dış ticaret yapmasının karlı bir seçim olmaması durumu ortaya çıkmaktadır. Mutlak üstünlükler teorisinin bir eksikliği olarak görülen bu durum karşısında David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi imdada yetişmektedir (Dinler, 2009: 523-524).

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisine göre, bir ülke birden fazla ürünün üretiminde üstünlüğe sahip olması durumunda bu ürünlerden hangisinin üretimi göreceli olarak daha az maliyetli ise o malın üretiminde uzmanlaşmalı ve ihracatı yapılmalıdır (Ricardo, 1996: 95).

Bu teori ile Ricardo, ülke içinde birden fazla malın karşı ülkeye göre daha düşük maliyetle üretilmesi karşısında dış ticaretin hangi ürünlerle yapılacağını açıklamaktadır. Ricardo'nun görüşüne göre iki ülkeli serbest ticaret karşı ülkeye göre en çok maliyet avantajına sahip olunan ürünlerin ihracatı, diğer ürünlerin ise ithalatıyla gerçekleşmektedir. Ricardo'nun, Smith'ten farklı olarak ülkeler arasındaki maliyet farklılıklarının ötesinde bu maliyet farklılıklarının derecesi üzerinde durduğu görülmektedir.

Emek değer teorisi, serbest ticaretin nasıl gerçekleşeceği ve ülkelerin hangi ürünlerin ticaretini yapacakları konusunda teoriler sunan Smith ve Ricardo için bu soruların cevabını oluşturan ortak görüşleridir. Buna göre hem Smith hem de Ricardo ticaretin temel açıklayıcı olarak ülkeler arasında emek değerindeki/maliyetindeki farklılıkları görmektedirler.

Zaman içinde ülkelerin bir takım özelliklerinin değişmesi, yeni keşiflerin ve bilimsel gelişmelerin sağlanması gibi dış ticarete etki eden farklı unsurların ortaya çıkması veya dönemin gerekliliklerinin değişmesi gibi akan bir süreç içinde ortaya konan her bir teori temel olarak doğruluğunu yitirmese de eksik hale gelmektedir. Mutlak Üstünlükler Teorisindeki eksiklikleri ele alarak ticaretin nedenlerinin açıklandığı Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinin de değişen ve gelişen zaman içinde bazı eksikliklere sahip olduğu belirlenmiştir.

Mutlak ve Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorileri kapsamında Klasik Teorilerin eksik olduğu düşünülen yönleri; bir arz teorisi olması ve her durumda sabit maliyetlerle tam uzmanlaşmaya dayanması, ülkeden ülkeye işgücü verimliliğinde görülen farklılıkların açıklanamaması, işgücünün ülke içinde tam hareketli olmasına karşın neden ülkeler arasında tam hareketsiz olduğu ve üretimde sadece emeğin belirleyici bir faktör olması şeklinde sıralanabilir (Ordu, 2013: 35-36).

Hecschker-Ohlin Faktör Donatım Teorisi: Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinde dış ticaretin nedeni ülkeler arasındaki emek verimliliği farkına dayandırılmış ancak bu farklılığa yol açan sebebin ne olduğu belirtilmemiştir. Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisinin bu eksik yanı Hecschker-Ohlin Teorisi ile giderilmeye, bu noktada konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. İlk olarak söz konusu eksiklik Eli Hecschker tarafından (Faktör Oranları Teorisi, 1919) daha sonra Bertil Ohlin tarafından (Bölgelerarası Ticaret ve Uluslararası Ticaret, 1933) ele alınmış ve Hecschker-Ohlin Teorisi oluşmuştur. Teoriye göre dış ticaretin nedeni ülkelerin sahip oldukları değişebilen faktör donanımları ve fiyat farklılıklarıdır. Teorinin temelinde bir ülkenin hangi üretim faktörünü bol olarak bulunduruyorsa üretimini o faktörü yoğun olarak kullanmayı gerektiren ürünleri üretip ihraç etmesi gerektiği yer almaktadır. Ülke içinde kıt olarak bulunana faktör görece daha pahalı olacağı için bu faktörü yoğun bir biçimde kullanan ürünler ise ithal edilmelidir (Salvatore, 2007: 17).

Faktör donatımı, emek ve sermaye kapsamında üretim faktörlerinin miktarlarını esas almaktadır. Buna göre emek veya sermaye miktarlarından hangisinin miktarının daha çok olmasına bağlı olarak ülkeler emek veya sermaye zengini, mallar ise üretiminde hangi faktörün daha yoğun olarak kullanıldığına göre emek veya sermaye yoğun olarak ayrılmaktadır. Sonuç olarak ülkeler faktör donatımları, mallar ise faktör yoğunlukları bakımından birbirinden ayrılmaktadır (Ohlin, 1933: 7,8). Diğer taraftan modele göre bir malın üretim teknolojisini ifade eden üretim fonksiyonunun tüm ülkelerde aynı olduğu ve teknolojik gelişmeyi dışlayarak artan verim koşullarının geçerli olmadığı, bunu yerine üretimde sabit verimlerin söz konusu olduğu varsayılmaktadır (Heckscher, 1919: 278-280). Ayrıca modelde iki ülke mevcuttur ve bu ülkelerin faktör donatımlarının birbirinden

farklı olduğu varsayılmaktadır. Bu ülkelerden biri emek yoğun olarak diğeri ise sermaye yoğun olarak kabul edilerek model açıklanmaktadır. Modelde yer alan önemli bir noktada ülkelerin talep koşullarının birbirine benzediğidir. Yani talep koşulları birbirine benzeyen ancak faktör donatıları farklı olan ülkeler arasında ticaret söz konusu olmaktadır. Diğer taraftan günümüzde önemli bir maliyet unsuru olan taşıma maliyetleri modelde yer almamaktadır.

Smith ve Ricardo'nun teorilerinde yer alan emek değeri varsayımının yanı sıra Heschker-Ohlin teorisinde sermaye de bir üretim faktörü olarak modele eklenmiştir. Teoriler arasındaki bu farklılıktan başka genel olarak aynı varsayımlara ve düşünce yapılarına sahip oldukları görülmektedir. Karşılaştırmalı ve Mutlak Üstünlük Teorilerindeki temel nokta göreceli olarak ucuza/daha ucuza üretim yapmakken Faktör Donatım Teorisinde de benzer bir düşünce yer almaktadır. Teoriye göre ülkenin bol olarak sahip olduğu faktörü daha yoğun kullanan ürünlerin daha ucuza üretildiği ve bu ürünlerin ihraç edilip üretimlerinde uzmanlaşmaya gidilmesi gerektiği savunulmaktadır.

Faktör Donatım Teorisinin varsayımları ile beraber bu teori kapsamında üç farklı teori ortaya çıkmıştır. Bunlar;

Faktör Fiyatları Eşitliği: Faktör Donatımı Teorisine göre bol olan faktörü yoğun olarak kullanan malların üretilmesi ve ihracı söz konusudur. Serbest dış ticaret ile bu malların üretiminin ve ihracatının artırılabilmesi için bol olarak ifade edilen üretim faktörüne olan talepte meydana gelecek artışla beraber üretim faktörünün fiyatında da artış yaşanacaktır. Benzer mekanizma kıt olan üretim faktörü için de çalışacak ve kıt olan üretim faktöründeki talep azlığı bu faktörün görece bollaşmasını sağlayarak fiyatının düşmesine yol açacaktır. Sonuç olarak serbest dış ticaretten önce nispi olarak pahalı olan faktör diğer faktöre nispeten ucuzlamakta, serbest dış ticaretten önce nispi olarak pahalı olan faktör ise ucuz hale gelerek nispi faktör fiyatları eşitlenme eğilimine girmektedir (Samuelson, 1948).

Gelir Dağılımı Teorisi: Stolper Samuelson ismi ile bilinen bu görüşe göre ülkede daha bol olarak bulunan faktörün üretiminde uzmanlaşma ve ihracatı ile bu faktörün milli gelir içindeki payında artış yaşanırken kıt faktörün ise payında azalma yaşanacaktır. Bu durumda bol olan faktör sahiplerinin geliri artmakta, kıt

olan faktör sahiplerininki ise azalarak ülke içinde gelir dağılımı bu durumdan etkilenmektedir (Karluk, 1998: 34-35). Stolper ve Samuelson'a göre serbest ticaret ihracat sektöründe bol olarak kullanılan faktörün yararına, korumacılık ise kıt olan faktörün lehine bir sonuç doğurmaktadır. Yani serbest ticaret herkesin yararına değilken korumacılık da herkesin zararına değildir. Kıt olan faktör ile üretim yapan üreticiler için korumacı politikaların varlığı ülke refahını olumsuz etkilemektedir (Stolper ve Samuelson,1941: 344-346).

Rybczynski Teorisi: Bu teoriye göre bir faktörün arzında artış yaşanırsa o faktörün yoğun olarak kullanıldığı malın üretiminde de artış yaşanırken arzı sabit kalan faktörün yoğun olarak kullanıldığı malın üretiminde azalma yaşanmaktadır. Tam rekabet koşulları altında arzı sabit kaldığı için diğer üretim faktörüne göre daha az miktarda olan üretim faktörünün bir kısmı arzı artan üretim faktörünü kullanarak üretilen malın üretimi için kullanılmaktadır ve bu yüzden arzı az olan faktör yoğunluklu üretim alanında üretim azalmaktadır (Atik, 2012).

Faktör Donatım Teorisine getirilen eleştiriler ile beraber Leontief bu teoriyi test etmek için ABD verilerini kullanarak girdi-çıktı analizlerini geliştirmiştir. Bu analizler sonucunda Leontief Paradoksu olarak bilinen sonuçlara ulaşılmıştır. Faktör Donatım Teorisinin gerçekliğinin test edildiği bu araştırmalarda sermaye zengini olduğu düşünülen ABD'nin sermaye yoğun mallar ihraç etmesi beklenirken Leontief'in araştırmaları sonucunda beklenenin tersine sermaye yoğun malları ithal, emek yoğun malları ise ihraç ettiği sonucuna ulaşılmıştır (Leontief, 1953: 332-349).

Önceki teorilerde olduğu gibi Faktör Donatım Teorisi de modelde yer alan ülkelerin talep koşullarının göz ardı edilmesi, ülkelerin benzer faktör donatılarına sahip olmaları durumunda sektör içi ticaretin yeterince açıklanmaması gibi yönleri ile eleştirilere maruz kalmıştır. Teorinin Leontief tarafından test edilmesi ile farklı sonuçların elde edilmesi bu teorinin yetersizliklerini ortaya koymuştur. Bu durum uluslararası ticarete geçmiş teorilerin eksiklikleri doldurularak yeni teoriler üretilmesine olanak sağlamıştır.

1.1.3.2. Yeni Dış Ticaret Teorilerine Göre Ticari Serbestleşme

Klasik dış ticaret teorilerinin gelişerek değişen küresel ticaret ortamında dış ticareti açıklamakta yetersiz kalmaları, piyasalarda her zaman tam rekabet şartlarının geçerli olması ve üretimin sabit verimler altında gerçekleştirilmesi vb. gerçek hayatta fazla yer bulmayan varsayımlara dayanması ve Leontief Paradoksunun ortaya koyduğu sonuçlar yeni dış ticaret teorilerinin geliştirilmesine temel oluşturmuştur. Diğer taraftan II. Dünya Savaşından sonra serbest ticaretin önem kazanmasıyla beraber çeşitli yönlerden benzer ülkelerin birbirleri ile daha çok ticaret yapmaya başlaması, üretimde bilginin, eğitimin önemini artması gibi sebepler de yeni teorilerin gelişimine katkı sunmuştur.

Nitelikli İşgücü Teorisi: Donald B. Keasing'in öncüsü olduğu bu teoriye göre, nitelikli işgücüne sahip olan ülkeler nitelikli işgücü ile üretilen mallarda uzmanlaşmalı iken işgücünün niteliği düşük olan ülkeler ise niteliksiz işgücü gerektiren ürünlerde uzmanlaşmalı ve ülkeler uzmanlaştıkları bu ürünlerin ihracatını gerçekleştirmelidir. Bu sayede sanayileşmiş ülkeler arasındaki ticaret nitelikli işgücü farklılığı temelinde açıklanmaktadır. Ülkeler arasındaki işgücünün niteliğindeki farklılıklar ise faktör fiyatları, faktör verimliliği ve faktörlerin oranlarına bağlı olmaktadır. Nitelikli işgücünü ayrı bir faktör olarak ele alan Keasing, beşeri sermaye ile uluslararası ticaret arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmıştır. Bir ülkede işgücünün farklı niteliklere sahip olması ve bu niteliklerin zamanla yavaş bir biçimde değişiklik gösterebilmesi, diğer taraftan nitelikli işgücünün iktisadi büyüme üzerinde etkili olması Keasing'in nitelikli işgücünü ayrıca ele almasını sağlamıştır (Keasing, 1968: 6).

İşgücünün niteliğine göre malların faktör yoğunları değişiklik göstermektedir. Niteliği yüksek işgücü ile üretilen mallar genellikle sermaye yoğun mallar olarak karşımıza çıkarken bu mallar çoğunlukla gelişmiş ülkeler tarafından üretilmektedir. Düşük nitelikli işgücü ile üretilen mallar ise genellikle katma değeri düşük sanayi malları ve ilkel, toprağa dayalı tarımsal ürünlerden oluşmaktadır ve gelişmekte olan ülkeler bu mallar üzerinde uzmanlaşmışlardır (Oktay, 2005: 51).

Teorinin temel varsayımları ve öne sürdüğü görüşler dikkate alındığında Faktör Donatım Teorisi ile benzerlikleri dikkat çekmektedir. Faktör Donatım

Teorisinde mallar sermaye yoğun veya emek yoğun olarak ayrılırken Nitelikli İşgücü Teorisinde ise mallar nitelikli işgücü kullanan yani sermaye yoğun ve niteliksiz işgücü kullanan yani emek yoğun mallar olarak ayrılmaktadır. Bu açıdan her iki teorinin de temelinde faktör donatımı olduğu düşüncesi ile Nitelikli İşgücü Teorisi Neo-Faktör Donatımı olarak da isimlendirilmektedir (Seyidoğlu, 2017).

Nitelikli işgücü teorisine göre bir ülkenin yüksek katma değerli ürünler üretebilmesi ve ihraç edebilmesi için işgücünün niteliği büyük öneme sahiptir. Bu açıdan dış ticaret yoluyla iktisadi kazanç elde edebilmek adına işgücünün niteliğini yükseltme odaklı beşeri sermaye yatırımları gerekli hale gelmektedir. Geçmiş teoriler dikkate alındığında bu teori beşeri sermayenin ve emeğin eğitiminin serbest ticarette iktisadi refaha olan etkilerini ele alması dolayısıyla öne çıkmaktadır.

Teknoloji Açığı Teorisi: 1961 yılında Michael Vivian Posner, ülkeler arasındaki ticareti teknolojik gelişme bağlamında ele alarak açıklamaya çalışmıştır. Teoriye göre yeni bir mal veya üretim yöntemi /teknolojisi bulan ülke bu malın ilk ihracatçısı olacaktır. Ancak bu üretim tekniğini çoğunlukla ithalat yoluyla edinen diğer ülkeler maliyet avantajlarından yararlanarak artık bu ürünü üretilip ihraç ederken ilk buluşu gerçekleştiren ülke ise ithalatçı konumunda yer almaktadır. Bu durum bir ülkenin sürekli ihracatçı olmak istediği takdirde yenilik faaliyetlerini sürekli hale getirmesi gerektiğini göstermektedir (Ünsal, 2005: 211). Diğer taraftan teknolojik gelişmeyle beraber yenilik bulan ülke bu yenilik diğer ülkeler tarafından taklit edilene kadar tekeli bir özellik kazanmaktadır. Teorinin diğer varsayımları ise şu şekildedir; yeni ürünlerin zamanla geliştirildiğini ve bu sürecin ülkelerde eş zamanlı gerçekleşmediğini, yeni bir ürün geliştirilemese bile yeni bir üretim sürecinin gerçekleştirilebileceğini ve bunun bazı mallarda karşılaştırmalı bir avantaj sağlayacağını ifade etmektedir (Posner, 1961: 323-341).

Ürün Dönemleri Teorisi: Raymond Varnon tarafından ortaya konulan Ürün Dönemleri Teorisi, bir malın piyasada geçirdiği süreçleri dönemlere ayırarak incelemektedir. Buna göre ürünlerin piyasa koşulları, teknolojik gelişme trendine bağlı olarak farklı aşamalardan geçmektedir. Bu haliyle teori zaman faktörünü dikkate almaktadır ve buna bağlı olarak ürünler üzerinde eski ve yeni ürünler

olarak bir ayrıma gitmektedir. Ürün, ömrünün her döneminde arz, talep ve dış ticaret bileşenlerinin değişim altında farklı süreçler yaşamaktadır. Bu bakımdan teori, bir malın icat edilmesinden uluslararası ticareti etkilemesine kadar olan süredeki yaşam dönemlerini ele almaktadır (Vernon, 1966: 190-192).

Teoriye göre bir ürün icadı ile beraber beş yaşam dönemine sahiptir. İlk aşama bir ürünün bulunmasını ve sadece iç piyasadaki talebi karşılama amaçlı üretiminin yer aldığı süreci içermektedir. İkinci aşamada ürünün olgunlaşmaya başlar ve hem iç hem de dış talep için üretim yapılır. Bu aşamada ürünün dış ülkelerde üretimi söz konusu değildir çünkü ürünü ilk bulan ülke iç ve dış piyasalarda monopol durumda yer almaktadır. Üçüncü aşamada ürünün olgunlaştığı görülmektedir. Olgunlaşan ürün standart hale geldiği için ilk üretici firma yurtiçi ve yurtdışı diğer firmalara lisans vermeye başlar. Bu durum karşısında üretim lisansına sahip olan taklitçi firmalar kendi yurtiçi üretimlerini karşılamak için ürünün üretimine başlarlar. Dördüncü dönemde ise taklit yapan firma ürün geliştirme gibi maliyetlere katlanmadığı ve ayrıca düşük işgücü ücretleri ile ürünü daha az maliyetle üretir ve ilk başta ürünün ihracatçısı olan ürünü ilk geliştiren ülkeye daha ucuza bu ürünü ihraç etmeye başlar. Beşinci dönem, ürünü ilk bulan firmanın iç talebinin neredeyse tamamını taklitçi firmadan karşıladığı ve bu yüzden iç ve dış piyasalarda bu ürün ile ilgili avantajlı tüm durumlarını kaybettiğini ifade eden son dönemdir (Salvatore, 2007: 169-170).

Ürün Dönemleri Teorisinden elde edilen sonuçlar bir ülkenin mevcut bir üründe yenilik yapmasının, yeni bir ürün veya üretim teknolojisi bulmasının dış ticaret üzerindeki kazançlarını vurgulamaktadır. Yenililerin yapılması içinse ar-ge çalışmaları ve beşeri sermayenin donanımı gibi konular önem arz etmektedir diğer taraftan yenilikte bulunan ülkenin bu sayede elde ettiği dış ticaret kazançlarını devam ettirebilmek için yenilik sürecinin sürekli tekrarlanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Tercihlerde Benzerlik Teorisi: Buraya kadar olan dış ticareti açıklamaya çalışan teorilerin ortak noktası konuya arz yönünden yaklaşmalarıdır. Teorilerde genel olarak ülkelerin faktör donanımları, teknoloji üretmeleri gibi arz yönlü bir açıdan görüşlerini ortaya koymuşlardır. Tercihlerde Benzerlik Teorisinde ise dış ticaretin nedenleri talep yönlü bir bakış açısı ile ifade edilmiştir.

Steffan Burenstam Linder tarafından 1961 yılında ortaya koyulan teori, birincil ürünlerin ticaretinin Faktör Donatım Teorisi ile açıklanabileceğini ancak sanayi ürünleri ticaretinin ise talep yönü öne çıkan bir teori ile açıklanabileceğini ifade etmiştir (Atik, 2012: 54)

Teori, ülkelerin birbirleri ile ticaret yapma nedeni olarak benzer talep özelliklerine sahip olmalarını göstermektedir. Ticarete ürünlerin fiyatlarının yüksek olması söz konusu olsa bile benzer tercih ve zevklere sahip olan ülkelerin benzer gelir seviyesinde olacağı düşünülerek bu ürünleri talep edecekleri belirtilmektedir. Yani dış ticaret talep yapıları birbirine benzer ülkeler arasında gerçekleşmektedir. İç talebin üzerinde üretim yapan ülkeler bu ürünlerini talep yapıları (gelir ve tercihleri) birbirine benzeyen diğer ülkelere ihraç edebilecektir (Chang ve Grabel, 2005: 63).

Linder Teorisi olarak da bilinen teori genel hatları ile benzer gelir düzeyinde olan ülkelerin benzer zevk ve tercihlere sahip olduklarını ve bu sayede ticari ilişki kurduklarını ifade etmektedir. Bu durum ülkelerin gelir düzeyleri ve dolayısıyla zevk ve tercihlerinin değişmesi durumunda ticarete konu olan malların da değişeceğini göstermektedir. Ayrıca teori kapsamında zevk ve tercihlerin yer alması ticarete konu olan malların ülkeden ülkeye farklılaşmış mallar olduğu sonucunu doğurmaktadır. Diğer bir ifade ile ülkeler temelde benzer zevk ve tercihlere hitap eden malların değişik çeşitlerini dış piyasaya sunmaktadır. Konunun başında da değinildiği gibi teorinin bu özellikleri dış ticaretin talep özellikleri ile açıklanmaya çalışılmasından ileri gelmektedir.

Ölçek Ekonomileri Teorisi: 1980 yılında Krugman tarafından geliştirilen teori, üretimde ölçek ekonomilerinden faydalanıldığını, eksik rekabet şartları altında ülkelerin benzer faktör donatımı, zevk ve tercihleri ve teknoloji düzeyine sahip olsalar bile ticaretin artan ölçek getirileri sayesinde söz konusu olacağını ortaya koymaktadır (Krugman, 1980: 950).

Bazı ürünlerin üretiminde ortalama maliyetler üretim ölçeğine (hacmine) bağlı olarak değişmektedir ve üretimde ölçeğin büyümesi ile beraber maliyetler düşüyorsa ölçeğe göre azalan maliyetler veya ölçeğe göre artan getiri söz konusu olmaktadır. Faktör Donatımı Teorisinde, sabit verimin yerine bu teoride belirtildiği gibi artan verim koşulları ile üretimin yapılması ülkelerin birçok

açından benzer olmaları durumunda bile karlı dış ticaret yapabileceklerini belirtmektedir. Ayrıca ölçek ekonomileri de içsel ve dışsal olarak ikiye ayrılarak incelenmektedir. İçsel ölçek ekonomisi bir firmanın diğer firmaların üretim hacminden bağımsız olarak kendi üretim hacmini genişletmesi ile ortalama üretim maliyetlerinde düşüş sağlamasını ifade ederken dışsal ölçek ekonomisi ise firmanın da içinde bulunduğu endüstride bir bütün olarak üretim hacminin genişlemesine bağlı olarak firmaların ortalama maliyetlerinde düşüş yaşanmasını ifade etmektedir. İçsel ölçek ekonomilerine otomobil endüstrisi, dışsal ölçek ekonomilerine ise bilgisayar endüstrisi örnek olarak gösterilebilir (Seyidoğlu, 2017: 112-113).

Monopolcü Rekabet Teorisi: İlk olarak Edward Hastings Chamberlin ve Joai Robinson tarafından ortaya koyulan bu görüş, piyasada çok sayıda alıcı ve satıcının olması ve piyasaya giriş çıkışın serbest olması, faktör akışkanlığının tam olması gibi tam rekabet varsayımlarına ek olarak piyasada farklılaştırılmış çok sayıda ürünün olduğu varsayımlarını içermektedir (Kazgan, 1985: 77).

Bu teori, endüstri içi ticareti ölçek ekonomileri ve ürün farklılaştırması temelinde açıklamaktadır. Buna göre sanayi malları üzerindeki çift taraflı ticaret monopolcü rekabete dayalı olarak gerçekleşmektedir. Çift taraflı olarak ifade edilen iki yanlı ticaret ise aynı bir malın farklılaştırılarak hem ihraç hem de ithal edilmesini içermektedir (Atik, 2012: 61). Mal farklılaştırması, tüketicilerin bu malı tercih etmesini sağlayan bir ürünün şeklinde, renginde, kullanım alanında vb. farklılık yapılmasıdır. Diğer taraftan artan verim ile monopolcü koşullarda üretim yapan firmalar ürettikleri bu malların da değişik biçimlerini ortaya koyarak bu mallar üzerinde uzmanlaşmış olurlar ve piyasada rekabet üstünlüğü sağlarlar.

1.2. DIŞ TİCARETTE BÖLGESEL SERBESTLEŞME HAREKETLERİ

GATT ve sonrasında DTÖ'nün kurulması dış ticarete ülkeler arasında serbest ticaretin sağlanması amacı ile atılan en önemli adımlardandır. Bu sayede çok taraflı ticaret sisteminde ülkeler serbest ticaret çalışmaları gerçekleştirirken küresel ticari serbestleşme hareketleri de ivme kazanmaktadır. Diğer taraftan bölgesel ticari serbestleşme hareketlerinde ise sayıca daha az ülkenin taraf olduğu

ekonomik entegrasyonlar ve işbirlikleri ile karşılıklı serbest ticaret çalışmalarının yürütüldüğü görülmektedir.

Uluslararası ticarete bölgesel ticaret eğilimleri giderek artış göstermektedir. Ülkeleri bölgesel ticaret hareketlerine yönelten sebepler incelendiğinde ülkelerin çok yönlü ticari serbestleşmeyle ortaya çıkan rekabet ortamını dengelemek istedikleri ve bölgesel olarak ellerinde bulunan avantajları kaybetmek istemedikleri görülmektedir. Ayrıca küresel serbestleşme hareketleri ile amaçlarına ulaşan gelişmiş ülkelerin çok yönlü ticaret görüşmelerinden beklentilerinin azaldığı bunun için daha çok ikili veya çoklu serbest ticaret anlaşmalarına yöneldikleri görülmektedir (Gürlesel ve Alkin, 2010: 20).

1.2.1. Ekonomik Bütünleşmeler ve Aşamaları

Bölgesel ticari serbestleşme yaklaşımında önemli bir role sahip olan ekonomik bütünleşmeler/entegrasyonlar, üzerinde farklı görüşler bulunmakla beraber genel olarak, ülkeler arasındaki ticareti kısıtlayan engellerin kaldırılması ve ülkelerin ulusal ekonomi politikalarının tek bir ekonomik yapı haline getirilebilecek bir biçimde uyumlaştırılması olarak tanımlanabilir. Diğer taraftan bütünleşmeler en yalın halinden en ileri haline kadar sırasıyla şu şekilde de ifade edilmektedir; serbest ticaretin önündeki engellerin kaldırılması (ticaretin entegrasyonu), ülkeler arasındaki faktör hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılması (faktör entegrasyonu), ulusal iktisadi politikaların uluslararası politikalarla uyumlu hale getirilmesi (politika entegrasyonu) ve en sonunda tüm bunların birleşimi (tam entegrasyon) (Ertürk,1997: 5; 2002: 15).

Ekonomik bütünleşmelerin tarihsel gelişim incelendiğinde 1834 yılında ilk olarak Almanya'da Alman Gümrük Birliği'nin⁴ kurulduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Daha sonra I. Dünya Savaşına kadar olan süreçte liberal siyaset hareketleri ve altın para sisteminin katkıları ile küresel anlamda ekonomik bütünleşme hareketleri öne çıkmıştır. II. Dünya Savaşına kadar olan iki savaş arası süreçte ise iki taraflı ticaret anlaşmaları ve serbest ticareti kısıtlayıcı önlemler ekonomik bütünleşmeleri olumsuz etkilemiştir. Ayrıca II. Dünya Savaşı da bütünleşmelerin gerçekleştirilmesi için uygun ortamı sağlamadığından bu

⁴ 1834 yılında Alman Gümrük Birliği (Zollverein) kurularak Almanya eyaletlerinde iç gümrük vergileri kaldırılması yoluyla gümrük birliği sağlanmıştır.

olumsuz etkiyi katlamıştır. Ancak diğer taraftan bu savaş, ülkelerin dış ticarete uyguladıkları yanlış politikaların anlaşılmasını sağlamış ve bu noktada uluslararası bütünleşmelerin önemi ortaya çıkmıştır. II. Dünya Savaşından sonra ekonomik bütünleşmelerin öneminin anlaşılması ile ülkelerin uluslararası ekonomik ilişkilerini düzenleme çabalarına giriştikleri görülmektedir (Sabır, 2002: 2).

II. Dünya Savaşından sonra yoğunlaşan bütünleşme hareketleri 1960'lı yıllarda hızlanmış ve özellikle 1980 sonrasında küresel ticarete ülkelerin iktisadi büyüme ve gelişmelerini olduğu kadar rekabetlerini de önemli düzeyde artırıcı etkilerde bulunmuştur. Küresel rekabet karşısında bazı ülkelerin birlik içinde olmak istemeleri, pazar ve verimlilik imkanlarını artırmak istemeleri ise son dönem bütünleşme hareketlerinin hızlanmasına yol açmıştır. Tüm bu faktörler altında ülkeleri ekonomik birleşmelere yönelten yani entegrasyon kurmaya iten sebepler genel olarak şu şekilde sıralanabilir (İncekara, 1995: 52-103; 63-64): Ülkeler toplumsal refahı artırabilmek, üretim kapasitelerini genişletmek ve verimlilik artışı sağlamak gibi isteklerle ekonomik entegrasyonlara katılabilirler. Ayrıca ülkeler bir bütünleşme hareketi içinde yer alarak bölge dışındaki birliklere karşı rekabet güçlerini artırmak, politik olarak daha güçlü bir pozisyon almak istedikleri için entegrasyonlara sıcak bakmaktadırlar. Birbirlerine komşu olan ülkelerin aynı coğrafyada çatışarak değil güçlerini birleştirerek var olmaya devam etmek istemeleri de bütünleşme kurlmalarına neden olan diğer bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde ülkeler ekonomik ve siyasi egemenliklerinden kısmen de olsa ödün vererek amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar.

Ülkelerin coğrafi açıdan birbirine yakın olmaları, ortak bir tarihe ve kültüre sahip olmaları, dış ticaret politikalarındaki benzerlik, ulaştırma altyapılarının gelişmişliği ve ekonomik açıdan birbirini tamamlayıcı özelliklere sahip olmaları gibi faktörler ülkelerin bütünleşmelere katılmalarında etkili olmaktadır (Yiğit, 2003: 37).

Ülkelerin ekonomik bütünleşmelere katılması ile ekonomik ve politik olarak ortak politikalar ve uygulamalar doğrultusunda birbirleri ile birleşerek ticari serbestleşmeye gitmeleri söz konusu olmaktadır. Ancak ekonomik bütünleşmelerin ilk oluşum örnekleri dikkate alındığında ülkelerin öncelikle

coğrafi olarak birbirlerine yakın olanlarla bir işbirliği oluşturduğu dikkat çekmektedir. Bu şekilde oluşum gösteren bölgesel ekonomik bütünleşmeler üye ülkelerde ticaretin önündeki engelleri kaldırarak bölge içinde serbest ticareti hedeflemektedir.

Ekonomik bütünleşmeleri kapsamına göre 5'e ayıran Balassa (1961: 5) bunları; serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak Pazar, ekonomik birlik ve tam bütünleşme olarak incelemektedir. Bu bütünleşme türlerinde ilk aşamadan son aşamaya kadar sadece mal ve hizmet akımları serbestleştirilmesi, üretim faktörlerinin de serbest dolaşımının söz konusu olması ve en ileri boyuttaki birleşme türlerinde de mal, hizmet ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımına ek olarak ülkelerin para, maliye ve ekonomik politikalarında uyumun sağlanması öngörülmektedir.

Ekonomik bütünleşmeler ve bu bütünleşmelere ilişkin özet bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Ekonomik Bütünleşmeler ve Kapsamları

Ekonomik Entegrasyon Türleri	Serbest Ticaret	Ortak Gümrük Tarifesi	Üretim Faktörlerinin Serbest Dolaşımı	Ekonomi Politikalarında Uyum
Serbest Ticaret Bölgesi	Var	Yok	Yok	Yok
Gümrük Birliği	Var	Var	Yok	Yok
Ortak Pazar	Var	Var	Var	Yok
Ekonomik Birlik	Var	Var	Var	Var

Kaynak: Sabır, 2002: 1

Tablo 1'de yer alan bilgiler incelendiğinde ekonomik bütünleşmelerin kapsamlarının genişlemesi ile derecelerinin de arttığı ve bir üst bütünleşmeye geçildiği görülmektedir.

1.2.1.1. Serbest Ticaret Bölgesi

Ekonomik entegrasyonların ilk aşaması olarak kabul edilen serbest ticaret bölgelerinde, birlik içindeki ülkelerin birbirlerine karşı ticareti engelleyen her türlü tarifeleri ve kısıtlamaları kaldırması kuralı geçerlidir. Bölge içinde yer alan ülkeler kendi içinde tam ticaret serbestisi sağlarken bölge dışındaki üçüncü ülkelere karşı da her ülke kendi belirlediği tarifeleri yani önceden belirlemiş olduğu tarifeleri uygulamaktadır (Balassa, 1961: 417). Bu tür entegrasyona örnek

olarak Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA), Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (LAFTA) ve Avrupa Ekonomik Alanı (EES) gösterilebilir (Şanlı, 2008: 14-25).

Serbest ticaret bölgelerinde, bölge içinde bulunan ülkelerin ürettikleri ürünlerin yine bölge içinde serbest dolaşımının olduğu görülmektedir. Ayrıca bölge dışında kalan ülkelere karşı ise bağımsız bir dış ticaret politikası izlenebilmesi, bölge içindeki ülkelere bölge dışındaki ülkelere ithalat yaparken bölge dışındaki en az gümrük vergisi uygulayan ülkeden ithalat yapma imkanı tanımaktadır. Bu durumlar serbest ticaret bölgelerini entegrasyon türleri içinde seçilebilir bir konuma getirmektedir.

Serbest ticaret bölgeleri, ekonomik işbirliklerinin en basit düzeyde olanı olmasının yanında literatürde ikili ticaret anlaşmaları, serbest ticaret anlaşmaları ve tercihli ticaret anlaşmaları şeklinde de yer alabilmektedir (Yiğit, 2003: 9). Benzer şekilde DTÖ de, STA'ları ve tercihli ticaret anlaşmalarını nitelendirirken ortak ifade olarak bölgesel ticaret anlaşması terimini kullanmaktadır (Urata, 2002:21). Bu kapsamda tercihli ticaret anlaşmalarına ilişkin kısa bir bilgi vermek gerekmektedir. Tablo 1'de de yer aldığı gibi tercihli ticaret anlaşmasında belirli ürünlerin ülkeler arasında serbest dolaşımına izin verilmektedir. Bazı ürünler anlaşma kapsamı dışında bırakılarak negatif liste adı verilen bir kategoride toplanmaktadır (Öztürk, 2021). Bu hali ile entegrasyon türlerinin en dar kapsamlısının oluşturan tercihli ticaret anlaşmalarında üçüncü ülkelere karşı ortak bir politika uygulaması söz konusu değildir.

STA'lar ise taraf ülkelerin kendi aralarında gümrük vergilerinde indirimle gitmeleri veya tamamen kaldırmaları yoluyla gerçekleştirilmektedir. Buna karşın üçüncü ülkeler için ortak bir politika uygulama yoluna gidilmemektedir. Diğer taraftan örneğin gümrük birliklerinde serbest dolaşım ilkesi geçerli iken STA'ların temelinde menşe kuralları yer almaktadır. Bu özellikleri dikkate alındığında STA'lar tercihli ticaret sisteminin bir parçası olarak düşünülmektedir. STA'ların uluslararası ticarete yer alan diğer işbirliği türlerine göre daha esnek bir yapıda olmaları ve ülkelere kapsamlı tercihler yapma imkanı sunmaları gibi sebeplerle giderek yaygınlaşmaktadırlar (Ticaret Bakanlığı, 2021a).

1.2.1.2. Gümrük Birliği

Gümrük birliği aşamasında, birliğe üye ölkeler arasındaki serbest mal ticaretin önündeki tüm engeller kaldırılmakta ve aynı zamanda birlik dışındaki üçüncü ölkelere karşı da ortak bir tarife uygulanmaktadır (Ertürk, 1997: 8). Serbest ticaret kapsamında sadece mal gruplarının yer alması üretim faktörlerinin serbest dolaşıma katılmadığını, ayrıca her bir ölkenin uyguladıkları ekonomi politikalarında da bir birliğin söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Birlik içinde malların serbest dolaşımda olması gümrük birliği ile serbest ticaret bölgelerinin ortak yanını oluşturmaktadır. Ancak hem serbest ticaret bölgesinde hem de gümrük birliğinde malların serbest dolaşımından kasıt sanayi mallarıdır ve tarım ürünleri açısından serbest dolaşım söz konusu değildir. Bu yönü göz önüne alındığında bu entegrasyonların aslında tüm malların serbest dolaşımını ifade etmediği dikkat çekmektedir. Serbest ticaret bölgesinde üçüncü ölkelere karşı bağımsız dış ticaret politikaları uygulanabilirken gümrük birliğinde üçüncü ölkelerle olan dış ticaret politikalarının da ortak kurallar çerçevesinde gerçekleştirilmesi bu iki entegrasyonun farklı özelliklerini oluşturmaktadır. Ayrıca bununla beraber her iki birleşme türünde de üçüncü ölkelere karşı ortak bir siyasi ve ekonomik politika yürütölmesi söz konusu değildir.

Önceki konularda II. Dünya Savaşından sonra ölkelerin zarar gören ekonomilerini toparlama çabalarına giriştikleri bu amaçla serbest ticaret politikalarının ölkeler için önemli bir hal aldığından bahsedilmiştir. Bu noktada ölkeler ve serbest ticaret adına gümrük birliklerinin geliştiği görölmektedir. 1834 yılında bağımsız Alman devletin kurduğu Alman Gümrük Birliği ve 1957’de kurulan AET GB’nin örnekleri arasında yer almaktadır.

1.2.1.3. Ortak Pazar

Üye ölkeler arasında ticaretin serbestleştirildiği ve üçüncü ölkelere karşı ortak bir tarifenin uygulandığı ancak gümrük birliğinin bir üst aşaması olarak emek ve sermaye gibi üretim faktörlerinin de serbest dolaşıma katıldığı entegrasyon türüdür (Güran ve Aktürk, 1995: 12). Yani gümrük birliği ile beraber eğer emek ve sermaye faktörlerinin de bölge içinde serbest hareketi söz konusu ise ortak pazar aşamasına geçilmiş demektir.

Vergi ve iktisat politikalarında göreceli uyum ile üretim faktörlerinin de hareketliliğinin sağlanması açısından önceki entegrasyon türlerinden ayrılan ortak pazar, üye ülkelerin iç pazarından oluşmuş genişletilmiş bir iç pazar olma özelliğine sahiptir. Serbestleşme yolunda ülkeler arasındaki sınır engellerinin kaldırılması noktasında bu sınırlar mallar ve emek faktörü için fiziksel sınırları, hizmet dolaşımı, sermaye hareketleri ve hukuk prosedürleri vb. için teknik sınırları ve vergi uyumu ile mali sınırları ifade etmektedir (Ateş, 2011). Mal ve hizmet akımlarının yanı sıra işgücü ve sermaye akımlarının da serbest dolaşımını amaçlayarak kurulan AET ortak pazara örnek olarak gösterilmektedir.

1.2.1.4. Ekonomik Birlik ve Parasal Birlik

Ortak pazar aşamasından sonra entegrasyonların son aşamasında bulunan ekonomik ve parasal birlik, üye ülkelerin para ve maliye politikalarında uyumu sağlayarak ekonomilerinin tamamen birleşmesi ile oluşmaktadır (Yiğit, 2003: 10). Ortak pazara kadar olan sürece ek olarak bu aşamada kurumların ekonomik, parasal ve sosyal politikalar açısından da birleşmesi söz konusu olmaktadır. Ekonomik birliğin yanında parasal birliğin sağlanması amacıyla ortak dış ticaret politikasının tek para sistemi ve merkez bankası ile bütünleştirilmiş bir mali yapı içinde işleyişi sağlanmaktadır (Karluk, 1995: 331).

Tarihte iktisadi birlik aşamasına ulaşan ilk entegrasyon Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'dur. 1991 yılında Avrupa Birliği (AB) adını alan bu birleşme 1999 yılından itibaren tek para birimi olan Euro'ya geçerek parasal birliği de gerçekleştirmiştir (İncekara, 1995: 69). İçerik olarak parasal birlik iki veya daha fazla ülkenin aynı para birimini kullandığı bir döviz kuru sistemidir. Ekonomik birlik ile beraber parasal birliğin de söz konusu olması durumunda tek bir merkez bankası kurulur ve dolayısıyla tek para politikası uygulanmaktadır ve çoğunlukla ortak kağıt ve madeni para kullanılmaktadır (Kuznetsov, 2015: 250-255). Günümüzde AB üyesi ülkelerin tek para olarak kabul edip kullandığı Euro parasal birliğin en güzel örneğidir.

1.3. SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ ETKİLERİ VE BAŞARI ŞARTLARI

Ülkeler çeşitli beklentilerle ticaret anlaşmalarına başvursalar da her zaman bu anlaşmaların etkileri beklenen düzeyde olmayabilir. Anlaşma yapan ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ve anlaşmaların yapısı beklenen etkilerin elde edilebilmesinde büyük önem taşımaktadır. İkili veya çok taraflı yapılan STA'ların etkileri, anlaşma sonrasında ülkelerin ekonomik yapıları ve teknoloji düzeylerinin değişip değişmemesine göre literatürde statik (durağan) ve dinamik (değişen) etkiler olarak sınıflandırılmaktadır. Statik etkiler, ülkelerin bir entegrasyona dahil olmalarıyla beraber teknolojilerinin ve ekonomik yapılarının sabit kaldığı düşünülerek üretim faktörlerinin yeniden dağılımı ile ortaya çıkan etkilerdir. Bu etkiler ise ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ticaret yaratıcı etki, bir ülkenin STA kapsamındaki diğer bir ülkeden üçüncü bir ülkeye göre daha ucuza ithalat yapabilmesini ifade etmektedir. Üretim üzerinde söz konusu olan yaratıcı etki ise, STA içindeki bir ülkenin talebinin, yüksek maliyetli üçüncü ülke mallarından ziyade daha düşük maliyetli birlik içindeki diğer bir ülkenin mallarına kaymasıdır (Karluk, 1995: 250).

Ticaret yaratıcı veya artırıcı etki, STA ile birlikte serbest ticaretin sağlanması sonrasında anlaşma ülkelerinin birbirleri ile ticarete girişmeleri veya önceden var olan ticaretlerini artırmaları şeklinde de ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan anlaşma içinde herhangi bir ülkenin bir malda iç fiyatlarının yüksek olması durumunda bu ülke bu malı üye olan diğer bir ülkeden kendi iç fiyatlarına göre daha ucuza ithal etme olanağına da kavuşmaktadır. Birliğe göre iç fiyatları yüksek olan malları daha ucuza birlik içinden ithal eden ülke yine birliğe göre iç fiyatları düşük olan malları da birlik üyesi diğer ülkelere ihraç ederek ticaret hacminde bir artış yaşanmaktadır. Bu şekilde oluşan ticaret yaratıcı etkiler, ülkelerin ticari bir işbirliği içine girmeleri ve kendi aralarında serbest ticareti sağlamaları, ticaretin daha kolay şartlarda gerçekleştirilmesine imkan tanımları ile meydana gelmektedir.

Statik etkilerden bir diğeri olan ticaret saptırıcı etki ise temelde STA ile ticari bir işbirliği oluşturulmasından sonra anlaşma dışında kalan ve anlaşma yapılan ülkelere göre daha düşük maliyetle üretim yapan bir ülkenin işbirliği

dışında kalmasıyla bu ülkeden yapılan ithalatın azalmasından kaynaklanmaktadır (Nart, 2010: 2875). Diğer taraftan STA'ların yanı sıra özellikle GB entegrasyonunda ülkelerin bir birlik oluşturarak kendi içlerinde ticareti serbestleştirmelerinin yanında üçüncü ülkelere karşı ortak bir tarife uygulamaları sonucunda üye ülkelerin birlik dışından olan ticaretlerinde meydana gelen azalmalar da entegrasyonlar çerçevesinde gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisini oluşturmaktadır. Bu noktada hem ticaret yaratıcı hem de ticaret saptırıcı etkilerin oluşmasında, STA yapılan ülkelerin STA ile beraber ekonomik yapılarında bir değişme olmazken ticaret hacimlerinde yaşanan artış veya azalış ve bunun ülke refahlarına yansımaları olduğu görülmektedir.

Statik etkilerin aksine dinamik etkiler, ülkelerin ekonomik yapılarında ve verimlilik düzeylerinde STA ile beraber bazı değişimlerin ortaya çıkması ile ekonomik büyüme ve kalkınmayı etkilemesini ifade etmektedir. Dinamik etkilerin ortaya çıkmasını sağlayan temel faktörler ise STA oluşumları ile rekabetin artması, artan rekabet şartlarının ülkeleri teknoloji kullanımına zorlaması ve bu sayede pazarın genişlemesi olarak ifade edilmektedir (Temiz, 2009:125).

Ekonomik işbirliklerinin ortaya çıkardığı bu dinamik etkiler daha ayrıntılı bir biçimde ele alındığında şu şekilde sıralanabilmektedir (Yıldırım ve Dura, 2007: 146-148):

Rekabet artışı etki; ticaret anlaşması yapılan ülkeler arasında ticaret hacminin ve doğrudan sermaye hareketlerinin artmasına bağlı olarak rekabet düzeyinin de artması söz konusu olmaktadır. Dış ticaretin artması ve bu sayede elde edilen kazancın artması ülkeleri daha etkin çalışmak için motive ederken STA kapsamında gerçekleşen serbest ticaret ile her bir ülkenin iç üreticileri dış piyasadaki üreticiler ile rekabet etmek durumunda kalmakta ve daha verimli üretim yapabilen iç üreticiler bu rekabet karşısında hayatta kalmaktadır.

Yatırımları teşvik etkisi; STA ile beraber üye ülkeler arsında doğrudan yabancı yatırımların ve ülkelerin birbirleri ile ticaretlerinin artması sonucu yaşanan milli gelir artışı tasarrufları ve yatırımları artırıcı bir etkide bulunmaktadır.

Ölçek ekonomileri etkisi; içsel ve dışsal olarak iki şekilde ortaya çıkan bu etki genel anlamda, STA ile üretim hacminin genişlemesi sonucu maliyet avantajı

elde etmeyi ifade etmektedir. Üretim hacmindeki artışın işletme içinde sağladığı avantajları içsel ölçek ekonomilerini, söz konusu işletmenin üretim hacminden bağımsız olarak içinde bulunduğu sektörde meydana gelen genişleme neticesinde elde ettiği avantajlar ise dışsal ölçek ekonomilerini oluşturmaktadır.

Dışsal ekonomilerin oluşması; STA sayesinde ülkeler arasında ticaretin artması ve pazarın genişlemesi ülkelerin arz ve taleplerinde de artış sağlamaktadır. Ticaret anlaşması yapan bir ülke pazarın genişlemesi ile üretimini ve ihracatını artırırken karşı ülkeden gerek duyduğu malları kolayca temin edebilmektedir.

Teknolojik ilerleme; rekabet artışı karşısında ülkeler geride kalmamak için teknolojik imkanlardan daha fazla yararlanmaya başlamaktadırlar. Ayrıca üretim hacminin artması üretim ile ilgili teknolojilerden daha fazla yararlanmayı beraberinde getirirken ülkelere gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları da çeşitli teknolojiler getirmektedir.

STA'lar ile hedeflenen sonuçlara ulaşılması onun ne kadar başarılı olduğunu göstermektedir. STA'ları da kapsayan bir ekonomik işbirliğinin başarıya ulaşarak hedeflenen sonuçları verebilmesi için ise ülkelerin iktisadi, sosyal ve kültürel yapıları ile entegrasyondan beklentileri vb. koşullar önemli hale gelmektedir. Bu koşullar aşağıda belirtildiği gibidir (Küçükahmetoğlu, 2006: 51; Yiğit, 2003: 37).

Ekonomik yapıların benzerliği; ülkelerin üretim yapıları ve gelişmişlik seviyeleri birbirlerine yakın olması durumunda STA'ların başarı ihtimalleri artış göstermektedir.

Ülkelerin rakip ekonomiler olması STA ile beraber elde edilecek kazanımları artırıcı bir etkide bulunmaktadır. STA'lar, bir ürünü yakın maliyetlerle üreten ülkeler arasında oluşturulduğunda, daha ucuza üretim yapan ülke piyasaya hakim olur ve daha pahalıya üretim yapan ülke ise ithalat yoluna gitmektedir.

Yeterli altyapı; altyapı imkanlarının özellikle dış ticarete önemli bir yer tutan ulaştırmaya ilişkin altyapının gelişmiş olması STA süreciyle ortaya çıkacak yeni düzene uyumu kolaylaştıracaktır.

Siyasi, kültürel ve coğrafi yakınlık; siyasi olarak birbirlerine yakın ülkeler ticarete diğer ülkeler göre daha fazla karşılıklı etkileşimde bulunabilmektedirler.

Diğer taraftan benzer kültüre sahip olan ülkelerin talep yapıları ve tercihleri de birbirleri ile uyumlu olmakta ve aralarındaki ticaret potansiyelini artırmaktadır. Ayrıca coğrafi olarak birbirine daha yakın ülkelerin ticaret yapma ihtimalleri de daha fazla olmaktadır.

Ticaret anlaşmalarının başarı koşullarını değerlendiren Yanar (2011: 7), ülkelerin coğrafi olarak yakın olmalarının yanında işbirliği alanının büyük ve çok sayıda ülkeden oluşmasının, ülkelerin arz ve talep esnekliklerinin yüksek olması ve ülkelerin karşılıklı ürünlerine olan talebin şiddetinin yüksek olmasının ticaret anlaşmalarının başarıya ulaşmalarında, ticarete olan olumlu etkilerinin gözlemlenmesinde etkili olan şartlar olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca anlaşma öncesinde var olan tarifelerin yükseklik derecesi de ticaret anlaşması ile ortaya çıkacak ticaret artırıcı etkiyi etkilemektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN SERBEST TİCARET ANLAŞMALARINA İLİŞKİN POLİTİKALARI VE SERBEST TİCARET ANLAŞMASI YAPTIĞI ÜLKELERLE DİŞ TİCARETİ

2.1. TÜRKİYE DİŞ TİCARETİNDE SERBESTLEŞME HAREKETLERİ

Osmanlı Devletinde iç ticaret, kırsal ve kentsel alanlarda daha çok mal değişimine dayanmakta, işbölümü ve yardımlaşmanın gelişmesine katkıda bulunmaktaydı. Dış ticarete ise yurtiçinde üretilmeyen malların dış ülkelere temin edilmesi büyük önem taşımaktaydı. Ayrıca ihracata yönelik üretim yapan bazı birimlerin gelişimi de bu sayede sağlanmaktaydı (Pamuk, 2005: 66) Bu durum o zamanlarda ithalatın özendirildiğini ancak ihracatın sınırlı kaldığını göstermektedir.

Osmanlı Devletinde çeşitli ülkelere imtiyazlar tanınması yurtiçi üreticilerin ve tüccarların yabancılar ile rekabetini olumsuz etkilemiş ve bir nevi aşırı serbestiyet durumu ile karşılaşmıştır (Pamir, 2002: 82-83). Daha sonra (II. Mahmut döneminde, 1826) korumacı bir dış ticaret politikası benimsenmiş ve ülke içinde ihtiyaç duyulan yerli hammaddelerin yabancı tacirler tarafından ihracatı yasaklanmıştır. Ancak ilerleyen yıllarda Balta Limanı Ticaret Anlaşmasının imzalanması (1838) ile ticari alanda ciddi tavizler verilmiştir. 1849 yılına gelindiğinde ise Fransız Ticaret Kanunu örnek alınarak “Ticaret Kanunnamesi” hazırlanmıştır. Bu kanunnamenin kabul edilmesi ile beraber ticari alanda Avrupa ile ilk defa entegrasyon hareketleri içine girilmiştir (Gümüş, 2013: 165- 168).

19. yüzyılın sonlarına kadar ithalat teşviklerine verilen önem devam etmiştir. Bununla beraber bu tarihlerden sonra yurtiçi üretimin rekabet gücünü artırmak için ithalat vergileri uygulanmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan dış devletler vergi oranları hakkında ısrarcı isteklerde bulunarak bu dönemde Osmanlı

Devletinin dış ticaret politikalarında sınırlandırıcı bir etkide bulunmuşlardır. 1914 yılına gelindiğinde ise I. Dünya Savaşı'nın başlaması karşısında Osmanlı Devleti kapitülasyonları tek taraflı kaldırdığını belirtmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2005: 21). Osmanlı Devletine ticari alanda sınırlamalar getiren bir diğer durum da Lozan Anlaşması ile ortaya çıkmıştır. Lozan Anlaşması ile beraber ek olarak Ticaret Sözleşmesinin imzalanması Türkiye'nin beş yıl boyunca gümrük tarifelerini değiştirmemesini, ihracat ve ithalat yasaklarını kaldırmasını ve ayrıca yerine yenilerini koymamasını öngörmüştür (Boratav, 2008).

Bu bilgiler Osmanlı Devletinde ticaret yoluyla dış gelir elde etmeye yeterince önem verilmediğini göstermektedir. Son dönem Osmanlı Devletinde dış ticaret açıklarının artmaya devam etmesi Osmanlı'nın yıkılışında etkili olan bir faktör olarak yer almaktadır. Ayrıca sektörel bazda sanayinin yeterince geliştirilememiş olması, tarım sektörü ağırlıklı bir yapının varlığı da Osmanlı'nın son zamanlarında iktisadi sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Ayrıca savaş ve öncesi dönemlerde potansiyel işgücü olan erkek nüfusun askerlik yapması yani savaşa hazırlanması ve savaşa gitmesi gibi durumlar üretim hacmin ve dış ticaretin azalmasında etkili olmuştur. Diğer taraftan savaş dönemlerinde hem iç hem de dış talepte daralmaların yaşanması ihracatı azaltmakla beraber ithalatı da azalttığı için dış denge açısından bu durum olumlu bir etki oluşturmuştur.

1923'ten sonra Cumhuriyetin kuruluş dönemlerine gelindiğinde ekonomide serbestleşme politikaları benimsenmeye başlanmıştır. Ancak 1929 Ekonomik Krizi Türkiye'yi de olumsuz etkilemiş ve ilerleyen yıllarda ithalata kota konması ve ihracatın denetlenmesi gibi düzenlemeleri içeren bir kanunla korumacı uygulamalar başlamıştır. Türkiye ekonomisinde devletin iktisadi hayatta özellikle sanayide ağırlıklı bir yer alması ise 1933-1938 yıllarını kapsayan I. Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planının uygulamaya alınması ile olmuştur. Bunun ardından II. Plan da hazırlanmış ancak II. Dünya Savaşı nedeniyle bu plan daha çok savunma planı olarak tekrar düzenlenip uygulamaya alınmıştır (Buluş, 2003: 46).

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de savaş sonrasında serbestleşme hareketleri önem kazanmıştır. II Dünya Savaşının ardında Türkiye'de 1945 yılından sonra çok partili hayata geçiş sağlanarak bir yandan devletin ekonomiye

olan müdahalesi azaltılmaya çalışılmış, diğer yandan ticaretin serbestleştirilmesi çabalarına girişilmiştir. 1950 yılında çok partili sistem içinde Demokrat Parti seçimden galip çıkmıştır. Bu gelişmeyle birlikte üç yıl sürmek üzere gümrük tarifeleri haricindeki korumacılık önlemleri kaldırılmış ve ticarete serbestleşme politikaları izlenmiştir. Ancak 1953 yılına gelindiğinde dış ticaret açığındaki yükseliş karşısında korumacı politikalar tekrar uygulamaya konulmuştur. Bu noktada uygulamaya konulan “ithal ikameci sanayileşme politikası” ile daha önce ithal edilen tüketim mallarının yurtiçinde üretimi amaçlanmıştır. İthal ikamesine dayanan sanayileşme ile yurtiçi üretimde başarı sağlanmış olsa da bu politika ara ve yatırım mallarını ithal ederek tüketim malı üretimini içerdiği için ara ve yatırım malı ithalatı bakımından Türkiye’yi dışa bağımlı hale getirmiştir. Giderek artan ithalat talebi dövizle olan gereksinimi de artırdığı için IMF gibi kuruluşlardan dış borç alınmasına yol açmıştır (Sönmez, 2004).

1950’li yıllara kadar karma ekonomik politikaları uygulanmış ancak bu tarihten sonra liberal politikalara ağırlık verilmiştir. Ancak politika değişikliği devletin ekonomik hayata müdahalesini zorunlu hale getirmiş, dışa açık politikalar sonucu oluşan dış açıklar sınırlı olan döviz kaynaklarını hızlı bir biçimde eritmeye başlamıştır. Bu gelişmelerin ardından 1958 yılında bir devalüasyon gerçekleştirilmiş ve bazı istikrar tedbirleri alınarak liberal politikalarla vazgeçilmiştir (Özcan, 1998: 44).

1961 yılında IMF’den ilk borcunu alan Türkiye, 1963 yılında daha fazla ülke ile ticari ilişki kurmak, küresel ekonomiye uyum sağlamak vb. amaçlar çerçevesinde Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile ortaklık anlaşması⁵ imzalamıştır. Yine bu yıllarda planlı ekonomi hareketleri uygulamaya koyulmuş ve sanayide ithal ikameci politikalar benimsenmiştir. 1970 yılında ihracatı teşvik etmek amacıyla bir devalüasyon yapılmış ancak 1973-74 petrol şoklarının etkisi ile dış ticaret açığında artışlar yaşanmıştır (Özcan, 1998: 44).

1970’li yıllarda yaşanan olumsuzlukların giderilmesi ve dışa açık bir politika ile dünya ekonomisinden pay alma gibi amaçlarla hareket edilmiştir. Bu

⁵ Ankara Anlaşması (1963)

açından 24 Ocak Kararları⁶ uygulamaya koyulmuş ve iktisadi politika olarak ithal ikameci sanayileşme politikasından vazgeçilip ihracata dayalı sanayileşme politikası benimsenmiştir (Kundak, 2015: 76). 24 Ocak Kararları ile serbest kur uygulaması, ithalat ve ihracatta serbestleşme, aşamalı teşvik sistemi, yabancı sermaye girişlerini teşvik ve serbest piyasada özel girişimci faaliyetlerinin sağlanması vb. amaçlanmıştır. Ticari serbestleşmenin ardından 1989 yılında 32 sayılı kararla finansal serbestleşmenin de sağlanması Türkiye’yi dışa açık bir ülke konumuna getirmiştir. 1990’lı yıllara gelindiğinde Türkiye dış ticareti için önemli gelişmelerden bir tanesi AB ile 1996 yılında alınan GB kararıdır. Türkiye, AB ile GB kararı almakla AB’nin uyguladığı ortak dış ticaret politikasını ve dolayısıyla gümrük tarifelerini kabul etmiştir. Anlaşma kapsamında Türkiye ile AB üyesi ülke arasında sanayi mallarının gümrük vergisi olmaksızın ticaretinin yapılması yani gümrük birliğinin benimsenmesi öngörülmüştür (Çelebi, 1991: 23). Diğer taraftan 1990’lı yıllar genel olarak TL’nin görece değerli olduğu bu durumun ihracatta azalış ithalatta ise artışa yol açtığı, 1994 iktisadi krizini ve ardından Türk Lirasının devalüasyonunu öngören 5 Nisan Kararlarını içeren bir dönem olmuştur. Ayrıca Türkiye’nin DTÖ’ne üyeliği (1995) de bu dönem içinde gerçekleşmiştir.

1980 sonrası ticari serbestleşme ile küresel ekonomiye uyum sağlama çabaları ve bu doğrultuda gerçekleştirilen kur politikaları günümüz ekonomi politikalarında da hala önemini devam ettirmektedir. 2010 ve sonrası dönemde özellikle ABD ve Çin gibi büyük ülkelerin kur savaşları ve bu durumun diğer ülkelere yansımaları, kur politikalarının yanında politik işbirliklerine girişimler ile çeşitli ticaret anlaşmaları yoluyla entegrasyonların sağlanması, sıcak savaşların yerini üretim gereçlerinde, milli savunmada, iletişimde ve sağlık alanlarında teknoloji üretimi ve rekabetinin alması 2020 yılına uzanan süreci oluşturmaktadır.

Türkiye’de ticaretin serbestleşmesi için genel bir değerlendirme yapıldığında, ticaretin serbestleştirilmesi için en önemli noktanın 1980 yılında yaşanan gelişmeler olduğu görülmektedir. Bu tarihe kadar ithal ikamesine dayanan sanayi politikası yerine ihracata dayalı sanayi politikası benimsenerek ihracatın yani dış ticaretin önemi ön plana çıkarılmıştır. 24 Ocak 1980 Kararları

⁶ 24 Ocak 1980 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Yapısal dönüşümleri içeren ekonomik istikrar programıdır.

doğrultusunda Türkiye’de dışa açılma serüveni başlamış, 1989 yılında ise ticari serbestleşmeye ek olarak finansal serbestleşme hareketlerinin de benimsenmesiyle tümüyle bir dışa açık ekonomi politikası benimsenmeye başlanmıştır. Bu süreçte ticari ve finansal açıdan işlem hacimlerinde artışlar yaşanmakla beraber yeni bir sürece girilmiş olması, henüz ticari ve finansal dalgalanmalardan korunabilecek bir yapıda olunmaması gibi sebepler de olumsuz etkileri oluşturmuştur.

Diğer taraftan dışa açılma dış ticaretten sektörlerin aldığı paylar üzerinde de etkili olmuştur. 1980 öncesi ihracatta tarım sektörü önde gelirken bu tarihten sonra ihracatta tarım sektörü azalmaya başlamış ve sanayi sektörünün payı artış göstermiştir. İhracata dayalı sanayileşme ve dolayısıyla büyüme politikasının etkilerinden bir diğeri de ihracat artışlarının beraberinde ithalat artışlarına da yol açması olmuştur. İhracat için gerekli hammadde, ara malı ve teknoloji kaynaklarının Türkiye’de yetersiz olması karşısında bu kaynaklar dış piyasadan temin edilerek Türkiye’de ihracata dayalı sanayinin ithalata bağımlılığı artış göstermiştir. Yani bu durumda ihracatçı olan kesimler aynı zamanda ithalatçı da olmuşlardır.

2.2. AB İle Gümrük Birliği ve Türkiye

Türkiye, geçmişten bugüne gerek ekonomik gerek sosyal içerikli konularda uluslararası konjonktürdeki gelişmeleri yakından takip eden ve bu gibi amaçlarla BM, OECD ve NATO gibi uluslararası kuruluşlara da üye olan bir ülkedir. Benzer şekilde iktisadi büyüme ve kalkınmaya olumlu katkılar sunacağı düşüncesi ile AET’ye 1959’da ortaklık başvurusunda bulunmuştur. AET Bakanlar Konseyi, Türkiye’nin bu başvurusunu kabul ederek üyelik koşullarının sağlanacağı süreye kadar geçerli olmak üzere bir ortaklık anlaşması imzalanmasını önermiştir. Bu anlaşma “Ankara Anlaşması” olarak 1963 yılında imzalanmış, 1964 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşmanın amacı 2. Maddede şu şekilde belirtilmiştir: “Türkiye ekonomisinin hızlı kalkınmasını ve Türk halkının istihdam düzeyinin ve yaşam koşullarının yükseltilmesini sağlama gereğini göz önünde bulundurarak, taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi özendirme.” Ankara Anlaşması, amaçlarında belirtilen ekonomik konuların da yanında Türkiye – AB ilişkilerinin hukuki

temellerini oluşturmuş olması bakımından büyük önem taşımaktadır (Dışişleri Bakanlığı, 2020).

Ankara Anlaşması ile beraber Türkiye'nin AET'ye entegrasyonunun sağlanmasına yönelik 3 dönem öngörülmüştür. Bu dönemlerin içerikleri şu şekildedir (Ercan, 2009: 99-100);

1) Hazırlık Dönemi:1964-1972 dönemini kapsamaktadır. AET, Türkiye ekonomisinin güçlendirilmesine yönelik çalışmalar yürüteceğini ve Gümrük Birliğine geçiş için hazır duruma getireceğini taahhüt etmiştir (Ceyhan, 1991).

2) Geçiş Dönemi: 1973'te Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesi ile başlayan safhadır. Bu dönemde Türkiye, AET menşeli ürünler için gümrük vergilerini 12 yılda, yurtiçinde korunması düşünülen sanayi ürünleri için uygulanan vergileri ise 22 yılda kaldırmayı taahhüt etmiştir. AET ise Türk sanayi ürünlerinden rafine petrol ürünleri, pamuk ipliği ve pamuklu dokuma ürünleri hariç tutulmak üzere gümrük vergilerini ve çeşitli kısıtlamaları kaldırmış ve bazı tarım ürünlerinin ithalatında kolaylık sağlayacağını ifade etmiştir (Ceyhan, 1991).

3) Son Dönem: 1996'da başlamıştır. GB'ye dayanan bu dönem Ankara Antlaşması'nın 5. Maddesinde şu şekilde yer almaktadır: “Son dönem gümrük birliğine dayanır ve Akit Tarafların ekonomi politikaları arasındaki koordinasyonun güçlendirilmesini gerektirir.”

Hazırlık döneminin tamamlanarak geçiş safhasına geçilmesi ile Türkiye ve AET arasında karşılıklı gümrük vergilerinde yapılan ve yapılması taahhüt edilen indirimler Gümrük Birliğinin tamamlanmasının amaçlandığını göstermektedir. Bu devreler ile Türkiye bir yandan birliğe uyumunu sağlayacak olan aşamalar tamamlamış olurken bir yandan da birliğin gereklilikleri doğrultusunda ekonomisini de güçlendirme yolunda ilerlemiştir.

1967 yılında yürürlüğe giren Füzyon Anlaşması⁷ AET'nin de içinde olduğu üç topluluğun organları birleştirilerek “Avrupa Toplulukları” halini almasını sağlamıştır. Bunu yanında 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ile AET “Avrupa Topluluğu (AT)” adını almıştır. Bu anlaşma ülkeler arasındaki ekonomik bütünleşmenin yanında siyasi bütünleşmeyi de içermesi

⁷ Brüksel Antlaşması veya Birleşme Antlaşması olarak da bilinmektedir. 1965 yılında Brüksel'de imzalanarak Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nu tek çatı altında birleştirmiştir.

bakımından AT adı yerine “Avrupa Birliği” olarak anılmaya başlamıştır (Çağrı, 2014: 9-10).

1970’li yıllardan 1980’lerin ikinci yarısına kadar siyasi ve ekonomik yönden karşılaşılan olumsuzluklar nedeni ile Türkiye’nin AET ile ilişkileri yavaşlamıştır. Ancak Türkiye 1987 yılında 3. safha olan son devreyi tamamlayarak AET’ye tam üyelik başvurusu gerçekleştirmiştir. Bu başvuru sonucuna ilişkin komisyonun görüşü 1989 yılında açıklanmış ve Türkiye’nin ekonomik ve politik gelişmişlik düzeyinin böyle bir başvuru yapmaya uygun olmadığı başvurunun erken yapıldığı belirtilerek reddedilmiştir. Diğer taraftan başvuruyu değerlendiren komisyon Türkiye’yi üyeliğe ehil bir ülke olarak gördüklerini ve ortaklık ilişkilerinin geliştirilebileceğini bu amaçla GB’nin gerçekleştirilmesi önerisinde bulunmuştur (Tekeli ve İlkin, 2000). Bu öneri üzerine 1995 yılında Ortaklık Konseyi Kararı (OKK) ile Türkiye ve AB arasında Gümrük Birliği kararı alınmış ve 1996 yılında yürürlüğe girmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2020).

Coğrafi konum olarak aynı veya birbirine yakın bölgelerde bulunan ekonomik ve siyasi yapıları, tarihi geçmişleri birbirine benzeyen ülkelerin ekonomik ilişkilerini ve işbirliklerini artırmak için oluşturdukları birliklere ekonomik entegrasyon denmektedir. GB ise, ülke gruplarının aralarındaki ticaret hacmini geliştirmek için birbirlerinden ithal ettikleri mal ve hizmetlerde geçerli olan gümrük tarifelerini ve miktar kısıtlamalarını kaldırarak kendi aralarında ticari serbestleşmeye gitmeleri ancak üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uyguladıkları ekonomik entegrasyon türüdür (Seyidoğlu, 1992). GB’ye dahil olan ülkelerin iç sınırlarında karşılıklı ticaretlerindeki gümrük vergileri kalkar ancak üçüncü ülkelere gelen ürünler için tüm üye ülkelerde aynı tarife uygulanır. Bu durum Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) ifade etmektedir (Uyar, 2000).

Ülkeler GB’ye üye olarak üye ülkeler arasında serbest ticarete bulunmak ve eşit şartlarda ticaret yapmak gibi avantajlarının yanında birliğin ortak ticaret politikalarını ve yükümlülüklerini de benimsemiş olmaktadır. Bu yolla ortak bir pazar kurulurken ülkelerin politikalarında uyumlaştırma sağlanması da söz konusu olmaktadır. Ticari etkileri ile ekonomik bir birleşmeyi işaret eden birlik uygulanan ortak politikalar ile siyasi yönünü de ortaya koymaktadır.

Türkiye’de GB uyum politikaları gereğince sanayi mallarında gümrük vergilerini sıfırlamış ve üçüncü ülkelere karşı da AB’nin OGT uygulamasını benimsemiştir. İşlenmiş tarım ürünlerinde ise sanayi payı sıfırlanmıştır. Benzer şekilde 1/95 sayılı OKK çerçevesinde dış ticaret rejiminin AB ile uyumlu hale getirilmesi çalışmaları devam etmektedir. Bu kapsamda ortak ticaret politikasında malların serbest dolaşımına düzenlemelerin yanında teknik mevzuat, fikri ve sınai mülkiyet ile rekabet politikası alanlarındaki AB mevzuatı Türkiye’nin genel ekonomik durumu ve ihtiyaçları dahilinde dış ticaret rejimi ile uyumlaştırılmaktadır. Bu kapsamda Türkiye’nin GB’ye üyeliğinden itibaren uyum düzenlemeleri ile üstlenmiş olduğu yükümlülükler şu şekilde sıralanabilir (Dışişleri Bakanlığı, 2019);

- Birliğin ticaret politikasına ve üçüncü ülkelerle yaptığı tercihli ticaret anlaşmalarına uyum: Üçüncü ülkelere yapılacak ithalatta ortak kurallar, miktar kısıtlamalarının idaresi, haksız ticari uygulamalara karşı önlemler, ihracatta ortak kurallar, ihracatta kota ve tarife kontenjanı belirlenmesi ve idaresi tekstil ve hazır giyim sektöründe üçüncü ülkelere karşı uygulanan miktar kısıtlamaları, dahilde ve hariçte işleme rejimlerine ilişkin kurallara uyum sağlamıştır ve AB’nin çeşitli ülkelerle yaptığı STA’lara benzer anlaşmalar yapılmaktadır.
- Sanayi ürünleri ticaretindeki teknik engellerin kaldırılması: Teknik mevzuatın önemli bir bölümü uyumlu hale getirilmiştir.
- Rekabet politikası ve fikri mülkiyet hukukuna uyum: Rekabet Kurumu ve Türk Patent Enstitüsü kurulmuş, anti-tröst ve birleşmelerin kontrolüne ilişkin ve devlet destekleri ile edebiyat ve sanat eserlerinin korunması, icracı sanatçılar, yayın kuruluşlarının korunması çalışmalar yürütülmektedir
- Gümrük mevzuatına uyum: Menşe, gümrük kıymeti, malların gümrük birliği bölgesine girişi, gümrük beyannamesi, serbest dolaşıma giriş, ekonomik etkili gümrük rejimleri, malların dolaşımı, gümrük borcu/yükümlülüğü, itiraz hakkı konularında uyum sağlanmıştır.

GB, ekonomik, teknik, yasal vb. alanlarda uyumlaştırma süreçlerini kapsamakla beraber ekonomi üzerine doğrudan olumlu ve olumsuz etkilere de yol açmaktadır. Türkiye, GB sonrasında ticaret hacmini artırmış, dış ticarete çeşitli düzenlemelere gitmiştir. Yurtiçinde fiyat düşüşleri yoluyla tüketici ve üretim-

ihracat hacmindeki artış ile üretici kesimin refahlarını artırıcı sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

GB'nin olumlu etkilerinin yanında Türkiye'nin AB'ye tam üye olmamasına karşın GB içinde yer almasından doğan olumsuz durumlar da söz konusudur. Türkiye, AB'ye üye olmadığı için birliğin karar alma süreçlerinde yer alamamakta ancak uyumlaştırma süreçleri kapsamında birçok farklı alanda çeşitli yükümlülükler altına girmektedir. Diğer taraftan AB'nin farklı ülkelerle STA yapması ve Türkiye'nin de bu ülkeler ile STA yapmaması durumunda Türkiye açık pazar haline gelmektedir. Bu olumsuz durum karşısında Türkiye, AB'nin STA yapmış olduğu ülkeler ile STA yapma çalışmaları yürüterek ticaretin daha adil şartlarda gerçekleşmesi için çabalamaktadır.

2.3. TÜRKİYE'NİN TARAF OLDUĞU DİĞER EKONOMİK İŞBİRLİĞİ HAREKETLERİ

I. Dünya Savaşı ve ardından 1929 Ekonomik Krizi dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ekonomik açıdan sorunlu bir süreci beraberinde getirmiştir. Bunlara ek olarak 1939-1945 yılları arasında II. Dünya Savaşının yaşanması henüz tam olarak toparlanamayan ekonomilerin yeniden zarar görmesine yol açmıştır. Ancak II. Dünya Savaşında tarafsızlığını korumaya çalışan Türkiye, böyle bir ortamda dış ticaretin öneminin farkında olarak savaş sonrasında sadece ekonomik değil sosyal ve askeri konuların da bütünün bir parçası olduğu düşüncesi ile çeşitli uluslararası kuruluşlarla temaslar kurmuştur.

Türkiye, iktisadi büyüme ve kalkınmayı sağlamanın hem ekonomik hem de sosyal-kültürel ve askeri alanlarda sağlanan başarıların ortak bir sonucu olarak görmektedir. Bu açıdan II. Dünya Savaşının hemen ardından 1945 yılında BM'ye 1947 yılında ise IMF ve Dünya Bankasına katılmıştır. Ayrıca, 1952 yılında güvenlik açısından önem taşıyan NATO'ya ve 1961 yılında OECD⁸'ye üye olan Türkiye, ekonomik ve siyasi önemi yüksek olan AB ile ilişkiler kapsamında 1959

⁸ 1949 yılında Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OECC) olarak kurulmuş ve 1961 yılında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) adıyla işlerlik kazanmıştır. Türkiye kurucu ülkeler arasında yer almaktadır.

yılında Avrupa Ekonomik Topluluğuna başvuruda bulunmuş ve 1963 yılında Ankara Anlaşması imzalanmıştır.

1947 yılında küresel ticarete serbestleşme hareketlerini sağlamak için Uluslararası Ticaret Örgütü kurulmuş ancak sözleşmesi birçok ülke tarafından onaylanmadığı için faaliyete geçememiştir. Bunun ardından Ekonomik entegrasyonlar için önemli bir gelişme olan GATT kurulmuştur. Kuruluşunda geçici bir nitelikte olduğu bilinen GATT'ın yerine ise 1995'te DTÖ kurulmuş ve Türkiye'de bu kuruluşun kurucu üyeleri arasında yer almıştır. DTÖ, ticaretin serbestleştirilmesi ve kolaylaştırılması için çeşitli kurallar belirlemekte ve çalışmalar yürütmektedir. Bunun yanında küresel bazda ekonomik entegrasyonların gelişmesine de katkı sağlamaktadır. Türkiye de bu örgütün kurucu bir üyesi olarak ticari serbestleşme ve işbirliklerine ilişkin tüm bu çalışmaları yakından takip etmektedir. Ayrıca Türkiye'nin AB kapsamında 1995 yılında Gümrük Birliğine katılması, içinde bulunduğu entegrasyon hareketlerinin en önemlilerinden birini oluşturmaktadır.

1980'li yıllarda liberal ticaret politikalarına büyük önem veren Türkiye'nin bu tarihlerde içinde bulunduğu diğer entegrasyon hareketleri ise, İslam İşbirliği Teşkilatı, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, D-8 (Developing-8) üyelikleri olarak sıralanabilmektedir (İncekara ve Savrul, 2011).

2.4. TÜRKİYE'NİN SERBEST TİCARET ANLAŞMASI YAPMA NEDENLERİ

Ekonomik işbirliği türlerinden biri olarak serbest ticaret anlaşması, anlaşmaya taraf ülkeler arasındaki ticareti engelleyen veya kısıtlayan tarife ve tarife dışı uygulamaların kaldırılması yoluyla serbest ticaret alanının sağlanması şeklinde ifade edilmektedir. Ekonomik işbirliklerinin oluşturulmaya başlandığı dönemlerde coğrafi yakınlık esasına dayalı olan STA'ların zamanla bölgesel olarak yakın olmayan ancak siyasi veya sosyal-kültürel olarak benzer/yakın ilişkili olan ülkeler arasında da imzalandığı görülmektedir. Diğer taraftan STA imzalayan ülkeler kendi aralarındaki ticarete anlaşma hükümleri doğrultusunda

hareket etseler de üçüncü ülkelere karşı bağımsız dış ticaret politikaları uygulayabilmektedirler.

Genel anlamda ülkeleri STA imzalamaya yönelten birçok faktör bulunmaktadır. GATT ve ardından DTÖ'nün küresel ticarete serbestleşme ve entegrasyon hareketlerinin bazı noktalarında yetersiz kalması karşısında bir çok ülke ikili anlaşmalarla aralarında ticareti serbestleştirme ve artırma yoluna gitmiştir. Ayrıca Doğu Bloğunun çöküşü ile serbestleşme hareketlerinin hızlanması ve yine bu esnada teknoloji alanında da ilerlemelerin kaydedilmesiyle haberleşme ve iletişim olanaklarının artması ülkeleri birbirlerine yaklaştırarak serbest ticaret anlaşmaları imzalamalarına olumlu etkide bulunmuştur. Ticaretin serbestleştirilmesi için önemli bir yer tutan Doha Kalkınma Turu içinde ülkelerin çok sayıda muhatap ülke ile karşı karşıya olması ancak bu ülkelerin ortak bir paydada buluşmakta zorlanmaları nedeniyle, ülkeler muhatap ülke sayısını azaltmak ve tikanıklığı gidermek adına STA yapma yolunu seçmeye başlamışlardır. Bu durumların yanında ülkeleri STA yapmaya yönelten en önemli faktörlerden biri de STA'ların, DTÖ'nün En Çok Kayrılan Ülke kuralının istisnası olmasıdır (Ateş ve Seymen, 2019: 257).

En Çok Kayrılan Ülke veya Ayrımcılık Yapmama İlkesi, DTÖ üyesi bir ülkenin başka bir ülke ile olan dış ticaretinde uyguladığı avantaj, ayrıcalık ve muafiyet gibi uygulamaları diğer tüm DTÖ üyesi ülkelerle olan ticaretinde de uygulaması gerekliliğini içermektedir (Kaya, 2015). Ancak DTÖ, bu kuralın bir istisnası olarak ülkelerin birbirlerine tercihli ticaret uygulamalarına izin vererek GB ve STA oluşturmalarına olanak tanımaktadır.

Dış ticarete özellikle ihracatta hem ürün hem de ülke bazında çeşitlendirmeye gitmek ve bu sayede pazar bağımlılığının önüne geçmek, ülkeler ile uzun vadede ticari ilişkiler sağlayarak ihracat artışında sürdürülebilir olmak ve ithalat açısından ise ucuz girdi temin etmek vb. nedenler de ülkelerin STA yapmasında etkili olan faktörler arasında yer almaktadır

Türkiye'de 1970'li yıllarda yaşanan küresel iktisadi daralmanın dış ticareti olumsuz etkilemesi ve 1980 yılı öncesinde ithal ikameci sanayileşme politikası uygulaması gibi durumlar karşısında dış ticarete iyileşme sağlanabilmesi için önemli politika değişikliklerine gidilmiş ve 24 Ocak Ekonomik İstikrar kararları

doğrultusunda liberal dış ticaret politikası benimsenmiştir. İthal ikameci politikadan ihracata dayalı büyüme modelinin uygulamaya alınması iktisadi refah açısından ihracatın ve dolayısıyla dış ticaretin önemini katlayarak uluslararası ticarete serbestleşme ve ülkeler arasındaki ekonomik işbirliklerinin, ticaret anlaşmalarının gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu sayede Türkiye, büyümenin motoru olarak görülen ihracat için yeni pazarlar elde etmekte ve ayrıca farklı ülkeler ile işbirlikleri sayesinde ihracatta ülke çeşitlenmesi sağlamaktadır. Bu gibi kazanımları elde etmek üzere Türkiye 1991 yılında EFTA⁹ ile ilk STA'sını yapmıştır.

1995 yılında DTÖ'ne üye olan Türkiye 1996 yılında AB ile GB kararı almıştır. Diğer taraftan Türkiye, 1963 yılında AET (bugünkü AB) ile Ankara Anlaşmasını imzalamış ve bu anlaşmaya göre Türkiye'nin belirli şartları sağlayarak kademeli bir biçimde AB'ye üyeliği öngörülmüştür. Ancak 1999 yılına gelindiğinde Türkiye, AB'ye üyelikte sadece aday ülke statüsü elde edebilmiştir. Türkiye'nin AB'ye tam üye bir ülke olmaması, buna rağmen AB ile GB kararı almış olması dış ticarete AB'nin yapmış olduğu STA'lar karşısında Türkiye'yi dezavantajlı bir duruma düşürmektedir.

22 Aralık 1995 tarihli ve 1/95 sayılı “Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Gümrük Birliği Kurulmasına İlişkin Ortaklık Konseyi Kararı”nın 16. Maddesi kapsamında Türkiye, AB'nin ortak ticaret politikasını üstlenme yükümlülüğü ile AB'nin GB dışındaki ülkelere karşı tercihli ticaret sistemini kabul etmiş bulunmaktadır (Eren, 2013). 16. Madde kapsamında Türkiye, AB'nin STA'larını da kapsayan gümrük politikalarına uyumu kabul etmiş olmaktadır. Bu yeni durumda eğer AB üçüncü bir ülke ile STA yaparsa bu STA, AB üyesi ülkeleri ve Türkiye'yi kapsamaktadır. Yani AB'nin STA yaptığı bir ülke mallarını gümrük vergisi olmaksızın AB üyesi ülkeler üzerinden Türkiye'ye getirebilmektedir. Buna karşın Türkiye mallarını bu ülkeye gümrük vergisi olmaksızın ihraç edememektedir. Türkiye'yi böyle bir dezavantajlı duruma düşüren sebep ise Türkiye'nin AB üyesi olmamasına karşın GB'ne katılmış olmasıdır.

⁹ 2021 yılı itibariyle EFTA (Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi) üyesi ülkeler Norveç, İsviçre, İzlanda ve Liechtenstein olarak sıralanmaktadır.

Türkiye'nin STA imzalamasının diğer bir nedeni de yukarıda açıklandığı gibi GB kapsamında AB STA'larının oluşturacağı olumsuz durumdan kendini korumaktır. Türkiye, AB'nin STA yapmış olduğu ülkelerle benzer STA yaparak açık pazar haline gelmekten kendini korumaya çalışmaktadır. Çünkü ancak bu ülkelerle STA yapması halinde Türkiye gümrük vergisi olmaksızın bu ülkelere mal ihraç edebilmektedir. Fakat AB ile STA yapan ülkeler gümrük vergisinden muaf olarak Türkiye'ye mal ihraç etme hakkına sahip oldukları için ayrıca Türkiye ile bir STA yapıp Türkiye'nin kendi ülkelerine gümrük vergisinden muaf olarak mal ihracatı yapmasına sıcak bakmamaktadırlar. Bu nedenle Türkiye ile STA yapma konusunda isteksiz davranabilmektedirler.

2.5. TÜRKİYE'NİN YAPMIŞ OLDUĞU SERBEST TİCARET ANLAŞMALARI VE BU ANLAŞMALARIN TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİNDEKİ YERİ

Türkiye gerek AB'nin yapmış olduğu STA'lar nedeniyle ortaya çıkan olumsuz durumu bertaraf etmek gerekse DTÖ'nün temel ilkelerinden biri olan "En Çok Kayrılan Ülke" kuralının istinasından yararlanarak dış ticarete daha aktif olabilmek vb. amaçlar doğrultusunda çeşitli ülkelerle STA'lar yapmaktadır.

Türkiye 2021 yılına kadar 38 adet STA imzalamıştır. Bu STA'lardan 22 tanesi yürürlükte iken 11 tanesi AB üyelikleri nedeniyle feshedilmiştir¹⁰. Buna ek olarak zamanla değişen durumlara uyum sağlamak adına mevcut STA'ların güncellenmesi ve kapsamlarının genişletilmesi gibi çalışmalarla EFTA, Sırbistan, Bosna-Hersek ve Karadağ ile yapılan STA'larının revizyonlarına ilişkin düzenlemeler imzalanmıştır. Sırbistan ile yapılan STA için düzenlenen revizyon metni 2019 yılında yürürlüğe girerken Gürcistan, Malezya ve Moldova STA'larının güncellemelerine ilişkin müzakereler devam etmekte olup yakın zamanda tamamlanması hedeflenmektedir. Ayrıca Lübnan, Sudan ve Katar ile imzalanan STA'ların da iç onay süreçlerinin tamamlanması ile yürürlüğe girmesi beklenmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2021b).

¹⁰ AB'nin, 2004, 2007 ve 2013 tarihlerindeki genişleme kararları sonucu AB'ye tam üye olan 11 ülkenin Türkiye ile olan STA'ları feshedilmiştir. Bu ülkeler; Macaristan, Romanya, Litvanya, Estonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Letonya, Bulgaristan, Polonya, ve Hırvatistan'dır.

2004 yılında imzalanarak 2007 yılında yürürlüğe giren Türkiye ve Suriye arasında Serbest Ticaret Alanını Tesis Eden Ortaklık anlaşması 2011 yılında askıya alınmıştır. 2009 yılında imzalanarak 2011 yılında yürürlüğe giren Türkiye Ürdün STA'sı ise 2018 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Yeni yapılan anlaşmalar kapsamında en güncel olan Türkiye Venezuela STA'sının ardından 2020 yılında yapılan Türkiye-Birleşik Krallık STA'sı 2021 yılında yürürlüğe girmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2021b).

Tablo 2:Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları (2021)

Yürürlüktekiler		Müzakereleri Tamamlananlar	Müzakereleri Devam Edenler		Girişimde Bulunanlar
EFTA* (1992)	Şili (2011)	Lübnan	Aktif Müzakereler	Diğer Müzakereler	Vietnam
İsrail (1997)	Morityus (2013)	Katar	Japonya	Peru	Hindistan
Makedonya (2000)	G. Kore (2013)	Sudan	Tayland	Kolombiya	Orta Amerika Ülkeleri
Bosna Hersek* (2003)	Malezya * (2015)		Endonezya	Kamerun	ABD
Filistin (2005)	Moldova * (2016)		Ukrayna	MERCOSUR	Kanada
Tunus (2005)	Faroe A. (2017)		Somali	Kongo D.C.	Cezayir
Fas (2006)	Singapur (2017)			Körfez İşbirliği Konseyi	Güney Afrika Cumhuriyeti
Mısır (2007)	Kosova (2019)			Pakistan	Afrika Karayip Pasifik Ülkeleri
Arnavutluk (2008)	Venezuela (2020)			Ekvator	Libya
Gürcistan* (2008)	Birleşik Krallık (2021)			Meksika	
Sırbistan* (2010)				Seyşeller	
Karadağ* (2010)				Cibuti	
				Çad	

Not: *Revizyon sürecinde

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, 2021b

AB'nin Güney Afrika (2000), Meksika (2000), Cezayir (2005), Kolombiya (2011) ve Japonya (2019) ile STA'sı olmasına rağmen Türkiye Japonya, Kolombiya ve Meksika ile müzakere görüşmeleri başlatmış, Cezayir ve Güney Afrika STA'ları için de girişimde bulunmuş yani henüz bu ülkelerle STA yapmamıştır (Avrupa Komisyonu, 2021).

Türkiye ile EFTA arasındaki STA 1992 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye'nin Gümrük Birliğine katılması ise 1996 yılında gerçekleşmiştir. Bu durum Türkiye'nin Gümrük Birliğinden önce EFTA ile STA düzenlemiş ve bu kapsamda ticari ilişkiler kurmuş olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan AB ile Gürcistan arasındaki ticaret anlaşması 2016 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye ve Gürcistan arasında imzalanan STA ise 2008 yılında yürürlüğe girmiştir.

Türkiye'nin STA yapmış olduğu yıllar incelendiğinde 2000'li yıllardan sonra özellikle 2005'ten sonra bir yoğunlaşma olduğu görülmektedir. Bu durum Türkiye'nin AB'nin STA'larına uyum amaçlı yürüttüğü çalışmaların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü AB de özellikle 2000'li yıllardan sonra STA'lara hız vermiş ve çeşitli ülkelerle anlaşmalar yapmıştır.

Türkiye'nin dış ticaret hacmi, STA yapılan ülkeler ile olan dış ticaret hacmi ve STA kapsamındaki ticaretin toplam dış ticaret içindeki paylarına ilişkin bilgiler Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3:Türkiye'nin Toplam Dış Ticareti ve Serbest ticaret anlaşması Yaptığı Ülkeler İle Dış Ticareti (1985-2020 Dönemi, Milyar\$)

Dış Ticaret	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi
	2.675	3.974	6.650
STA Yapılan Ülkeler İle Dış Ticaret	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi
	249	320	569
STA'ların Dış Ticaretteki Payları (%)	İhracattaki Payı	İthalattaki Payı	Dış Ticaret Hacmindeki Payı
	9,31	8,06	8,56

Kaynak: TÜİK, 2021

Tablo 3'te, Türkiye'nin 1985-2020 dönemi dünya ile olan dış ticaretine ve STA yapılan ülkeler ile olan dış ticaretine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler, söz konusu dönemde STA yapılan ülkeler ile olan dış ticaret hacminin toplam dış ticaret hacmi içindeki payının %8,56 olduğunu göstermektedir.

STA'ların yoğunlukla 2000 yılından sonra imzalanması nedeniyle dış ticaret hacmi içindeki paylarının yıllara göre nasıl değiştiği Tablo 4'te yer almaktadır. 2000-2020 döneminde yıllar itibariyle Türkiye'nin toplam ihracatında STA imzalamış olduğu ülkeler ile olan ihracatının payı %6,36 ile %11,24 aralığında gerçekleşirken ithalatın payı ise %5,75 ile %10,32 aralığında değişmiştir. Diğer taraftan dış ticaret hacminin payı incelendiğinde %7,15 ile

%10,13 aralığında seyrettiği, 2013'ten sonra bu payın artarak en yüksek değerlerin kaydedildiği görülmektedir.

Tablo 4'te yer alan bilgiler incelendiğinde 2020 yılında Türkiye'nin STA yapmış olduğu ülkelere olan ihracatı 18milyar 715 milyon dolar düzeyinde gerçekleştiği ve bu tutarın Türkiye'nin toplam ihracat içinde %11,03'lik bir paya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca yine 2020 yılında STA imzalanan ülkelere yapılan ithalat 20 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşmiş ve toplam ithalattan %9,12 oranında pay almıştır. Bu durum Türkiye'nin yapmış olduğu STA'ların, bir taraftan AB'nin yaptığı STA'lar karşısında üçüncü ülkeler için Türkiye'nin açık bir pazar haline gelmesini önlerken diğer taraftan Türkiye ihracatı için yeni pazarlar oluşturduğunu göstermektedir. Ancak Türkiye'nin STA yapmış olduğu ülkeler ile olan dış ticaretinde ticaret dengesine ilişkin bilgiler ele alındığında ticaret dengesinin 2009, 2015 ve 2019 yılları haricinde açık verdiği bilgisine ulaşılmaktadır

Türkiye çeşitli ülkeler ile STA'lar yaparak bir taraftan ihtiyaç duyduğu ürünlerin dış alımını yaparken bir taraftan da kendi ürünlerine yeni pazarlar oluşturmaktadır. Bu şekilde ticaret hacmi artırılırken aynı zamanda karşı ülkeler ile politik açıdan da yakınlaşma yaşanmaktadır. Ayrıca ülkelerin mal ticareti yoluyla kültürel özelliklerini diğer ülkelere aktarmaları ve kendilerini dış ülkelere tanıtmaya, sosyal-kültürel yakınlık oluşturma fırsatları da oluşmaktadır. Bu gibi durumlar Türkiye'nin imzalamış olduğu STA'ların önemini artırmakta ve yeni STA'ları teşvik etmektedir.

Tablo 4: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Dış Ticareti ve STA Yaptığı Ülkeler İle Dış Ticareti (Milyon \$)

Yıllar	Toplam Dış Ticaret				STA İmzalanan Ülkeler İle Dış Ticaret				STA İmzalanan Ülkeler İle Ticaretin Dış Ticaretteki Payları (%)		
	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi	Ticaret Dengesi	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi	Ticaret Dengesi	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	27774	54502	82277	-26728	2749	3136	5885	-387	9,89	5,75	7,15
2001	31334	41399	72733	-10065	3089	3312	6401	-223	9,85	8	8,8
2002	36059	51553	87612	-15494	3322	4481	7804	-1159	9,21	8,69	8,9
2003	47252	69339	116592	-22087	4258	5701	9960	-1443	9,01	8,22	8,54
2004	63167	97539	160706	-34372	5136	7207	12344	-2071	8,13	7,38	7,681
2005	73476	116774	190250	-43298	4678	10985	15663	-6307	6,36	9,4	8,23
2006	85534	139576	225110	-54042	6264	11703	17967	-5439	7,32	8,38	7,98
2007	107271	170062	277334	-62791	8146	14868	23014	-6722	7,59	8,74	8,29
2008	132027	201963	333990	-69936	12709	16154	28863	-3445	9,62	7,99	8,64
2009	102142	140928	243071	-38786	12688	9920	22608	2768	12,42	7,03	9,3
2010	113883	185544	299427	-71661	11502	14022	25525	-2520	10,09	7,55	8,52
2011	134906	240841	375748	-105935	13142	19519	32662	-6377	9,74	8,1	8,69
2012	152461	236545	389006	-84084	14572	17280	31852	-2708	9,55	7,3	8,18
2013	151802	251661	403463	-99859	13895	24421	38316	-10526	9,15	9,7	9,49
2014	157610	242177	399787	-84567	17164	21145	38310	-3981	10,89	8,73	9,58
2015	143838	207234	351073	-63396	18725	16852	35577	1873	13,01	8,13	10,13
2016	142529	198618	341147	-56089	16023	17305	33328	-1282	11,24	8,71	9,76
2017	156992	233799	390792	-76807	15352	24141	39493	-8789	9,77	10,32	10,1
2018	167920	223047	390967	-55127	18203	18682	36885	-479	10,84	8,37	9,43
2019	171464	202704	374169	-31240	19051	17588	36639	1463	11,11	8,67	9,79
2020	169637	219516	389154	-49879	18715	20031	38747	-1316	11,03	9,12	9,95

Kaynak: TÜİK, 2021

Türkiye'nin STA yapmaktaki temel politikasında her ne kadar önceliği AB STA'larından korunmak olsa da Türkiye bu kapsamda gerçekleştirdiği STA'larda AB'nin yapmış olduğu STA'lar ile aynı içeriği oluşturmak zorunda değildir. Ayrıca Türkiye, her bir karşı ülke ile farklı içeriklerde STA'lar akdedebilmektedir. Yani Türkiye'nin imzaladığı tüm STA'lar birebir birbirinin aynısı değildir. Örneğin Türkiye ve Güney Kore arasında yapılan STA'nın kapsamı; mal ticaretinde tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması, menşe kuralları, gümrük ve ticaretin kolaylaştırılması, ticarete teknik engeller, ticaret politikası önlemleri, anlaşmazlıkların halli, hizmet ticareti ve yatırım, fikri mülkiyet hakları, rekabet, şeffaflık, ticaret ve sürdürülebilir kalkınma, kurumsal hükümlerden oluşmaktadır. Türkiye ve Gürcistan arasında yapılan STA ise bu hükümlere ek olarak hayvan ve bitki sağli önlemlerini; Türkiye ve Bosna Hersek arasında yapılan STA ise devlet tekelleri hükümlerini de kapsamaktadır.

Türkiye'nin yaptığı STA'lar benzer olmakla beraber kapsamlarının farklılaşabilmesi, tarifelerin sıfırlanma süreçleri ve tavizli tarım ürünleri listelerinin değişmesi gibi nedenlerle bu ülkeler ile ticari ilişkilerin ayrıca bireysel bazda ele alınması ve özel politikaların yürütülmesi de önem taşımaktadır. Tablo 5, Türkiye'nin STA yapmış olduğu ülkeler ile ticaretinin 2000 yılı öncesi ve sonrasına ait bilgilerini içermektedir. Tablo 5 bilgileri incelendiğinde 1985-1999 döneminde Türkiye'nin STA'lar kapsamındaki ihracatında Mısır, Güney Kore, İsrail ve Singapur öne çıkarken Malezya, İsrail, Güney Kore ve Mısır ise en çok ithalat yapılan ülkeler olarak sıralanmaktadır. Ticaret hacmine ilişkin veriler incelendiğinde Mısır, İsrail, Güney Kore, Malezya ve Singapur'un en çok ticaret yapılan ülkeler olduğu görülmektedir. Buna karşın Filistin, Sırbistan, Karadağ, Moldova, Faroe Adaları ve Kosova ile bu ülkelerin kendi siyasi problemleri vb. nedenlerle STA kapsamında ticari bir ilişki kurulmadığı görülmektedir.

Tablo 5:Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşması Yaptığı Ülkelere Göre Dış Ticareti (Milyon \$)

Ülkeler	İhracat		Toplam İhracattaki Payı (%)		İthalat		Toplam İthalattaki Payı (%)		Ticaret Hacmi		Ticaret Hacmindeki Payı (%)	
	1985-1999	2000-2020	1985-1999	2000-2020	1985-1999	2000-2020	1985-1999	2000-2020	1985-1999	2000-2020	1985-1999	2000-2020
EFTA	712	42.479	5,08	18,07	1.276	96.401	7,16	31,87	1.989	138.880	6,25	25,83
İsrail	2.552	47.093	18,22	20,03	1.876	27.811	10,53	9,20	4.428	74.905	13,91	13,93
Mısır	3.445	40.992	24,61	17,44	1.827	20.644	10,25	6,82	5.272	61.637	16,57	11,46
Güney Kore	1.264	8.130	9,03	3,46	6.666	93.354	37,40	30,87	7.930	101.484	24,92	18,88
Singapur	1.571	8.040	11,22	3,42	989	5.384	5,55	1,78	2.561	13.424	8,05	2,50
Malezya	692	4.149	4,94	1,76	2.453	25.955	13,77	8,58	3.145	30.104	9,88	5,60
Şili	76	2.260	0,54	0,96	589	6.734	3,31	2,22	665	8.995	2,09	1,67
Arnavutluk	419	5.444	2,99	2,31	28	784	0,16	0,26	448	6.228	1,40	1,16
Fas	568	19.931	4,06	8,48	890	8.513	4,99	2,81	1.459	28.444	4,58	5,29
Tunus	1.301	12.874	9,29	5,47	635	3.762	3,56	1,24	1.936	16.637	6,08	3,10
Mauritius	24	622	0,18	0,26	1	114	0,01	0,04	26	736	0,08	0,14
Gürcistan	743	17.182	5,31	7,31	386	5.227	2,17	1,73	1.130	22.409	3,55	4,17
Kuzey Makedonya	484	5.501	3,46	2,34	171	1.341	0,96	0,44	655	6.843	2,06	1,27
Bosna-Hersek	143	5.374	1,02	2,29	26	2.171	0,15	0,72	170	7.545	0,53	1,40
Faroe Adaları	0	128	0,000	0,05	0	3	0,000	0,00	0	131	0,000	0,024
Filistin	0	916	0,000	0,39	0	44	0,000	0,01	0	960	0,000	0,179
Moldova	0	1.267	0,000	0,54	0	611	0,000	0,20	0	1.879	0,000	0,350
Sırbistan	0	8.076	0,000	3,43	0	3.277	0,000	1,08	0	11.354	0,000	2,112
Karadağ	0	707	0,000	0,30	0	165	0,000	0,05	0	872	0,000	0,162
Kosova	0	3.889	0,000	1,65	0	131	0,000	0,04	0	4.020	0,000	0,748

Kaynak: TÜİK, 2021

Tablo 5’te yer alan veriler incelendiğinde 2000-2020 döneminde EFTA, İsrail, Mısır ve Fas’ın STA kapsamındaki ihracatta en fazla paya sahip olan ülkeler olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Ticaret hacmi ve ithalatta ise bu sıralama EFTA, Güney Kore ve İsrail olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine bu dönemde en az ticaret payına sahip ol ülkeler ise Faroe Adaları, Morityus, Karadağ ve Filistin olarak sıralanmaktadır.

1985-1999 döneminden 2000-2020 dönemine gelindiğinde STA kapsamındaki ihracatta payı en çok artan ülkeler EFTA, Fas, Gürcistan ve İsrail iken payı en çok azalan ülkeler Güney Kore, Singapur ve Mısır olmuştur. İthalatta ise payı en çok artan ülkeler EFTA, Arnavutluk, Sırbistan ve Bosna Hersek iken payı en fazla azalan ülkeler Malezya, Singapur, Mısır ve Güney Kore olmuştur. Bu bilgiler ile de uyumlu olarak dış ticaret hacmi dikkate alındığında payı en fazla artan ülkeler EFTA ve Fas, payı en fazla azalan ülkeler ise Güney Kore, Mısır, Singapur ve Malezya olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 6’da Türkiye’nin, STA yapmış olduğu ülkeler ile dış ticaretinde payı en fazla olan ürünler yer almaktadır. Tablo bilgileri incelendiğinde her ülke ile olan ihracat ve ithalatta ürünlerin ve paylarının çeşitlilik gösterdiği görülmektedir.

Bu çalışmada, veri setinde en fazla gözleme sahip olabilmek için 1991-2019 dönemi verileri ele alınmıştır. Bu veri aralığı için STA kapsamındaki dış ticaret hacminde en fazla payı olan ilk üç ülke; İsviçre (%22,17), Güney Kore (%18,67) ve İsrail (%14) olarak sıralanmaktadır. Diğer taraftan analizlerin ikinci kısmında yer alan ürün grupları bazlı analizlerde her ülke için SITC ürün sınıflandırmasına ürünler çalışmaya dahil edilmiştir.

Tablo 6:Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları Kapsamında En Çok Ticaretini Yaptığı Ürünler (2020)

Ülkeler	İhracat	İthalat
EFTA	Gemiler (%20), motorlu taşıtlar (%16), Altın ve kıymetli metaller (%14), meyve ve kabuklu yemişler (%5), alüminyum ve alüminyumdan eşya (%4)	Altın (%45), ilaç-eczacılık ürünler (%9), makineler (%8), petrol ve ürünleri (%4), organik kimyasallar (%4)
İsrail	Demir, çelik ürünleri (%19,3), motorlu kara taşıtları (% 16,1) tekstil, hazır giyim ürünleri (% 13,5), makine ve aksamı (% 11,4), tarım ve işlenmiş tarım ürünleri (% 7,9).	Mineral yağlar (% 38,1), plastik mamulleri (% 14,2), kimya sanayi ürünleri (% 7,8), makine ve aksamı (% 6,8), tekstil ve hazır giyim ürünleri (% 4,1) .
Makedonya	Nükleer Reaktörler, Makine ve Cihazlar (%9), Plastik ve Plastikten Mamul Eşya (%8), Elektrikli Makine ve Cihazlar (%7), Pamuk (%6), Demir veya Çelikten Eşya (%5)	Demir-Çelik (%33), Elektrikli Makine ve Cihazlar, Aksam ve Parçaları (%10), Pamuk (%8), Seramik Mamulleri (% 7), Sentetik ve Suni Devamsız Lifler (% 5), Örülmemiş Giyim Eşyası ve Aksesuarları (% 4)
Bosna Hersek	Kara taşıtları (%14); sebze-meyve (%12), balıklar (%11); hububat (%8), hurda metal (%7)	Bitkisel yağlar(%27), et ve mamulleri (%19), çeşitli mamul eşya (%9), tekstil elyafı (%8)
Filistin	Ekmek, pasta, kek, bisküvi vs. (%38), Kakao içeren diğer gıda müstahzarları (%13), Tütünden purolar, (%13)	Hurma, incir, avokado (%98), Metal dökümhaneleri için malzemeler (%1)
Tunus	Petrol gazları (%10), Pamuklu mensucat (%6), Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar (%4), Kâğıt, Karton, Tabakalar (%3), Diğer örme mensucat (%3), Demir veya Çelikten Yassı Hadde (%2), Pamuklu Mensucat (%2), Binek Otomobilleri (%2)	Asitler(%17), Azot, Fosfor ve Potasyumlu Mineraller (%15), Zeytinyağı (%6), Pamuklu Mensucat (%4), İzole Edilmiş Teller (%4), Elektrik Kontrol Tabloları (%4)
Fas	Binek otomobiller (%8), kıymetli taşlar (%5), çelikten profiller (%5), eşya taşımaya mahsus taşıtlar (%4)	Binek otomobiller (%27),fosforik asit (%13), kimyasal gübreler(%9)
Mısır	petrol ürünleri (%19), demir-çelik (%10), binek otomobiller (%3), dokunmuş halılar(%2), kauçuktan dış lastik (%2)	polimerler (%17), ham petrol (%7), çocuklar için elbiseler (%5), dokunmuş mensucat (%5)
Arnavutluk	Hava Taşıtları, Uzay Taşıtları ve Bunların Aksam ve Parçalar (% 11), Kazanlar, Makinalar, Mekanik Cihazlar ve Aletler, Nükleer Reaktörler, Bunların Aksam ve Parçaları (% 7), Elektrikli Makina ve Cihazlar (% 7), Örme Giyim Eşyası ve Aksesuarı (% 6), Ağaç ve Ahşap Eşya, Odun Kömürü (% 6), Demir ve Çelik (% 5), Plastikler ve Mamulleri (% 4)	Alüminyum ve Alüminyum eşya (% 21), Elektrikli Makina ve Cihazlar (% 10), Ayakkabılar, Getrler, Tozluklar ve Benzeri Eşya, Bunların Aksamı (% 9). Yağlı tohum ve meyveler, sanayi bitkileri, saman, hayvan yemi (% 8),Plastikler ve Mamulleri (% 7), Demir ve Çelik (% 7). Kazanlar, Makinalar, Mekanik Cihazlar ve Aletler, Nükleer Reaktörler, Bunların Aksam ve Parçaları (% 7), Örme Giyim Eşyası ve Aksesuarı (% 6)
Gürcistan (2008)	Plastik ve mamulleri (%10), makine ve cihazlar (%10), demir çelikten eşya (%10), elektrikli aletler (%6), örülmüş hazır giyim (%5)	Örülmüş hazır giyim (%32), demir ve çelik (%30), hazır hayvan gıdaları (%5), mineral yakıtlar (%5)
Sırbistan (2010)	Tekstil elyafı (%17); kara taşıtları (%10), giyim eşyası ve aksesuarları (%8); elektrikli makina ve cihazlar (%8)	Demir dışı metal ve mamulleri (%14), kauçuk ve mamulleri (%10), demir-çelik (%8), etler ve et mamulleri (%7)

Tablo 6 (Devam)

Karadağ (2010)	Demir veya çelikten inşaat ve inşaat aksamı (% 6), ağaç ve diğer odunsu maddelerden yonga levha (% 8), ağaç ve diğer odunsu maddelerden lif levhalar (% 5), gümüş ve incili eşya (4), binek otomobilleri (3), turuncgiller (% 2)	Gemiler (%31), demir veya çelikten hurda (% 30), demir dışı metal mamulleri (%26), işlenmemiş alüminyum (% 23), demir-çelik çubuklar (%8)
Şili (2011)	Demir-çelik ürünleri (%24), motorlu taşıtlar (%23), makine ve cihazlar (%8), plastik ve mamulleri (%7)	Bakır ve bakırdan eşya (%64), kimyasallar (%13), yaş meyve-sebzeler (%8)
Morityus (2013)	Demir-çelik (%27), elektrikli makine ve cihazlar (%16), eczacılık ürünleri (%8), esasını hububat, nişasta, un, süt teşkil eden müstahzarlar (%7), makine ve kazanlar (%7)	Pamuk (%53), Konfeksiyon (%36), esasını hububat, nişasta, un, süt teşkil eden müstahzarlar (%4), deriden eşya (%4), optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar cihazları (%2)
Güney Kore (2013)	Eczacılık ürünleri (%23), metal cevherleri (%13), karayolu taşıtları aksam ve parça (%5), elektrikli makine ve cihazlar (%4)	Plastik ve plastikten mamul eşya (%19), demir ve çelik (%14), makine ve cihazlar (%12), elektrikli makine ve cihazlar (%12), motorlu kara taşıtları (%11)
Malezya (2015)	Demir veya alaşımsız çelikten çubuklar (% 17), tanklar ve diğer zırhlı savaş taşıtları (% 12), demir veya alaşımsız çelikten profiller (% 8), altın (% 8) ve tabii boratlar ve bunların konsantreleri (% 4), dokunmuş halılar ve yer kaplamaları (% 3), karayolu taşıtları için aksam ve parça (% 3)	Diyodlar, transistörler ve yarı iletken tertibat (% 23), işlenmemiş alüminyum (% 20), palm yağı ve fraksiyonları (% 13), vulkanize kauçuktan her türlü giyim eşyası ve aksesuarı (% 4), hindistan cevizi, palm çekirdeği, babassu yağları ve bunların fraksiyonları (% 3), sentetik devamsız lifler (% 3), sentetik filament iplikleri (% 3).
Moldova (2016)	Örme eşya (%35), Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar (%6), Sentetik ve suni devamsız lifler (%5), Plastik ve mamulleri (%4), Sentetik ve suni filamentler (%3,4). Dokunabilir maddelerden hazır eşya (%4), Yenilen sebzeler (%3), Demir veya çelikten eşya (%3), Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları (%2), Elektrikli makine ve cihazlar (%2), Örme giyim eşyası (%2), Eczacılık ürünleri (%2), Pamuk ve pamuk ipliği (%2), Adi metallerden eşya (%2), Sabunlar (%2), Yenilen meyveler (%2), Motorlu kara taşıtları (%2)	Yağlı tohum ve meyveler, tıpta ve sanayide kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem (%82), örme giyim eşyası ve aksesuarları (%7), yenilen meyve ve sert kabuklu meyveler (%2). Gıda sanayinin kalıntı ve döküntüleri (%2), alüminyum ve alüminyumdan eşya (%1), cam ve cam eşya (%1), Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları (%1), Meşrubat, alkollü içki ve sirke (%1), Dokunabilir maddelerden hazır eşya (%1)
Faroe Adaları(2017)	Petrol yağları (%48), demir veya çelik ürünleri (%39), elektronik devreler (%4), ateşli silahlar (%4)	Telefon cihazları (%98), palangalar ve ağır yük kaldıracıları (%1)
Singapur (2017)	Petrol yağları (% 40), demir veya alaşımsız çelikten çubuklar (% 27), demir ve alaşımsız çelikten filmaşın (% 7), mücevherci eşyası ve aksamı (% 3), gümüş (% 3), ilaçlar (% 2)	Etilen polimerleri (% 23), ilaçlar (% 14), güneş panelleri (% 7), poliasetaller ve diğer polietilerler (% 6), propilen ve diğer olefinlerin polimerleri (% 6), bilgi işlem makinaları (% 6), ortopedik cihazlar (% 3), elektronik entegre devreler (% 3)
Kosova (2019)	Ekmekçi mamulleri (%3), halılar (%2), meyve konserveleri (%15), ağaç mobilyalar (%2), izole edilmiş telve kablolar (%2)	Sıvanmış veya emdirilmiş kauçuklu mensucat (%41), bakır, nikel, çinko, kurşun, kalay, alüminyum hurdaları (%20), plastik hurdaları (%13), duvar halıları ve kilimler (%6)

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, 2020a

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

3.1. ÇEKİM MODELİ KULLANILARAK YAPILAN ÇALIŞMALAR

Uluslararası ticari akımları incelemek üzere çekim modelini ilk kullanan kişi Jan Tinbergen (1962)'dir. Tinbergen çalışmasında açıklayıcı değişkenler olarak ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GSYH değerlerini ve bu ülkeler arasındaki coğrafi uzaklığı/mesafeyi ele almıştır. Çekim modelinin ticari akımları açıklamada önemli ekonometrik bir yöntem olduğunu belirten Tinbergen, çalışması neticesinde gerçekleştirilen ihracatın ithalatçı ülkenin ekonomik büyüklüğü ile doğru ancak taşıma maliyetlerinin temel belirleyicisi olan uzaklık ile ters orantılı olduğunu ifade etmiştir (Tinbergen, 1962: 262-263).

Tinbergen'in ardından uluslararası ticarete çekim modelini kullanan il araştırmacı Poyhonen (1963) olmuştur. Poyhonen çalışmasında Avrupa kıtasında yer alan 10 ülke arasındaki ticaret akımlarını incelemek üzere açıklayıcı faktörler olarak ülkelerin milli gelirlerini ve aralarındaki coğrafi uzaklığı ele almıştır. Çalışma sonucunda Tinbergen ile benzer bir şekilde ülkelerin gelir düzeylerinin ticaret akımları üzerinde olumlu uzaklık değişkeninin ise olumsuz bir etki oluşturduğu saptanmıştır (Poyhonen, 1963: 93-100).

Çekim modeline gelir ve uzaklık açıklayıcı değişkenlerinin yanında ilk defa farklı bir değişken ekleyen kişi Linnemann (1966)'dır. Çalışmada modele nüfus değişkeni eklenerek ticaret akışlarına etki eden faktörlerin ağırlıkları saptanmaya çalışılmıştır. Ayrıca nüfus değişkenin ülkelerin ekonomik büyüklüklerini temsil edebileceği ifade edilmiştir (Linnemann, 1966: 16).

Daha sonraki yıllarda Anderson (1979), sabit ikame esnekliği (CES) altında eksik rekabet varsayımı ile Çekim modelini kurmuştur (Anderson, 1979; 106-116). Benzer bir şekilde Bergstrand (1985), farklılaştırmış ürünlerin sabit

ikame esnekliğine sabit olduğu varsayımı ile Çekim modelini kurmuş ve bu modeli mikro ekonomik yönden ele almıştır (Bergstrand, 1985: 474-481). Çekim modelinin diğer modeller ile uyumluluğunu araştıran Deardorff (1995) ise bu modelin Heckscher-Ohlin modeli ile uyumluluğunu ortaya koymuştur.

Böylece Çekim modeli literatürde ticari akımları açıklamak için sıkça kullanılan bir model haline gelmiştir. Ticaretin gelişmesi ve değişmesi, ülkeler arasındaki ilişkilerin gelişmesi, taşıma yollarının ve araçlarının gelişmesi ve çeşitlenmesi gibi birçok faktöre bağlı olarak bu modelde yer alan değişkenler de zaman içinde genişletilmiştir. Ortak dil, din, kara sınırı ve çeşitli bölgesel işbirlikleri ile ticaret anlaşmaları modele eklenen diğer değişkenlere örnek olarak gösterilebilir. Bu çalışmada ise Türkiye ve STA imzalamış olduğu ülkeler arasındaki ticaret akımları Çekim modeli ile incelenirken STA'ların bu ticaret akımları üzerine olan etkileri vurgulanmak istenmektedir.

Türkiye ihracatının belirleyicilerini araştıran Tatlıcı ve Kızıltan (2011), Çekim modeli kapsamında 1994-2007 dönemi verileri ile 46 ülkenin yer aldığı çalışmada ülkelerin GSYH'ları, coğrafi mesafe ve nüfus değişkenleri ile GB kukla değişkenin Türkiye'nin ihracatına olan etkilerini ele almışlardır. Model tahminleri sonucunda GSHY değişkeninin anlamlı ve pozitif, mesafe değişkeninin ise anlamlı ancak negatif işaretli olduğu saptanmıştır. Nüfus ve GB değişkenlerine ilişkin elde edilen sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür.

Atıcı ve Güloğlu ise (2006), Türkiye'nin genel dış ticaret verileri yerine ürün grupları bazında bir çalışma gerçekleştirerek Türkiye'nin AB ülkelerine yaptığı taze ve işlenmiş meyve ve sebze ihracatına etki eden faktörleri çekim modeli ile araştırmışlardır. Bu kapsamda 1995-2001 döneminde AB üyesi 13 ülke verileri ile analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, çekim modelinde sıklıkla yer alan GDP, nüfus ve uzaklık değişkenlerine ek olarak bu ülkelerde yaşayan Türk nüfusu ve Akdeniz ülkesi olmama kukla değişkenleri ele alınmıştır. Model tahmini ile ulaşılan sonuçlar, GDP, nüfus, AB'de yaşayan Türk nüfusu ve Akdeniz'e kıyısı olmama değişkenlerinin Türkiye'nin söz konusu ürün grubu ihracatı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Diğer taraftan uzaklık değişkenine ilişkin sonuçların ise anlamsız olduğu belirtilmiştir.

Türkiye'nin İslam İşbirliği Teşkilatı ile ticari potansiyelini araştıran Akgül (2013), çekim modeli yardımıyla 2000-2010 dönemini kapsayan 56 ülke verisini ele almıştır. İhracatın belirleyicileri olarak GSYH, uzaklık, ortak dil, ortak para birliği ve ortak serbest ticaret alanı gibi değişkenler incelenmiştir. Çalışma sonucunda GDP, ortak para birimi ve sınır komşuluğu değişkenlerinin ülkeler arasındaki ticareti artırıcı, mesafe değişkeninin ise azaltıcı bir etkiye sahip olduğu ortaya koyulmuştur.

Türkiye'nin ihracat potansiyelini çekim modeli ile inceleyen bir diğer çalışma ise Ata (2012) tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, 68 ülkenin 1980-2009 dönemi verileri ve GSYH, uzaklık, nüfus, reel kur, ortak dil, ortak sınır, reel kur ve ülke sınırlarının kara ile çevrili olması gibi faktörlerin ülkelerin karşılıklı ihracat akımlarına olan etkileri araştırılmıştır. Tahmin sonucunda büyük ölçüde çekim modelinin mantığına da uygun bir biçimde GSYH, nüfus ve ortak sınır etkilerinin anlamlı ve pozitif, mesafe ve reel kur etkisinin de anlamlı ancak negatif yönde etkili oldukları belirlenmiştir.

Karagöz ve Karagöz (2009), Türkiye'nin dış ticareti (ihracat ve ithalat toplamı) üzerinde etkili olabilecek faktörleri ülkelerin milli gelirleri, ülkeler arasındaki uzaklık, ortak sınır, ortak din, kültürel ve tarihsel yakınlık ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatına üyelik olarak belirlemiş ve çalışmasını bu kapsamda çekim modeli ile gerçekleştirmiştir. Elde edilen sonuçlara göre ülkelerin milli gelirleri, ortak din ve tarihsel-kültürel yakınlıkları ve işbirliği teşkilatı içinde olmanın karşılıklı ticareti olumlu etkilediği buna karşın ülkeler arasındaki uzaklık ve nüfus değişkenlerinin olumsuz etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Türkiye'nin Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü üyesi ülkeler ile ticaretini çekim modeli ile incelen bir diğer çalışma ise Genç vd. (2011) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada da benzer bir şekilde çekim modeli teorisine de uygun bir biçimde ülkelerin gelir düzeyleri, nüfusları, coğrafi uzaklıkları, ortak dil ve ortak sınıra sahip olup olmamaları temel belirleyiciler olarak seçilmiştir. Çalışma sonucunda uzaklık değişkeninin ülkelerin ticaretinde olumsuz etkili olduğu, diğer değişkenlerin ise olumlu etkili olduğu saptanmıştır.

Sandalcılar (2012), Türkiye'nin BRIC ülkeleri ile olan dış ticaretini genişletilmiş panel çekim modeli araştırmıştır. 2002-2009 dönemi verilerinin ele alındığı çalışmada ülkelerin GSYH değerleri, nüfusları ve ülkeler arasındaki uzaklık değişkenlerinin dış ticaret üzerindeki etkileri incelenmiştir. Elde edilen sonular GSYH ve nüfus değişkenlerinin dış ticaret üzerinde pozitif, uzaklık değişkeninin ise negatif etkili olduğu tespit edilmiştir.

Batra (2006), Hindistanın ticaret potansiyelini yatay kesit veri analizi ile çekim modeli kapsamında ele almıştır. 2000 yılı için 146 ülkeyi kapsayan veri seti ile gerçekleştirilen çalışma sonucunda, Hindistan'ın dünya ile olan ticaretinde Asya-Pasifik bölgesinin ilk sırada yer aldığı belirlenmiştir. Ayrıca ülkelere göre yapılan değerlendirmede ise Gürcistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile gerçekleştirdiği ticaretin, potansiyel ticaretin neredeyse on kat üstünde oldu ortaya konmuştur.

Barberro (2021), Covid-19'un ülkeler arasındaki ticaret akımlarına olan etkisini çekim modeli ile incelemiştir. Çalışmada 2019 Ocak - 2020 Ekim dönemine ait aylık veriler ile 68 ülkeyi kapsayan bir veri seti üzerinde çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlar Covid 19'un ticaret akımları üzerinde negatif bir etki oluşturduğunu göstermiştir. Ancak özellikle pandemiden önce yapılmış olan bölgesel ticaret anlaşmalarına üye olan ülkeler arasındaki ticaretin pandemiden daha fazla etkilendiği belirlenmiştir. Ayrıca ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin benzer gelir düzeylerinde olmaları ve ticaretin yüksek gelir grubunda yer alan ülkeler arasında gerçekleşmesi durumunda bu olumsuz etkinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Peru'nun ihracat hacmini etkileyen unsurları araştıran Wang ve Badman (2016), çekim modeli yardımı ile gerçekleştirdikleri analizlerinde ülkelerin gelirler düzeyleri ile ülkeler arasındaki coğrafi uzaklığa ek olarak bölgesel ticaret anlaşmalarının etkilerini detaylı bir şekilde ele almışlardır. Çalışma sonucunda Peru'nun gelir düzeyi ve APEC ve MERCOSUR üyeliğinin ihracatı olumlu etkilediği ancak coğrafi uzaklık değişkeninin olumsuz yönde bir etki oluşturduğu görülmüştür.

Hindistan ekonomisi için dış ticarete ülkeler arası coğrafi ve kültürel yakınlık ile gelir düzeyi benzerliği unsurlarının etkilerini ele alan Suresh ve

Aswaal (2014), Hindistan'ın kuzeyindeki 32 eyaleti ve güneyindeki 32 eyaleti gruplar halinde incelemişlerdir. Çekim modelinden elde edilen sonuçlar coğrafi olarak güneyinde yer alan ülkelere daha fazla ihracat gerçekleştirildiğini ortaya koymuştur.

Kabir ve Salim (2010), BIMSTEC¹¹ üyesi ülkelerin ticari akımlarını çekim modeli ile açıklamak üzere ihracat ve ithalat modelleri oluşturmuşlardır. 1996-2007 dönemine ait analizler sonucunda ihracat değerlerinin yaklaşık %29'unun bu loğa ait olmakla ilişkili olduğu ve ülkelerin yönetim kabiliyetlerinin blok içi ticareti olumlu etkilediği bilgilerine ulaşılmıştır. Ayrıca geleneksel çekim modeli verileri doğrultusunda ülkeler arasındaki coğrafi uzaklığın negatif, ortak dil ve ikili ticaret anlaşmalarının pozitif etkiye sahip olduğu belirtilmiştir.

Asya ülkelerinin oluşturduğu 4 adet bölgesel ticaret anlaşmasının bölge içi ticareti ve bu bölgesel birlikleri oluşturan ülkelerin diğer Asya ülkeleri ile olan ticaretlerini nasıl etkilediğini çekim modeli ile açıklamaya çalışan Ekanayake vd. (2010), genel teoriye uygun bir biçimde ihracatçı ve ithalatçı ülke reel GSYH'larının ticaret akımları üzerinde olumlu, ülkeler arasındaki uzaklığın ise olumsuz etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Diğer taraftan hem ihracatçı hem de ithalatçı ülke nüfuslarının ticaret akımlarını olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Tripathi ve Leita (2013), Hindistan'ın dış ticaretini 1998-2012 dönemi verileri ile çekim modeli çerçevesinde inceleyerek siyasi küreselleşme ve kültürel yakınlık faktörleri ile ülkelerin gelir düzeyleri ve ortak sınıra sahip olma durumlarının analize dahil edilen 20 ülke kapsamında ikili ticarete olumlu etkiler oluşturduğunu belirtmişlerdir.

Urata ve Okabe (2007), 178 ülke için AB, NAFTA, ASEAN ve MERCOSUR serbest ticaret alanlarının ülkeler arasındaki ticarete olan etkilerini 1950-1983 ve 1984-2005 dönemlerini çekim modeli ile ele alarak incelemişlerdir. Ayrıca yazarlar ülkelerin ticaret yoğunluklarını ve söz konusu ülkelerin genel ticaretinde STA ile olan ticaretin payını içeren hesaplamalar da yapmışlardır. Çalışmada ASEAN Serbest Ticaret Alanı (AFTA), Kore-Şili STA ve CER

¹¹ Çok Sektörlü Teknik ve Ekonomik İşbirliği için Bengal Körfezi Ülkeleri Girişimi (Bangladeş, Hindistan, Sri Lanka, Tayland, Nepal, Butan ve Myanmar)

(Australia–New Zealand Closer Economic Relations Trade Agreement) için ihracat artışına olumlu etki ettiklerini buna karşın Nafta, Mercosur ve AB-Meksika STA'larının ticaret saptırıcı etkilerde bulunduğunu ifade edilmiştir. Son olarak ele alınan veri döneminin ikinci yarısında (1984-2005) STA'ların ilk döneme göre ticari akışlar üzerinde daha az etkili olduğu, zamanla STA kapsamındaki ticari akımların zayıfladığı ve son dönemlerde STA'ların ticari teşviklerin yanında politik faktörler gibi doğrudan ekonomik olmayan nedenlerle çeşitlendiği ifade edilmiştir.

3.2. SERBEST TİCARET ANLAŞMALARI ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

GATT ile başlayan ve DTÖ ile devam eden süreçte uluslararası ticareti liberalleştirme çabaları yönünde gümrük tarifeleri ve tarife dışı engellemelerin kaldırılmasına yönelik çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Türkiye de bu yeni ticari düzende yer bulabilmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Özellikle AB'ye üyelik sürecinde GB kararının alınması Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yer tutmaktadır. AB'ye üye ülkeler için her ne kadar GB sayesinde ticaretin serbestleştirilmesi adına önemli düzenlemeler yapılmış olsa da AB'ye üye olmayan ancak GB'ne katılmış olan Türkiye için olumsuz bir durum oluşmaktadır. Türkiye'de bu olumsuz durumu bertaraf edebilmek için AB'nin STA imzalamış olduğu ülkeler ile STA imzalama girişimlerinde bulunmaktadır. Bu çalışmada da Türkiye'nin STA imzalamış olduğu ülkeler ile ihracat ve ithalatında ürün grupları bazında STA'ların ve diğer faktörlerin etkilerini ortaya koymaktır. Konu ile ilgili yapılmış diğer çalışma örneklerine aşağıda yer verilmiştir.

STA'lar ile ülkeler arasındaki ticarete tarifelerin kaldırılması ihracat ve ithalat hacimlerini etkilemektedir. İhracat ve ithalat hacmindeki değişimlerin yanında ülkeler için pazar ve ürün çeşitlenmesi de söz konusu olmaktadır. STA'ları bu açıdan değerlendiren Çıvak (2018), Türkiye'nin STA imzaladığı 19 ile ülke olan ticaret verilerini incelediği çalışmada Türkiye'nin STA'lar yoluyla pazar payını artırma, pazarlarda çeşitlilik sağlama, ticaret hacmini artırma ve ödemeler dengesine katkı sağlam gibi amaçlarını gerçekleştirip

gerçekleştirmediğini araştırmıştır. Elde edilen bulgulara göre STA sonuçlarının ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği anlaşılmıştır. Anlaşmalar sonrası EFTA, İsrail, Makedonya, Bosna-Hersek, Fas, Filistin, Tunus, Mısır, Suriye, Gürcistan, Sırbistan, Şili ve Ürdün’de anlaşma kapsamındaki mal ihracatlarının arttığı, Arnavutluk, Morityus ve Karadağ’a olan mal ihracatında ise gerileme yaşandığı ortaya koyulmuştur. Ek olarak anlaşma kapsamına giren mal ihracatının toplam ihracat içindeki paylarına göre; EFTA, Tunus, Güney Kore, Şili, Malezya, Arnavutluk, Makedonya, Gürcistan, Suriye ve Morityus gibi ülkelerde fazla bir değişme olmadığı, İsrail, Bosna Hersek, Filistin, Fas, Mısır, Karadağ, Sırbistan ve Ürdün’de ise artış yaşandığı belirtilmiştir. Ayrıca anlaşmaların ödemeler dengesine, dış ticaret açığına ve pazar payına sağladığı olumlu katkıların sınırlı kaldığı görülmüştür.

STA’ların gerçek etkilerini ortaya koyabilmek için STA ile beraber elde edilen ticaret artışını genel ticaret hacmi ile karşılaştıran Doğan ve Uzun (2014), 2000-2012 dönemi için Türkiye’nin STA imzaladığı ülkelerle olan ihracat ve ithalat rakamlarını inceleyerek Türkiye’nin anlaşma ile beraber ticaret hacmini artırıp artırmadığını araştırmışlardır. Çalışma sonucunda ihracat (%497,5) ve ithalat (%360) artış oranının genel ihracat(%449) ve ithalat (%334) artış oranının üzerinde olmasına rağmen bu anlaşmalar sayesinde ihracat ve ithalatta ortaya çıkan artış oranlarının genel ihracat ve ithalat artış oranlarından büyük sapmalar göstermediği ifade edilmiştir.

Kalaycı (2017), Türkiye’nin STA imzalamış olduğu 19 ülke ile olan ticaretinde karşılaştırmalı üstünlükleri hesaplayarak hangi ülkenin hangi ürün grubunda avantaj veya dezavantaj sahibi olduğunu araştırmıştır. Çalışmada 2012-2016 dönemi SITC Rev3 ürün gruplarına ait veriler ile Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler endeksi hesaplanmıştır. Buna göre Türkiye, canlı hayvanlar ve gıda maddeleri (0), içkiler ve tütün (1) ve çeşitli mamul eşya (8) mal guruplarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu görülmüştür. Diğer taraftan akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler (2), hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar (4) ve başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri (5) ürün guruplarında ise dezavantajlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yelkenci Yanık (2017), Türkiye ve EFTA arasında 1992 yılında imzalanan STA'nın etkilerini araştırdığı çalışmasında EFTA ülkeleri ve Türkiye'nin STA sonrası 1993-2016 dönemine ait ihracat ve ithalat verilerini ele almıştır. Çalışmada İlişkili Gruplar T-Testi ve ANOVA testleri ile analizler gerçekleştirilmiştir. Analizler sonucunda EFTA ülkeleri içinde İsviçre'nin diğer ülkelere göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Ülke grubu içinde en çok İsviçre ve Norveç ile ithalat yapıldığı, benzer şekilde ihracatın da en çok İsviçre'ye olduğu saptanmıştır.

GB kapsamına dahil edilmeyen ancak STA'lar kapsamında yer alan tarım ürünlerini ele alarak ürün grupları açısından konuya farklı bir noktadan yaklaşan Tür, (2016), Türkiye'nin imzalamış olduğu STA'ların tarımsal ürün ticaretine etkilerinin araştırmıştır. Çalışmada anlaşma imzalanan 15 ülke ticaret verileri analiz edilmiştir. Bu ülkeler ile olan tarımsal ürün ihracat ve ithalat rakamları anlaşma tarihlerinden 4 yıl öncesi ve sonrası toplanıp ortalamaları alınarak anlaşma öncesi ve sonrası ortalama ticaret hacimleri elde edilmiştir. Çalışma sonucunda 12 ülke ile STA sonrası tarımsal ürün ticaretinin olumlu etkilendiği tespit edilmiştir.

Uluslararası pazarlarda küresel ticaretten pay alma çabası ile ticaretin en kolay yolunu arayan ülkeler, uluslararası ticaretin önündeki engelleri hafifleterek veya kaldırarak serbest ticaret politikaları benimsemektedirler. Ülkelerin ticaret politikalarında serbestleşmenin önemli bir yer tutması sonucu ise STA'lar gelişim gösterme imkanı bulmaktadırlar. Literatürde konuyu bu açıdan ele alarak araştıran çeşitli çalışmalar da bulunmaktadır. Özağ, Atan ve Kaya (2003), Türkiye dış ticaretinde serbestleşmenin ithalatta fiyat ve gelir esneklikleri üzerine etkilerini araştıran yazarlar kimya sanayi, işlenmiş ürünler sanayi ve makine ulaştırma araçları sanayilerini ele almışlardır. 1980-2003 arası dönemi liberalizasyon öncesi dönem ve 1984, 1990, 1992 liberalizasyon dönemlerini de içerecek şekilde 4 dönem haline getirerek çalışmasını gerçekleştirmiştir. Sonuçta gelir esnekliğinin dönemler itibari ile üç sanayi dalında da artış gösterdiği, fiyat esnekliğinin ise işlenmiş gıda ürünlerinde en yüksek esnekliğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan liberalizasyon öncesi döneme ait fiyat ve gelir esnekliklerinin

liberalizasyon sonrası dönemlere göre daha düşük olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu sanayilerde hem fiyat hem de gelir esneklikleri 1'den küçük bulunmuştur.

Ürün grupları bazında Türkiye ekonomisi için ticari serbestleşmenin (1980 yılı) ithalatta esneklikler üzerine etkisini araştıran Thomakos ve Ulubaşoğlu (2002), 1970-1995 dönemi verileri ve SITC'de yer alan 26 ürün grubu ile ithalat talep modelini panel veri modellemesi çerçevesinde incelemişlerdir. Açıklayıcı değişkenler olarak gsyh, ithal ve yerel fiyatların olduğu modelin analizi ile gelir değişkeninin söz konusu sektörlerdeki ithalatı olumlu etkilediği ve ticari reformun pamuk, petrol, otomobil ve demir gibi endüstrilerde yapısal bir kırılmaya neden olarak esnekliklerini değiştirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Zhang (2010), STA'ların kullanımına ilişkin Çin'in 15 farklı şehrinde büyüklüklerine, sahipliklerine, ürettikleri ürünlerin niteliklerine ve ithalatçı veya ihracatçı olma durumları gibi kıstaslara göre 232 firma ile anket çalışması gerçekleştirmiştir. Çalışma ile beraber ankete katılan firmaların% 45'inin STA kullandığı ve genel olarak Çin'li firmaların STA'ları dış pazarlara erişimi artırmanın bir yolu olarak gördükleri tespit edilmiştir. Diğer taraftan ankete katılan 102 firmanın en az bir STA kullandığı ve 178 firmanın ise gelecekte STA kullanmayı veya kullandıkları STA sayısını artırmayı planladıkları belirlenmiştir. Ayrıca katılımcılar açısından Çin Halk Cumhuriyeti ve ASEAN arasındaki ekonomik işbirliği anlaşmasının en popüler anlaşma olduğu ve ülkelerin STA kullanımına ilişkin en önemli engelin bilgi eksikliği olduğu çalışma ile elde edilen diğer bazı bilgilerdir. Anket yoluyla STA kullanımına ilişkin bir durum analizi gerçekleştiren Cheong ve Cho (2009), 2008 yılı için 120 Kore firması ile çalışmasını gerçekleştirmiştir. Çalışma sonucunda ankete katılan firmaların yalnız 25 tanesinin STA kapsamında ticaret yaptığı ve 65 tanesinin ise gelecekte bir STA kullanmayı planladığı tespit edilmiştir. Firmaların STA kullanmalarını engelleyen en önemli nedenler ise Kore STA'larının tarife oranlarının düşük olması, bilgi eksikliği, karmaşık menşe kuralları, idari maliyetler ve tarife dışı engeller şeklinde sıralanmıştır. Ayrıca çalışmada STA tanıtım sisteminin hükümetin desteği ile geliştirilmesi gerektiği ve yine hükümetin işletmelerin mevcut STA'ları daha iyi kullanabilmelerini sağlayacak programlar sunmasının önemi vurgulanmıştır.

AB-Meksika STA'sının etkilerini yerçekimi modeli ile araştıran Slootmaekers (2004), AB'ye üye 15 ülke kapsamında karşılıklı ticaretin belirleyicileri olarak gdp, nüfus, ortak dil, sınır komşuluğu ve STA'lar gibi değişkenleri modele dahil etmişlerdir. Analizler sonucunda AB- Meksika STA'larının ithalat bakımından ticareti artırdığı sonucuna ulaşılırken ihracat modeli istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır. Ayrıca Meksika ile STA imzalayan AB ülkelerinin ABD ile de STA imzalamış olması durumunda hem AB'nin hem de Meksika'nın ihracat ve ithalatının olumsuz etkilendiği saptanmıştır.

STA ile ilgili çalışmaların birçoğundan farklı olarak Müller ve Seabra (2019), Çin'in STA imzaladığı ülke seçiminin belirleyicilerini ele aldıkları çalışmalarında 2000-2016 dönemi verilerinden yararlanarak Logit modelleri ile analizlerini gerçekleştirmişlerdir. STA'nın belirleyicileri olarak GDP, FDI ve ülkeler arası uzaklık değişkenleri modellerde yer almıştır. Analizler sonucunda GDP'deki artışın STA'yı olumsuz etkilediği, Asya ülkeleriyle coğrafi yakınlığın STA'ları olumlu etkilediği ve Çin ile karşı ülke arasındaki DYY akışlarının STA'larını olumlu etkilediği bilgilerine ulaşılmıştır.

Huijskens (2017), STA'ların ülkeler arasındaki ticareti nasıl etkilediğini ve gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında bir farklılığa yol açıp açmadığını inceleyen yazar 1995-2014 dönemi verileri ile 31 gelişmiş ve 31 gelişmekte olan ülkeyi ele almışlardır. Çekim modeli ile analizlerin gerçekleştirildiği çalışma sonucunda STA ile beraber benzer gelişmiş ülkelerin benzer gelişmekte olan ülkelere göre kendi aralarında daha fazla ticaret yaptıkları bilgisine ulaşılmıştır. Ayrıca ihracatçı ülke ithalatçı ülkeden daha gelişmiş bir ülke olması durumunda STA ile beraber ticaretin arttığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan eğer ihracatçı ülke ithalatçı ülkeye göre daha az gelişmiş bir ülke olması durumunda ve bu iki ülke arasında gelişmişlik farkı yüksek olduğunda STA sonrasında ticaretin olumsuz etkilendiği, bu fark az olduğunda ise ticaretin olumlu etkilendiği ifade edilmiştir.

2018 yılı itibarıyla dünyada yaklaşık 300 tane STA olduğunu ve mevcut uluslararası ticaretin yaklaşık %60'tan fazlasının ticaret anlaşmaları kapsamında gerçekleştiğini ifade eden Alam vd. (2018), çalışmasında Pakistan'ın Çin ve

SAARC¹² ülkeleri ile olan STA'larının ihracat ve ithalatı nasıl etkilendiğini araştırmıştır. 1972-2017 dönemi verileri ile ihracat, ithalat ve ticaret hacmi değişkenlerini ele alan yazarlar STA'ların etkisini tespit edebilmek için 2004 yılı öncesi ve sonrası verileri karşılaştırarak analizlerini gerçekleştirmişlerdir. Çalışma sonucunda 2004 yılından önce Pakistan'ın Çin ile olan ticaret hacmi içinde ihracatın payı %27 iken 2004'ten sonra bu oranın %20'ye düştüğü benzer şekilde ithalatın payı 2004'ten önce %78 iken 2004'ten sonra bu oranın %82'ye çıktığı saptanmıştır. Diğer taraftan Pakistan'ın Hindistan ile ticaret hacminde ihracatın payı 2004'ten önce %38 iken 2004'ten sonra %90, ithalatın payı 2004'ten önce %50 iken 2004'ten sonra %23 olmuştur.

Vietnam ekonomisinde STA'ların dış ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkilerini çekim modeli yöntemi ile inceleyen Cuong, Trang ve Nga (2015), 1995-2011 dönemi verinden yararlanarak ihracat, ithalat ve doğrudan yabancı yatırımlar için üç farklı model kurmuşlardır. Vietnam'ın imzalamış olduğu 7 adet STA'yı içeren çalışmada aynı zamanda hem Vietnam'ın hem de STA imzalanan ülkelerin DTÖ'ne üye olup olmamalarının etkileri de ele alınmıştır. Çalışma sonucunda AKFTA (ASEAN Kore STA'sı) değişkenin istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğu görülmüştür. Bu STA'nın Vietnam'da %127'lik bir ihracat artışına yol açtığı ifade edilmiştir. Diğer taraftan Vietnam'ın ABD ile olan STA'sının ihracatı %325 artırdığı ithalatı ise yaklaşık %56 artırdığı tespit edilmiştir.

Kwark ve Lim (2020), STA'ların ekonomiye olan etkilerini farklı açıdan ele almışlardır. Yazarlar STA ile beraber tarife oranlarının düşmesi ve dış ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasının ve bu sayede ithalat fiyatlarında düşüş yaşanmasının yurtiçi fiyatlar düzeyini nasıl etkilendiğini araştırmışlardır. 34 OECD ülkesinin 1980-2014 dönemi verileri ile panel veri analizi gerçekleştiren yazarlar STA'ların tüfe oranları üzerinde negatif bir etkide bulunduğunu tespit etmişlerdir. Bu durum STA'ların yurtiçi enflasyon düzeylerini azaltma etkisi olduğunu göstermektedir.

¹² Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü (Hindistan, Afganistan, Butan, Bangladeş, Maldivler, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka)

STA ile gümrüksüz ithalat ile ithalat piyasalarında fiyatların düşmesi yurtiçi ithal mal talebini artırmakta ancak bu durum da ithal mal fiyatlarında artış yaşanmasına neden olabilmektedir. Hayakawa ve Yang (2013), Çin ekonomisi için bu durumu araştırmak üzere ASEA-Çin STA'nın (ACFTA) ithalat fiyatları üzerine etkisini ele almışlardır. İmalat sanayi ürünleri için Çin'in ASEAN ülkelerinden olan ithalatını kapsayan çalışma sonucunda ACFTA ile beraber söz konusu ürünlerin ithalat fiyatlarının yaklaşık % 16 arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Feenstra ve Kee (2007), Meksika'nın 1994 yılında NAFTA'ya dahil olması ve Çin'in 2001 yılında DTÖ'ne üye olması ile beraber bu ülkelerin ABD'ye olan ticaretlerinde ticaret hacimlerinin ve ihracatta ürün çeşitliliğinin nasıl etkilendiğini araştırmışlardır. Çalışmada 1990-2001 dönemine ilişkin panel veri analizi ile kurulan modellerin katsayı tahmini yapılmıştır. Analiz sonucunda Meksika'nın NAFTA'ya katılması ve Çin'in DTÖ'ne üye olması ile beraber ABD'ye olan ticaretlerinde ve ihracatta ürün çeşitliliğinde artış yaşandığı görülmüştür. Ayrıca Çin ve Meksika'ya karşı ABD'de tarifelerin düşmesi durumunda Çin ihracatında yaşanan ürün çeşitliliğindeki artışın Meksika ihracatının ürün çeşitliliği üzerine olumsuz bir etkisi olduğu saptanmıştır.

STA'nın ihracat üzerindeki etkisini araştıran Baier ve Bergstrand (2007), STA imzalamış olan 96 adet ülkenin ihracatını çekim modeli çerçevesinde 1960-2000 yıllarını kapsayan veri seti ile ele almışlardır. İhracatın bağımlı değişken olduğu modellerde gsyh, ülkeler arası uzaklık, ortak dil, ortak sınır ve STA'nı gösteren kukla değişken açıklayıcı değişkenler olarak yer almıştır. Çalışma sonucunda STA imzalamış iki ülke arasında STA sayesinde yıllık %14 artış sağlandığını ve bu iki ülkenin ticaret hacminin 10 yıl sonra 2 katına çıkacağı diğer taraftan gsyh, ortak dil ve sınır değişkenlerinin ihracatı pozitif, mesafe değişkeninin ise ihracatı negatif etkilediği ortaya koyulmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM, VERİ SETİ VE MODELLER

4.1. ÇEKİM MODELİ

Küreselleşme ile beraber artan rekabet koşullarında ülkelerin ekonomi politikalarında dış ticaretin önemi de artmaktadır. Bu sebeple birçok araştırmacı artan önemi karşısında ülkeler arasındaki ticaret akımlarını incelemek üzere çalışmalar gerçekleştirmektedir. Çekim modeli, ülkeler arası ticari akımları ampirik bir yöntem dahilinde başarılı bir şekilde açıklayan ve bu sebeple araştırmacılar tarafından da sıklıkla başvurulmuş bir modeldir.

Çekim modeli; coğrafi olarak farklı konumlardaki ekonomik akımları bu konumların ekonomik büyüklükleri, aralarındaki coğrafi mesafeyi ve araştırılan konuya göre farklılaşabilen diğer ek değişkenleri ölçen ampirik bir modeldir. Modele göre ekonomik kümelerin büyüklüğü arttıkça bu kümeler arasındaki etkileşim, küçük ekonomik kümelere göre daha fazla olmaktadır. Diğer taraftan birbirine yakın olan ekonomik kümeler arasında, uzak olanlara göre daha fazla etkileşim bulunmaktadır (Bergeijk ve Brakman: 2010: 2).

Çekim modelinin temelinde GSYH değerlerine göre büyük olarak ifade edilen daha zengin ülkelerin yüksek miktarlarda ve çok çeşitli olarak üretim yapabilmeleri ve nispi olarak daha fazla olan gelirleri ile diğer ülkelerin ürünlerini satın alarak büyük miktarda harcama yapmaları bulunmaktadır. Yani gelir düzeyi yüksek olan ülkeler hem çok fazla ve çeşitli üretim yapıp bunu ihraç etmekte hem de yüksek gelir düzeyi sayesinde dış ülkelere daha fazla ithalat yapabilmekte bu sayede uluslararası ticari akımlar hızlanmaktadır (Ersoy, 2015).

Farklı bilim alanlarında üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmış olan çekim modeli, matematiksel bir formülasyon ile ortaya koyulması ve ampirik olarak uygulanması bakımından ilk olarak Jan Tinbergen tarafından ele alınmıştır. 1962 yılında Tinbergen'in gerçekleştirmiş olduğu çalışma¹³ ile çekim modelinin bir

¹³ Shaping The World Economy: Suggestions For an International Economic Policy

uygulama örneği de ortaya koyulmuş olmaktadır. Tinbergen çalışmasını gerçekleştirirken Newton'un yerçekimi kanunu, ülkeler arasındaki ticaret akımlarını açıklamak üzere kullanmış ve bu sayede çekim modeli ekonomi alanında yer bulmuştur.

Eşitlik 4.1'de yer alan Tinbergen'in de çalışmasında ekonomi alanına uyguladığı yerçekimi kanunu'na göre iki cisim arasındaki çekim gücü bu cisimlerin kütlelerinin çarpımı ile doğru orantılı iken kütlelerin merkezleri arasındaki uzaklığın karesi ile ters orantılıdır (Head, 2003);

$$F_{ij} = G M_i M_j / D_{ij}^2 \quad (4.1)$$

F_{ij} : Cisimler arasındaki çekim gücü

M_i : i cisminin kütlesi

M_j : j cisminin kütlesi

D_{ij}^2 : İki cisim arasındaki uzaklığın karesi

G: Yerçekimsel sabit

Yerçekimi kanununda cisimler arasındaki çekim gücünün cisimler arasındaki uzaklığa göre değişiyor olmasına dayanarak ülkeler arasındaki dış ticaret akımlarını ele alan bazı çalışmalarda “Çekim Modeli veya Gravity Modeli” uygulanmaktadır. Çekim modelinin iktisat alanında ilk defa yer alması ise Tinbergen (1962)'nin ülkeler arasındaki ticari akımlara etki eden faktörleri incelemek amacı ile yapmış olduğu çalışması ile gerçekleşmiştir. Bu çalışmanın temelini oluşturan ve yerçekimi kanunundan türetilen denklem ise eşitlik 4.2'de gösterildiği gibi ifade edilmektedir (Tinbergen,1962: 264);

$$X_{ij} = C \frac{Y_i^a Y_j^b}{D_{ij}^d} \quad (4.2)$$

X_{ij} : Ülkeler arasındaki ticaret akımı

Y_i ve Y_j : i ve j ülkelerinin ekonomik büyüklükleri

D_{ij} : Ülkeler arasındaki coğrafi mesafe

C : Yerçekimi sabiti

a, b ve d : Sırası ile X_{ij} 'nin Y_i , Y_j ve D_{ij} 'deki değişimlere olan tepkisini ifade etmektedir. Teorik öngörüler açısından a ve b katsayılarının pozitif (+), d katsayısının ise negatif (-) işaretli olması beklenmektedir.

Tinbergen'in 1958 yılı verileri ile 18 ülke için gerçekleştirdiği ve çalışmasında ele alınan ülkelerin gelir düzeyleri ve aralarındaki mesafe temel değişkenleri itibariyle Temel Çekim Modelini (TÇM) oluşturmaktadır. Ticari akımları açıklamayı amaçlayan ve büyük ekonomilerin daha fazla ticaret yaptıklarını ancak ticari maliyetlerin artması durumunda ticari akımların azaldığı varsayımları ile ele alınan bu ekonomik model eşitlik 4.3'te gösterildiği gibi oluşturulmaktadır (Tinbergen,1962);

$$X_{ij} = \beta_0 + (Y_i)^{\beta_1} + (Y_j)^{\beta_2} + (D_{ij})^{\beta_3} \quad (4.3)$$

TÇM'nde yer alan değişkenler incelendiğinde ülkelerin göreceli gelir düzeylerinin, büyüklüklerini ifade ettiği anlaşılmaktadır. Gelir düzeyi veya büyüklük olarak incelenen değişken ise ülkelerin GSYH değerleridir. Bazı çalışmalarda GSYH yerine GSMH değerlerinin kullanıldığı da görülmektedir. Ancak ülkeler arasındaki ticaret akımlarının ele alındığı çekim modelinde bir ülkenin gelir büyüklüğü dışalım kapasitesini dolayısıyla karşı ülkenin dışsatım kapasitesini ifade etmesi bakımından GSYH değerinin kullanılması daha uygun olmaktadır. Ülkeler arasındaki mesafe değişkeni ise mil veya km ile ölçülen ve ulaştırma maliyetlerinin yaklaşık bir ifadesi olarak ülkeler arasındaki gerçek coğrafi uzaklığı temsil etmektedir (Dinçer, 2014: 13).

Dış ticarete yaşanan gelişmeler Tinbergen'in TÇM'de de bazı değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Zamanla ticaret yapılarının değişmesi farklı birçok unsurun ticarete etkin hale gelmesi, TÇM'nin ticari akımları açıklama gücünü yetersiz hale getirmiştir. Bu nedenle TÇM'nde yer alan değişkenlere ilave olarak yeni değişkenlerin modele eklenmesi ile Genel Çekim Modeli (GÇM) ortaya çıkmıştır (Westerlund ve Wilhelmsson, 2011). Dış ticaret analizlerinde TÇM'nin dış ticaretteki gelişmelerle uyumlaştırılmasıyla elde edilen GÇM, eşitlik 4.4'teki gibi gösterilmektedir (Bergstrand, 1985);

$$X_{ij} = \beta_0 (Y_i)^{\beta_1} (Y_j)^{\beta_2} (D_{ij})^{\beta_3} (A_{ij})^{\beta_4} u_{ij} \quad (4.4)$$

4.4 numaralı eşitlik ile ifade edilen GÇM'nde ticaret akımlarının (X_{ij}) i ve j ülkelerinin iktisadi büyüklüklerine (Y_i ve Y_j) ve ülkeler arasındaki coğrafi mesafeye (D_{ij}) ek olarak bu ülkeler arasındaki ticarete olumlu ve olumsuz açıdan etki eden diğer faktörlere (A_{ij}) bağlı olarak açıklandığı görülmektedir. Bu diğer

faktörler yani TÇM'ne eklenen ve GÇM'nin ortaya çıkmasını sağlayan değişkenler; ülkelerin ortak sınıra sahip olup olmadıkları, ortak siyasi ve kültürel geçmiş ve dini inanışlar, ortak para birimi ile çeşitli ticari birlik ve anlaşmalar vb. şeklinde sıralanabilmektedir (Baxter ve Kouparitsas, 2005). Logaritmik forma dönüştürülmüş doğrusal bir GÇM'nin denklemi ise 4.5 numaralı eşitlikte ifade edilmiştir.

$$\ln X_{ij} = \beta_0 + \beta_1 \ln Y_i + \beta_2 \ln Y_j + \beta_3 \ln D_{ij} + \beta_4 A_{ij} + u_{ij} \quad (4.5)$$

Modelin Deardorf (1995) tarafından Heckscher Ohlin Teorisi ile uyumluluğunun ispatlanmasının ardından bu model iktisatçılar tarafından yoğun bir şekilde çalışmalarda kullanılmaya başlanmıştır. Uluslararası ticareti açıklamaya çalışan teorilerle uyumlu olduğunun anlaşılması ve çeşitli ampirik çalışmalarda ticaret akımlarını yüksek düzeydeki açıklama gücü bu modelin başarısını ortaya koyan önemli adımlar olmuştur (Deardorff, 1995: 13).

Ayrıca, çekim modeli ticaret akımlarının yanı sıra uluslararası göç ve turizm akımları veya doğrudan yabancı sermaye akımlarını ölçmek için de kullanılabilir (Bergstrand, 1985). Bu şekilde uluslararası ticari akımları çeşitli hipotezlerle açıklayabilmesi ve ulaşılabilir veriler ile kolay bir şekilde uygulanabilmesi ampirik çalışmalar içinde çekim modelinin sıklıkla tercih edilmesini sağlamaktadır.

Literatürde çekim modelinin, ekonomik entegrasyonların dış ticarete olan etkilerini araştırmak üzere çeşitli yazarlar tarafından ampirik bir yöntem olarak tercih edildiği görülmektedir. Aitken (1973), AET ve EFTA'nın üye ülkelerin dış ticaretine etkilerini, McCallum (1995), CUSTA ve NAFTA'yı ele alarak bu bölgeler arasındaki ticaret akımlarını çekim modeli kapsamında araştırmışlardır.

4.2. PANEL VERİ ANALİZİ

Panel veri; veri setinde hem zaman serisi hem de yatay kesit boyutunu bulunduran ve zaman serisi boyutunun aynı yatay kesit birimlerinin belirli bir dönem sürecinde izlenmesi ile oluşan bir veri türüdür (Wooldridge, 2009). Çekim modeli analizinde de sıklıkla panel veriler kullanılmaktadır. Panel verilerinin zaman serisi ve yatay kesit veri türlerine göre sağladığı avantajları şu şekilde ifade edilebilir (Baltagi, 2005; Hsiao, 2003 ve Verbeek, 2008);

1- Panel veriler zamana bağılı değişen birimler arasında var olması beklenen hetorejenliği göz ardı etmeyerek kontrol edilmesine olanak tanımaktadır.

2- Hem yatay kesit hem de zaman serisi verileri içerdiği için daha fazla gözlem sayısı ile daha fazla bilgi içermekte ve bu sayede ekonometrik tahminlerde yüksek serbestlik derecesi ile etkinlik ve güvenilirliği artırmaktadır.

3- Hem yatay kesit hem de zaman serisi verileri içerdiği için bu verilerin tek tek ele alınması durumunda bazı gözlemlenemeyen etkileri daha kolay ölçebilir ve nispeten daha karmaşık davranış modellerinin test edilmesine izin verir

4- Çalışmalarda sıklıkla karşılan bir sorun olan bazı verilerin analiz dışında bırakılmasının yol açtığı etkilerin bağımsız değişkenlerle ilişkili olması sorunu panel veri kullanımı ile çözülebilmektedir.

5- Panel veri ile oluşturulan modellerde bir birimin diğer birime göre farkının ortaya konmasının yanı sıra aynı birimin farklı zamanlardaki değişimlerini de ortaya koymak mümkün olmaktadır.

Diğer taraftan aynı birimlerin zaman boyunca gözlemlenmesi şeklinde veri elde edilmesi masraflı olabilirken gerekli verilerin elde edilmesi esnasında tüm verilere ulaşamama gibi sorunların yaşanabilmesi panel veriler ile çalışmanın bazı dezavantajlı yanlarını oluşturmaktadır (Wooldridge, 2009).

Panel veri analizinde tek açıklayıcı değişkenin bulunduğu n sayıda birim ve t dönemlik zaman serisi verileri ile oluşturabilecek basit bir doğrusal model eşitlik 4.6'da gösterildiği gibi ifade edilmektedir (Baltagi, 2005);

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_1 X_{it} + \varepsilon_{it} \quad (4.6)$$

Bu modelde i terimi n adet yatay kesit birimlerini, t terimi zaman dönemlerini ifade etmek üzere;

Y_{it} ; bağımlı değişkenin i'inci biriminin (birey, firma, ülke vb.) t zamandaki değerini,

X_{it} : bağımsız değişkenin i'inci biriminin (gün, ay, yıl vb.) t zamanındaki değerini

ε_{it} : hata terimini,

α_i : sabit katsayısını,

β_1 : bağımsız değişkenin katsayısını göstermektedir.

Panel veriler ile gerçekleştirilen çalışmalarda modeller sabit terim, eğim katsayısı ve hata terimi ile ilgili varsayımlara göre farklı şekillerde tahmin edilmektedir. Statik panel veri modelleri olarak bu tahmin yöntemleri Havuzlanmış Regresyon Modeli, Sabit Etkiler Modeli ve Rassal Etkiler Modeli olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir. Klasik model olarak bilinen Havuzlanmış EKK Yönteminde hem sabit terimin hem de eğim katsayısının zamana göre sabit olduğu yani bütün gözlemlerin homojen olduğu varsayılmaktadır. Yani bu modelde birim ve/veya zaman etkileri yer almadığı sabit ve eğim parametrelerinin de değişmediği varsayımı ile tahmin yapılmaktadır. Ancak panel veri modellemesi yapılırken her bir birimde gözlenemeyen birim etkiler ortaya çıkabilir. Bu durumda ise tesadüfi etkiler ve sabit etkiler söz konusu olmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2016).

Sabit Etkiler Modelinde sabit katsayısının her bir yatay kesit farklılığında veya zaman içinde değişim göstermesi durumu ile karşılaşılmaktadır. Sabit etkiler modelinde sabit katsayısının yatay kesitten yatay kesite değiştiği ama zamana göre değişmediği veya yatay kesitler arasında değişmeyip zamana göre değiştiği varsayılabilir. Bu iki durumda da tek yönlü bir model söz konusu olurken sabit etkilerin hem yatay kesitler arasında hem de zamana göre değişmesi durumunda çift yönlü bir model söz konusu olmaktadır. Sabit etkiler modelinin kullanımı sıklıkla tercih edilse de bu modelde çok fazla yatay kesitin varlığı serbestlik derecesinin azalmasına yol açmakta ve zamanla değişmeyen değişkenler için uygun bir yöntem olmamaktadır. Ancak zaman içinde değişmeyen değişkenler ile çalışılması durumunda sabit etkiler modeli uygun bir model olmamaktadır. Bu noktada Rassal Etkiler Modelinin kullanımı tercih edilmektedir. Bu modelde ise farklı olarak yatay kesitin birimlere veya birimler ve zamana göre oluşabilen değişikliklerin modelde hata teriminin bir bileşeni olarak dahil edildiği durum söz konusu olmaktadır (Pazarlıoğlu ve Gürler, 2007). Ayrıca, eğer T büyük N küçük ise, her iki model ile tahmin edilen parametrelerin değerlerinde çok az farklılık

olmaktadır. Hesaplama kolaylığı ve uygunluğu değerlendirilerek iki yöntem arasındaki seçim yapılabilmektedir (Gujarati 2012: 606).

Bu modeller arasından hangisi ile çalışmanın yürütülmesi gerektiğine karar verebilmek için çeşitli testler uygulanabilmektedir. Bu testlerden biri de Hausman Testidir ve bu testin sıfır hipotezi rassal etkiler modelinin uygun model olduğunu ifade etmektedir. Sıfır hipotezinin reddedilmesi durumunda sabit etkiler modelinin uygun model olduğu anlaşılmaktadır (Hausman ve Taylor, 1981). Regresyon analizine geçmeden önce ise verilerin birim kök içerip içermediklerinin araştırılması gerekmektedir.

Panel veri modellemesinde yatay kesit ve zaman serisi verilerinin birleşimi söz konusu olduğu için zaman serilerinde görülen birim kök sorunu panel verilerde de görülebilmektedir. Serileri oluşturan sürecin zaman içinde durağan özellikler göstermemesi sonucu oluşan birim kök sorunu regresyon modelinde ulaşılan sonuçların gerçek ilişkiyi yansıtmamasına neden olmaktadır. Bu durum sahte regresyon olarak da bilinmektedir (Granger ve Newbold, 1974: 119). Paneli oluşturan birimlerde yatay kesit bağımlılığının olması çalışmada hangi birim kök testinin kullanılacağını belirlemektedir. Eğer serilerde yer alan birimlerin birbirinden bağımsız olduğu, bu birimlerden herhangi birine gelen şoktan tüm birimlerin aynı oranda etkilendiği varsayılıyorsa bu durumda yatay kesit bağımlılığının olmadığı anlaşılır ve birinci nesil birim kök testlerinin kullanımı daha uygun olmaktadır. Yatay kesit bağımlılığının saptanması durumunda ise ikinci nesil birim kök testlerinin kullanımı tercih edilmelidir (Mercan, 2014).

Panel veri modellerinde yatay kesit bağımlılığını araştıran testler Breusch-Pagan CDLM1 testi, Pesaran CDLM2 testi ve Pesaran vd. Bias Adjusted CD testi olarak sıralanabilir. Bu testlerde sıfır hipotezi yatay kesit bağımlılığının olmadığını ifade etmektedir ve test istatistiklerine ait eşitlikler aşağıdaki gibi oluşturulmaktadır (Pesaran ve Yamagata, 2008);

$$CDLM_1 = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \rho_{ij}^2 \quad (4.7)$$

$$CDLM_2 = \left(\frac{1}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \rho_{ij}^2 - 1) \quad (4.8)$$

Bias Adjusted CD Testi =

$$\left(\frac{2}{N(N-1)}\right)^{1/2} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \rho_{ij}^2 \frac{(T-K-1)\rho_{ij} - \mu_{Tij}}{v_{Tij}} \sim N(0,1) \quad (4.9)$$

Eşitlik 4.7, 4.8 ve 4.9’da test istatistiklerine ait denklemleri yer alan yatay kesit bağımlılık testlerinde ρ_{ij}^2 ifadesi artıklar arasındaki yatay kesit korelasyonlarına ilişkin tahminleri, v_{Tij} varyansı ve μ_{Tij} ortalamayı ifade etmek üzere CDLM1 ve CDLM2 testleri zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük olduğunda ($T > N$), Bias Adjusted CD Testi ise yatay kesit boyutu zaman boyutundan büyük olduğunda ($N > T$) kullanılmaktadır.

Bu çalışmada yatay kesit bağımlılığı saptanmış olduğu için ikinci nesil birim kök testlerinin uygulanmasına karar verilmiştir. İkinci nesil birim kök testlerinden ise Pesaran (2006) tarafından geliştirilen CADF (Cross-sectional Augmented Dickey Fuller) testi ile birim kök analizleri gerçekleştirilmiştir.

CADF testinde hata teriminin hem her seriye özgü hem de tüm seriler için ortak olmak üzere iki bölümden meydana geldiği, diğer taraftan gözlenemeyen ortak bir öğenin varlığının yatay kesit bağımlılığına yol açtığı varsayılmaktadır. Bu testte CADF istatistikleri önce her ülke için hesaplanmakta sonra elde edilen değerler Pesaran (2006) tarafından Monte Carlo simülasyonu ile hesaplanan tablo değerleri karşılaştırılmaktadır. Önce hesaplanan CADF değerlerinin daha düşük olması durumunda sıfır hipotezi reddedilerek birim kök olmadığına karar verilmektedir. Panelin bütünü için birim kökün varlığı araştırılırken ise her bir ülke için hesaplanan CADF istatistiklerinin aritmetik ortalaması alınarak CIPS istatistiği hesaplanmakta ve bu CIPS istatistiği Pesaran tablo değeri ile karşılaştırılmaktadır. CIPS istatistiğinin tablo kritik değerinden küçük olması karşısında sıfır hipotezi reddedilerek panel genelinde söz konusu verinin birim kök içermediği sonucuna ulaşılmaktadır (Göçer, 2013: 5094-5095).

$$\Delta Y_{it} = \alpha_i \rho_i Y_{it-1} + d_0 \bar{Y}_{t-1} + d_1 \bar{Y}_t + \varepsilon_{it} \quad (4.10)$$

CADF testi ADF regresyonunun birinci farkını alarak yatay kesit bağımlılığını ortadan kaldırma esasına dayanmaktadır. 4.10 numaralı eşitlik ile ifade edilen birinci farkı alınmış CADF regresyon modelinde Y_t bağımlı

değişkenin zamana göre aritmetik ortalamasını göstermektedir. CADF regresyonunun tahmin edilmesinden sonra CIPS istatistiği eşitlik 4.11'de görüldüğü gibi ifade edilmektedir (Pesaran, 2007);

$$CIPS = CADF_i = \frac{\sum_{i=1}^N CADF_i}{N} \quad (4.11)$$

Uygulanan testler sırası göz önüne alındığında ilk olarak serilerin yatay kesit bağımlılığı içerip içermedikleri araştırılmadır. Yatay kesit bağımlılığı testinden elde edilen sonuçlara göre hangi birim kök testinin uygulanması gerektiğine karar verilmektedir. Birim kök testleri ile serilerin durağanlık düzeyleri belirlendikten sonra bu durağanlık düzeyleri ile model tahmini gerçekleştirilmektedir. Model tahmininde ise havuzlanmış model, sabit etkiler ve rassal etkiler modelleri arasında bir tercih yapılması gerekmektedir. Uygun model seçiminin ardından model tahmini gerçekleştirilir. Ancak tahmin edilen model bazı sorunlar içeriyor olabilir. Bu yüzden temel varsayımlardan sapmalar olarak ifade edilen bu sorunların araştırılması gerekmektedir. Tahmin edilen modelde temel varsayımlardan sapmalar yani değişen varyans (homoskedastiye) otokorelasyon ve birimler arası korelasyon tespit edilmesi durumunda ise dirençli bir tahminci ile modelin tekrar tahmin edilerek daha güvenilir sonuçların elde edilmesi gerekmektedir.

Hata teriminin bazı durumlarına göre panel veri modellerinde çeşitli varsayımları bulunmaktadır. Bunlardan ilki hata terimlerinin birimler arasında korelasyon barındırmadığı varsayımdır ve bu durumda yatay kesit bağımlılığının bulunmadığı ifade edilmektedir. Bir diğeri ise hata terimlerinin birim içinde ve birimler arasında eşit varyanslı olduğu durumdur ve bu durum sabit varyans olarak bilinmektedir. Son olarak hata terimlerinin birim içinde korelasyon (otokorelasyon) barındırmadığı yani otokorelasyon sorununun olmadığı varsayımdır (Baltağı, 2013: 91-96; Hsiao, 2002: 55-59).

Modellerle ilgili sabit varyans olarak tanımlanan temel varsayımda birimler arası hata terimlerinin varyanslarının sabit olduğu veya özdeş olduğudur. Ancak ele alınan birçok panel çalışması farklı yapılarda yatay kesit birimleri içerebilmektedir. Birimler arasındaki bu farklılık model parametrelerinin de bu heterojenlikte farklılaşmasına yol açmaktadır. Değişen varyans söz konusu

olduğunda bu göz ardı edilerek tahmin yapılması durumunda regresyon katsayıları tutarlı olmaya devam eder ancak tahmin sonuçları etkin olmamaktadır. Tahmin ile elde edilen standart hatalar sapmalı olacağından değişen varyans sorununun varlığı karşısında dirençli standart hatalar türetilerek düzeltme işlemi yapılmalıdır (Ün, 2018:75). Hata terimlerinin dönemsel olarak korelasyonlu olmasını ifade eden otokorelasyon durumunda bu sorunun göz ardı edilerek model tahmininde bulunulması ise sapmalı standart hataların elde edilmesi sorununa yol açmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2016: 236).

Panel veriler ile kurulan modellerdeki temel varsayımlardan bir tanesi de hata terimlerinin birimlere göre bağımsız olması gerektiğidir. Eğer hata terimleri birimlere göre bağımsız değilse birimler arasında korelasyon söz konusudur ve bu durumda her bir ülke (birim) için hesaplanan hata terimleri arasında bir ilişki olması söz konusu olmaktadır. Çalışma esnasında çoğunlukla dışlanan değişkenlerin etkilerinin yatay kesit birimleri boyunca birbirinden bağımsız olarak dağıldığı varsayılmaktadır, ancak hatalar yatay kesit birimler boyunca eşzamanlı korelasyona sahip olabilmektedirler. Bu durumda da regresyon modelinin varsayımları sağlaması söz konusu olduğunda geçerli olan varyans kovaryans matrisinin birim matris olması durumu engellenmiş olmaktadır. Bu yüzden hata terimleri arasındaki korelasyon durumunun yani birimler arası korelasyonun test edilmesi gerekmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2013: 214-215).

Bu çalışmada değişen varyans sorunu Levene, Brown ve Forsythe'nin testleri ile, otokorelasyon sorunu Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson ve Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez (LBI) testleri ve birimler arası korelasyon sorunu ise Pesaran (2004) ve Friedman (1937) testleri araştırılmıştır.

Modelde değişen varyansın Levene, Brown ve Forsythe'nin testleri ile sınanmasında Levene, Brown ve Forsythe'nin test istatistikleri olan W_0 , W_{50} ve W_{10} değerlerinin ilgili serbestlik derecesinde Snedecor F tablosu ile karşılaştırılarak karar verilmesi söz konusudur. Test istatistiklerinin büyük olması durumunda birimlerin varyanslarının eşit olduğunu ifade eden sıfır hipotezi reddedilir ve değişen varyans olduğuna karar verilir (Levene, 1960; Brown ve Forsythe, 1974).

Otokorelasyon sorununun sınanması için öncelikle Baltagi-Wu'nun LBI test istatistiklerini elde edebilmek için modelin AR(1) kalıntı kullanarak tahmin edilmesi gerekmektedir. Test sonucunda ise Baltagi-Wu'nun LBI değerleri kritik değer olan 2 veya 2'ye çok yakın değilse otokorelasyonun olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmektedir (Baltagi ve Wu, 1999).

Birimler arası korelasyonun araştırıldığı Pesaran ve Friedman testlerinde sıfır hipotezi birimler arası korelasyonun söz konusu olmadığını ifade etmektedir ve test istatistiklerine ait olasılık değerleri 0,05'ten küçük olması durumunda (%95 güven düzeyinde) sıfır hipotezi reddedilerek birimler arası korelasyonun söz konusu olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Kurulan modellerde emel varsayımlardan sapmaların varlığı söz konusu ise sapmalı standart hataların düzeltilmesi ve tutarlı sonuçların elde edilebilmesi için dirençli bir tahminci ile model tahmininin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada da Parks-Kmenta dirençli tahmincisi ile tahminler gerçekleştirilmiştir.

Parks (1967) ve Kmenta(1986) tahmininde ilk olarak model EKK yöntemi ile tahmin edilir ve buradan elde edilen kalıntılar değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarını hesaplamak için kullanılır ve daha sonra tekrar GEEK yöntemi ile tahmin yapılır. β değerleri sabit bir sayıya yaklaşıncaya kadar bu süreç tekrarlanmaktadır. Bu tahminciler özelinde ise $T > N$ durumunda da Parks-Kmenta tahmincisi daha doğru sonuçlara ulaşmamızı sağlamaktadır. Bu çalışmada da $T > N$ olduğu için Parks-Kmenta tahmincisi ile modeller tahmin edilmiştir.

4.3. VERİ SETİ

Bu çalışmada Türkiye'nin STA yapmış olduğu seçilmiş 12 ülke ile olan dış ticareti önce ihracat ve ithalat olarak ayrı ayrı ele alınmış sonra ihracat ve ithalat modelleri olarak ürün grupları bazında ele alınmıştır. Çalışmaya dahil edilecek ülkelerin belirlenmesinde Türkiye'nin STA kapsamında gerçekleştirmiş olduğu dış ticaret ve ülkelerin bu ticaretteki payları dikkate alınmıştır.

Türkiye'nin STA imzaladığı ülkeler içinde en çok ihracat yaptığı ülkeler İsrail, EFTA, Mısır, Fas, Gürcistan, Tunus, Güney Kore ve Singapur olarak sıralanırken en fazla ithalat yaptığı ülkeler ise EFTA, Güney Kore, İsrail, Mısır ve

Malezya, Fas, Şili, Gürcistan ve Singapur olarak sıralanmaktadır. Diğer taraftan STA yapılan ülkelerin dış ticaret hacimlerine göre aldıkları paylar Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7: STA Yapılan Ülkelerin Dış Ticaret Hacmindeki Ortalama Payları (1991-2019 Dönemi)

Ülkeler	STA İçindeki Paylar (%)	Ülkeler	STA İçindeki Paylar (%)
İsviçre	22,17	Şili	1,65
Güney Kore	18,67	Bosna-Hersek	1,33
İsrail	15,50	Kuzey Makedonya	1,31
Mısır	11,52	Arnavutluk	1,16
Malezya	5,70	Kosova	0,69
Fas	5,04	Moldova	0,26
Gürcistan	4,15	Filistin	0,16
Norveç	4,06	İzlanda	0,16
Tunus	3,22	Karadağ	0,14
Singapur	2,83	Morityus	0,13
Sırbistan	1,88	Faroe Adaları	0,02

Kaynak: TÜİK, 2021

Tablo 7 incelendiğinde İsviçre, Güney Kore ve İsrail’in STA imzalanan ülkeler ile olan ticaretin yarısından fazlasını (%56,34) oluşturduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra sıralamada ilk 10 ülkenin ticaretteki payları toplamının %90’ın üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye’nin STA kapsamında gerçekleştirdiği dış ticaret hacminde en fazla paya sahip olmaları nedeniyle İsviçre¹⁴, Güney Kore, İsrail, Mısır, Malezya, Fas, Gürcistan, Norveç, Tunus, Singapur, Şili ve Arnavutluk çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Sırbistan, Bosna Hersek ve Kuzey Makedonya ile gerçekleştirilen dış ticaret hacmi de görece yüksek değerlere sahip olmakla beraber çalışma dönemi için yeterli gözlem değerleri bulunmadığı için bu ülkeler çalışma kapsamına alınmamıştır. Kosova, Moldova, Filistin, İzlanda, Karadağ, Morityus ve Faroe Adaları ile STA kapsamında gerçekleştirilen dış ticaret hacimlerinin %1’in altında olması nedeniyle bu ülke verileri de çalışmaya dahil edilmemiştir.

Ekonometrik modellerde yer alan değişkenlere ait bilgiler Tablo 8’de yer almaktadır.

¹⁴ Dış ticaret hacmindeki payları dikkate alınarak EFTA ülkelerinden İsviçre ve Norveç çalışmaya dahil edilmiştir.

Tablo 8: Ekonometrik Modellerde Kullanılan Değişkenlerin Tanımlanması

Değişken Adı	Değişkenin Açıklaması	Kaynaklar
X	İhracatı (ABD Doları)	TÜİK
M	İthalatı (ABD Doları)	TÜİK
Y_{TR}	Türkiye'nin GSYH değeri (2010 yılı sabit fiyatlarla, ABD Doları)	Dünya Bankası
Y_j	Karşı ülkenin GSYH değeri (2010 yılı sabit fiyatlarla, ABD Doları)	Dünya Bankası
dist	Türkiye ve diğer ülkelerin başkentleri arasındaki coğrafi mesafe (km)	https://www.distancefromto.net/
STA	STA kukla değişkeni (Anlaşmanın yaptığı tarihe kadar 0, anlaşma tarihi ve sonrası için 1 değerini almaktadır)	T.C. Ticaret Bakanlığı
POP_{TR}	Türkiye'nin toplam nüfusu	Dünya Bankası
POP_j	Karşı ülkenin toplam nüfusu	Dünya Bankası
RER_{TR}	Türkiye reel döviz kuru	Dünya Bankası
RER_j	Karşı ülke reel döviz kuru	Dünya Bankası

Modellerde yer alan X ve M değişkenleri ihracat ve ithalatı temsil etmektedir ve dolar bazında elde edilmişlerdir. Y_{TR} ve Y_j değişkenleri Türkiye ve karşı ülkelerin GSYH değerlerini ifade etmektedir. Bu değerler dolar bazlı olup sabit fiyatlarla elde edilmişlerdir. dist değişkeni ülkeler arasındaki mesafeyi tanımlamaktadır ve km cinsinden ülke başkentleri arasındaki coğrafi olarak uzaklığı göstermektedir. STA değişkeni Türkiye'nin karşı ülkeler ile STA yaptığı yıl ve sonrasında 1, öncesinde ise 0 değerini alan bir kukla değişkendir. POP_{TR} ve POP_j değişkenleri Türkiye ve karşı ülkelerin toplam nüfus değerlerini temsil etmektedir. RER_{TR} ve RER_j değişkenleri ise fiyat etkilerini araştırmak üzere modellere eklenen Türkiye ve karşı ülkelerin reel döviz kuru değerlerini ifade etmektedir.

Ayrıca 1991-2019 dönemine ait yıllık verilerin kullanıldığı bu çalışmada, modellerde bulunan STA değişkeni haricindeki tüm değişkenler logaritmik

formda ele alınmıştır. STA değişkeni ise bir kukla değişken olduğu, 0 ve 1 değerlerinden oluştuğu için logaritmik formda kullanılmamıştır.

Analizlerin ikinci kısmında ihracat ve ithalat modelleri ürün grupları olarak ele alınmaktadır. Çalışmada yer alan ürün grupları sınıflandırması Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması (SITC)'ye göre belirlenmiştir. Bu kapsamda SITC Rev 3 Basamak 1¹⁵ ürün gruplarına ait ihracat ve ithalat verileri üzerinde çalışılmıştır. Bu ürün gruplarına ait bilgiler Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9: SITC Rev3 Basamak 1 Ürün Sınıflandırması

Grup No	Grup Adı
0	Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri
1	İçkiler ve Tütün
2	Akaryakıt Hariç, Yenilmeyen Hammaddeler
3	Mineral Yakıtlar, Yağlar vb. İlgili Maddeler
4	Hayvansal ve Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar ve Mumlar
5	Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi Ürünleri
6	Başlıca Sınıflara Ayrılarak İşlenmiş Mallar
7	Makine ve Ulaştırma Araçları
8	Çeşitli Mamül Eşya
9	SITC'de Hiç Bir Yerde Sınıflandırılmamış Eşya Ve Mamüller

Kaynak: TÜİK, 2021

Ürün gruplarına ilişkin analizlerin yer aldığı ikinci grup modellerde ihracat modelleri için 0'dan 8'e kadar olan 9 adet ürün grubu verisi üzerinde çalışılmıştır. İthalat modellerinde ise 1991-2019 dönemi için yeterli veriyi içermeleri nedeniyle 0, 2, 5, 6, 7, ve 8 numaralı ürün grupları üzerinde çalışılmıştır.

4.4. MODELLERİN TANITILMASI

Çalışma kapsamında oluşturulan ekonometrik modeller iki grup halinde incelenmiştir. Genelden özele bir inceleme yapmak ve sonuçları daha anlaşılır bir biçimde ortaya koyabilmek için modeller birinci grup ve ikinci grup modeller olarak oluşturulmuştur.

Çalışmada STA'ların ve diğer faktörlerin ihracat ve ithalat üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Analizler sırasında modeller iki gruba ayrılarak incelenmiştir. İlk olarak birinci grup modeller ile ihracat ve ithalat için 5'er farklı

¹⁵ BM tarafından hazırlanan ve malların ekonomik özelliklerine göre oluşturulan ürün tasnif sistemi olan SITC (Standard International Trade Classification) sınıflandırmasının 3. revizyonuna göre 1. basamakta bulunan ürün gruplarına ait verileri ifade etmektedir.

model oluşturulmuştur. Daha sonra ikinci grup modellerde ise hem ihracat hem ithalat modelleri olmak üzere ürün grupları bazında ele alınmıştır. İhracat modellerinde 0 numaralı ürün grubundan 8 numaralı ürün grubuna kadar 9 adet ürün grubu için 5'er adet model oluşturulmuştur. İthalat modellerinde ise 0, 2, 5, 6, 7, ve 8 numaralı ürün grupları olmak üzere 6 adet ürün grubu için 5'er model oluşturulmuştur. Bu kapsamda analizlerin ilk kısmında 10 model, ikinci kısmında 75 model olmak üzere toplam 85 adet model tahmin edilmiştir.

4.4.1. Birinci Grup Modeller

Birinci grup modeller, Türkiye'nin karşı ülkelere olan ihracat ve ithalat modellerinden oluşmaktadır. Bu modellerin her biri de kendi içinde çekim modelinin genişletilmesi ile oluşturulmuş alt modelleri içermektedir. Bu modellerin tamamında toplam ihracat ve toplam ithalat verileri ele alınmıştır.

İhracat Modelleri

Model 1.1.1: $LX_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_j + \beta_3 Ldist$

Model 1.1.2: $LX_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_j + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA$

Model 1.1.3:

$$LX_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_j + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_j$$

Model 1.1.4:

$$LX_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_j + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_j + \beta_7 LRER_{TR} + \beta_8 LRER_j$$

Model 1.1.5 $LX_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_j + \beta_3 Ldist + \sum_{j=1}^{12} \lambda_j (U_j * STA)$

İthalat Modelleri

Model 1.2.1: $LM_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_j + \beta_3 Ldist$

Model 1.2.2: $LM_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_j + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA$

Model 1.2.3:

$$LM_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_j + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_j$$

Model 1.2.4:

$$LM_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_j + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_j + \beta_7 LRER_{TR} + \beta_8 LRER_j$$

Model 1.2.5: $LM_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_j + \beta_3 Ldist + \sum_{j=1}^{12} \lambda_j (U_j * STA)$

4.4.2. İkinci Grup Modeller

İkinci grup modeller, birinci grup modellerin daha ayrıntılı bir biçimi olarak ürün grupları bazında oluşturulan modelleri içermektedir. İhracat modelleri ve ithalat modelleri olarak kendi içinde ikiye ayrılan bu modellerin her biri de çekim modelinin genişletilmesi ile elde edilen beşer farklı modelden oluşmaktadır. Bu bölümde toplam, ürün grupları ihracat modellerinde 9 adet ürün grubu için beşer model ve ürün grupları ithalat modellerinde 6 adet ürün grubu için beşer model olmak üzere 70 adet model tahmin edilmiştir. Bu modellere, uzun olmaları göz önüne alınarak Ek 1’de yer verilmiştir. Ekonometrik modellerde;

- İlk model temel çekim modelini oluşturmaktadır.
- İkinci modellerde temel çekim modeline STA kukla değişkeni eklenerek STA’ların etkileri ele alınmıştır.
- Üçüncü modellerde ise STA değişkenine ek olarak hem Türkiye nüfusu hem de karşı ülkeler nüfusu modele dahil edilmiştir. Türkiye nüfusunun ihracat modelinde arz yönünden işgücünü oluşturması bakımından olumlu ancak talep yönünden ihraç edilecek ürünler için yurtiçinde talep oluşturması açısından ise olumsuz ve ithalat modellerinde olumlu bir etkiye sahip olması beklenmektedir. Karşı ülke nüfusunun ise ihracat modelinde olumlu, ithalat modelinde olumsuz bir etkiye sahip olması beklenmektedir.
- Dördüncü modeller, üçüncü modellere Türkiye ve dış ülkelerin döviz kuru değişkenleri eklenerek elde edilmiştir. Türkiye döviz kuru değişkeninin ihracat modelinde olumlu, ithalat modelinde ise olumsuz bir etkiye sahip olması beklenmektedir. Bir ülkedeki döviz kurlarının yanında karşı ülkedeki döviz kurlarının da dış ticarete etki edebilen bir faktör olmasından dolayı modellere eklenen dış ülke döviz kuru değişkeninin ise ihracat modelinde olumsuz, ithalat modelinde ise olumlu bir etkiye sahip olması beklenmektedir.
- Beşinci modellerde de STA’ların etkilerini ülkeler bazında değerlendirebilmek için temel çekim modeline çalışma kapsamında değerlendirilen ülkeleri temsilen oluşturulan kukla değişkenler ile STA değişkeninin yardımıyla elde edilen değişkenler eklenmiştir. Bu sayede çalışmanın temel amaçlarından olan STA’ların etkileri her bir ülke için ayrı ayrı değerlendirilerek daha ayrıntılı bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

İktisadi öngörü olarak ihracatçı ülkenin gelirinin yüksek olması dış alım gücünü artıracığı için ithalat kapasitesinin de yüksek olmasını sağlarken aynı zamanda ülke içinde üretimin artmasına ve çeşitlenmesine bağlı olarak ihracat hacminin de artmasına olanak tanımaktadır. Diğer taraftan ihracatçı ülkede gelir düzeyinin yükselmesi iç talebi yükselterek ihraç ürünlerin iç tüketime sunulmasını gerektirip ihracatı azaltabilmektedir. İthalatçı ülke gelirinin yükselmesi durumunda ise hem pozitif hem de negatif etkiler ortaya çıkabilmektedir. İthalatçı ülke gelirinin yükselmesi ile beraber daha fazla ithalat yapma imkanı bulunacağından pozitif bir etki söz konusu olurken gelir düzeyinin yükselmesi ile beraber ithal edilen ürünlerin yurtiçinde üretimine imkan sağlanarak ithalatın azalması söz konusu olabilmektedir.

Nüfus değişkenindeki artış iç talebi artırıcı bir unsur olmasından dolayı ihracatı azaltıcı ancak üretim kapasitesini artırıcı bir unsur olmasından dolayı ise ihracatı artırıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Tahmin sonucunun hangi yönde olacağı ise bu etkilerden hangisinin daha büyük olacağına bağlıdır. Diğer taraftan nüfus büyüklüğü veya artışının tüketim artışını beraberinde getireceği için ithalatı artırıcı ancak iç üretim potansiyelinin artmasını sağlayarak ithalatı azaltıcı bir sonuç oluşturacağı düşünülmektedir.

STA değişkeninin uluslararası ticareti serbestleştirmesi açısından hem ihracat hem de ithalat akımları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olması beklenmektedir.

Uzaklık değişkeni ülkeler arasındaki taşıma maliyetlerini oluşturması ve ticarete konu olan ürünün çıkış noktasından varış noktasına ulaşma süresini kapsamı açısından ihracatı ve ithalatı olumsuz etkilemesi beklenmektedir.

Reel döviz kurunun yükselmesi yabancı para birimi karşısında TL'nin değer kaybetmesine yol açtığından Türkiye'nin ihracatını artırıcı, ithalatını ise azaltıcı bir etkide bulunması beklenmektedir. Benzer şekilde karşı ülke reel döviz kurundaki yükselmelerin Türkiye'nin bu ülkelere ihracatını azaltıcı, bu ülkelere ithalatını artırıcı bir etkide bulunması öngörülmektedir. Bu çalışmada ele alınan değişkenlerin etkileri farklı faktörlerin etkileriyle beraber değişebilmektedir. Bu yüzden tüm bu öngörülerin “diğer koşullar sabitken” oluşturulduğu unutulmamalıdır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİNİN ÇEKİM MODELİ İLE İNCELENMESİ

5.1. BİRİNCİ GRUP MODELLERE AİT ANALİZ SONUÇLARI

Birinci grup modeller kapsamında Türkiye’nin STA yapmış olduğu ülkeler içinde en fazla ticaret hacmine sahip olan 12 ülke verisi ele alınmıştır. Türkiye’nin bu ülkeler ile olan ihracat ve ithalatını etkileyen unsurlar çekim modeli çerçevesinde incelenmiştir. Model tahminlerine geçmeden önce modellerde yer alan değişkenler için yatay kesit analizleri ve birim kök analizleri gerçekleştirilmiştir.

**Tablo 10. Birinci Grup Modellere Ait Değişkenlerin Yatay Kesit
Bağımlılığı Test Sonuçları**

Pesaran	Değişkenler	LX	LM	LTT	LY _j	LRER _j	LPOP _j
(2004)	Test	35,49*	36,64*	39,43*	42,02*	16,92*	17,44*
CD Testi	İstatistiği	(0,00)	(0,00)	(0,00)	(0,00)	(0,00)	(0,00)

Not: *, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

Modellerde yer alan değişkenler için gerçekleştirilen yatay kesit bağımlılığına ilişkin test sonuçları Tablo 10’da yer almaktadır. Tablo verileri incelendiğinde CD test istatistikleri için hesaplanan olasılık değerlerinin 0,05’ten küçük olduğu (%95 önem düzeyinde) görülmektedir. Bu durumda yatay kesit bağımlılığının olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmekte ve yatay kesit bağımlılığının söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı içermesi nedeniyle birim kök testlerinden ikinci nesil birim kök testleri tercih edilmiş ve sonuçlar Tablo 11’de özetlenmiştir.

Tablo 11’de CIPS ikinci nesil birim kök testine ilişkin sonuçlar ve Pesaran (2007) tablo kritik değerleri yer almaktadır. Tablodaki bilgiler incelendiğinde LRER_j değişkeni hariç diğer tüm değişkenlere ilişkin CIPS test istatistiklerinin kritik tablo değerlerinden büyük olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Bu durumda serilerin birim kök içerdiğini ifade eden sıfır hipotezi reddedilerek seviyelerinde

durağan olduklarına karar verilmektedir. LRERj değişkeninin ise birinci farkı alındığında durağan hale geldiği anlaşılmaktadır.

Tablo 11: Birinci Grup Modellere Ait Değişkenlerin Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	CIPS Test İstatistik Değerleri				Pesaran (2007)Tablo Kritik Değerleri		
	Düzey I(0)		Birinci Fark I(1)				
	S	S+T	S	S+T			
LX	-3,020*	-3,39*	-	-	Sabitli		
LM	-3,11*	-3,19*	-	-	%1	%5	%10
LYj	-3,46*	-3,92*	-	-	-2,34	-2,17	-2,07
LRERj	-1,77	-2,43	-4,24*	-4,53*	Sabitli ve Trendli		
LPOPj	-3,15*	-2,60***	-	-	%1	%5	%10
					-2,88	-2,69	-2,59

Not: *, ***, sırası ile %1 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. S: Sabitli, S+T: Sabitli ve Trendli modeli ifade etmektedir. Pesaran (2007) tablo kritik değerleri Tablo 2b ve 2c'den edinilmiştir.

Panel çekim modeli kapsamında ele alınan bu çalışmada karşı ülkelere ait veriler panel veri özelliği taşıırken Türkiye'ye ait gelir (LY_{TR}), nüfus ($LPOP_{TR}$) ve reel döviz kuru ($LRER_{TR}$) değişkenleri veri setinde her bir ülke için tekrarlayan bir özellik göstermektedir. Bu yüzden bu değişkenlerin birim kök incelemesinin panel veri kapsamında değil zaman serisi kapsamında gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Tablo 12: Türkiye Verileri İçin Birim Kök Test Sonuçları

Testler		LY_{TR}	$LPOP_{TR}$	$LRER_{TR}$
ADF Test Sonuçları	Seviyesinde	S	0,062 (0,956)	-2,284 (0,136)
		S+T	-2,273 (0,433)	-3,284*** (0,094)
				-2,900 (0,177)
	Birinci Farkında	S	-5,173* (0,000)	-4,396* (0,000)
		S+T	-5,107* (0,001)	-4,971* (0,000)
				-
PP Test Sonuçları	Seviyesinde	S	0,426 (0,980)	-0,393 (0,897)
		S+T	-2,370 (0,385)	-1,923 (0,616)
				-2,443 (0,351)
	Birinci Farkında	S	-5,173* (0,000)	-2,759** (0,039)
		S+T	-5,107* (0,001)	-2,757*** (0,060)
				-

Not: Parantez içinde gösterilen değerler olasılık değerlerini göstermektedir. *, **, *** işaretleri sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini, S, Sabitli ve S+T, Sabitli ve Trendli modelleri ifade etmektedir

Tablo 12’de Türkiye verileri için gerçekleştirilen ADF ve PP birim kök testlerine ait sonuçlar yer almaktadır. Test sonuçlarına göre LY_{TR} ve $LPOP_{TR}$ değişkenleri birinci farkı alındığında $LRER_{TR}$ değişkeninin ise düzey değerinde durağan olduğu tespit edilmiştir.

Bir modelde temel varsayımlardan sapmalar tespit edildiğinde yani değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon sorunlarının varlığı durumunda bu modellerin dirençli tahminciler ile tahmin edilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda dirençli tahminciler açısından $N>T$ olması durumunda Driscoll-Kraay tahmincisi daha dirençli bir özelliğe sahipken, $T>N$ durumunda ise Parks-Kmenta tahmincisi daha dirençli sonuçlar vermektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2016: 277). Bu çalışmada da Ek 2’de yer alan birinci grup modellere ait temel varsayımlar test sonuçları incelendiğinde modellerde temel varsayımlardan sapmaların varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmanın veri setinde $T>N$ olduğu için de Parks-Kmenta tahmincisi ile modeller tahmin edilmiştir.

Tablo 13, Türkiye’nin karşı ülkelere olan ihracatını açıklamak üzere oluşturulan modellere ait sonuçları içermektedir. Temel çekim modelinin yer aldığı 1.1.1. modelde LY_j ve $Ldist$ değişkenlerinin anlamlı sonuçlara sahip olduğu görülmektedir. Bu modele göre karşı ülke gelirinde meydana gelecek %1’lik bir artıştan Türkiye ihracatının % 0,75 oranında pozitif etkileneceği anlaşılmaktadır. Buna karşın uzaklık değişkeninin negatif (-) katsayılı olması ve istatistiksel olarak anlamlı olması Türkiye ve karşı ülkeler arasındaki uzaklığın Türkiye’nin ihracatı üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

İhracatta pazar büyüklüğü veya talep büyüklüğü göstergelerinden biri olan nüfus değişkenlerinin yer aldığı 1.1.3. modelde beklentiler ile uyumlu bir şekilde $LPOP_j$ değişkeninin pozitif, $LPOP_{TR}$ değişkeninin ise negatif etkili olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Buna göre karşı ülke nüfusunda meydana gelen %1’lik bir artış karşısında ihracatın %0,23 arttığı, buna karşın ülke içi nüfus artışında meydana gelen %1’lik bir artış karşısında ihracatın %2,37 birim azaldığı tespit edilmiştir. Karşı ülkelerdeki nüfus artışı ile Türkiye’nin bu ülkelere ihracatının artması dış talep ile açıklanabilmektedir. Ayrıca Türkiye’de nüfusun artması karşısında ihracatın azalması ise ihraç edilecek ürünlerin iç talebe yönelmesinin bir sonucu olduğu düşünülmektedir.

Tablo 13: İhracat Modelleri Tahmin Sonuçları

Açıklayıcı Değişkenler	Modeller (Bağımlı değişken: LX)				
	1.1.1	1.1.2	1.1.3	1.1.4	1.1.5
LY _{TR}	-0,517 (0,228)	-0,427 (0,317)	-0,219 (0,605)	0,106 (0,678)	-0,249 (0,583)
LY _j	0,758* (0,000)	0,609* (0,000)	0,481* (0,000)	0,387* (0,000)	0,707* (0,000)
Ldist	-1,138* (0,000)	-1,023* (0,000)	-1,031* (0,000)	-1,001* (0,000)	-1,092* (0,000)
STA		0,300* (0,000)	0,412* (0,000)	0,200* (0,000)	
LPOP _j			0,237* (0,000)	0,223* (0,000)	
LPOP _{TR}			-2,370** (0,017)	-16,497 (0,479)	
LRER _{TR}				0,279* (0,000)	
LRER _j				-0,901* (0,000)	
U1sta					0,540* (0,000)
U2sta					0,290 (0,211)
U3sta					0,348* (0,002)
U4sta					0,413 (0,230)
U5sta					1,366* (0,000)
U6sta					1,220* (0,000)
U7sta					0,786* (0,000)
U8sta					1,010** (0,016)
U9sta					-0,046 (0,841)
U10sta					-0,946* (0,000)
U11sta					0,610** (0,028)
U12sta					0,449* (0,009)
C (Sabit)	8,925 (0,000)	11,769 (0,000)	12,459 (0,000)	-14,157 (0,000)	9,976 (0,000)
Wald χ^2	217,02	535,68	851,75	683,32	1137,22
(Prob> χ^2)	(0,000)	(0,000)	(0,000)	(0,000)	(0,000)

Ülkeler U1: Arnavutluk, U2: Güney Kore, U3: İsrail, U4: Malezya, U5: Fas, U6: Gürcistan, U7: Tunus, 8: Singapur, U9: İsviçre, U10: Norveç, U11: Şili, U12: Mısır

Not: Parantez içinde gösterilen değerler olasılık değerlerini göstermektedir. *, **, *** işaretleri sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

STA'ların etkisinin araştırıldığı 1.1.2. model sonuçlarına göre ise, Türkiye'nin yapmış olduğu STA'ların ihracatta olumlu bir etkiye sahip olduğu

anlaşılmaktadır. Bunun yanında ilk modelde olduğu gibi LYj değişkenin pozitif, Ldist değişkenin ise negatif katsayılı ve anlamlı oldukları görülmektedir.

Dış ticarete belirleyici unsurlardan biri olan ve ticarete konu olan malların fiyatlarını temsil eden döviz kuru değişkenlerine ait etkiler 1.1.4. modelde değerlendirilmiştir. Türkiye'nin ihracatı ele alındığında Türkiye'de döviz kurlarında yaşanan bir yükselme Türk mallarının dış satım fiyatlarında bir ucuzlama olarak değerlendirilmekte ve ihracatın artmasına olumlu bir etkide bulunmaktadır. Ancak Türkiye'deki döviz kurlarının yanında ticari ilişki içinde bulunan karşı ülkelerin döviz kuru değişimleri de bu ülkelerin ithalat kararlarında etkili olabilmektedir. Hem Türkiye hem de karşı ülke açısından bu etkileri ayrı ayrı görebilmek adına modele her iki döviz kuru değişkeni de eklenerek 1.1.4. numaralı model oluşturulmuştur. Bu modelin tahmini sonucunda beklentilerle uyumlu bir biçimde Türkiye'de döviz kurlarının yükselmesinin ihracatı olumlu, karşı ülkede döviz kurunun yükselmesinin ise Türkiye'nin bu ülkelere olan ihracatını olumsuz etkilediği bilgisine ulaşılmıştır. Buna göre $LRER_{TR}$ değişkeninde meydana gelen %1 artış karşısında ihracatın %0,28 arttığı, ancak $LRER_j$ değişkeninde meydana gelen %1 artış karşısında ihracatın %0,90 oranında negatif etkilendiği tespit edilmiştir.

1.1.5. modelde ise temel çekim modeline diğer hiçbir değişken eklenmeden sadece ülkelere ait STA değişkenleri eklenerek olası etkiler incelenmiştir. Model tahmini sonucunda LYj ve Ldist değişkenleri diğer tüm modellerde olduğu gibi bu modelde de anlamlı ve beklentilerle uyumlu sonuçlar vermiştir. Diğer taraftan Arnavutluk, İsrail, Fas, Gürcistan, Tunus ve Singapur, Şili ve Mısır'da anlamlı ve pozitif sonuçlara ulaşılırken Norveç'te anlamlı ancak negatif bir sonuca ulaşılmıştır. Güney Kore, Malezya, İsviçre ve Şili ile yapılan STA'lara ilişkin sonuçların ise anlamlı olmadığı tespit edilmiştir.

İhracat modellerine ilişkin genel bir değerlendirme yapıldığında, karşı ülke gelirlinin pozitif ve anlamlı olmasının Türkiye'nin ihracatında söz konusu ülkelerin satın alma güçlerinin etkili bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer taraftan karşı ülke nüfusu değişkeninin de anlamlı ve pozitif sonuçlar vermesi dış talebin ihracatta belirleyici bir özelliğe sahip olduğunu göstermektedir.

STA'ları temsilen modele eklenen STA kukla değişkenin anlamlı ve pozitif etkili olması ise yapılan anlaşmaların ticarete olan olumlu katkılarını ifade etmektedir.

Tablo 14: İthalat Modelleri Tahmin Sonuçları

Açıklayıcı Değişkenler	Modeller (Bağımlı değişken: LM)				
	1.2.1	1.2.2	1.2.3	1.2.4	1.2.5
LY _{TR}	2,341* (0,000)	2,362* (0,000)	2,453* (0,000)	2,772* (0,000)	2,481* (0,000)
LY _j	1,211* (0,000)	1,158* (0,000)	1,076* (0,000)	1,037* (0,000)	1,198* (0,000)
Ldist	-0,411* (0,000)	-0,381* (0,000)	-0,409* (0,000)	-0,355* (0,000)	-0,463* (0,000)
STA		0,230* (0,000)	0,247* (0,000)	0,151** (0,016)	
LPOP _j			0,184* (0,007)	0,158*** (0,053)	
LPOP _{TR}			-5,403 (0,136)	-2,240 (0,478)	
LRER _{TR}				-0,177* (0,000)	
LRER _j				0,101 (0,469)	
U1sta					-0,078 (0,861)
U2sta					0,335* (0,002)
U3sta					-0,106 (0,450)
U4sta					0,576* (0,000)
U5sta					0,610* (0,001)
U6sta					0,881** (0,015)
U7sta					0,229 (0,181)
U8sta					-0,088 (0,615)
U9sta					0,268 (0,157)
U10sta					-0,789* (0,000)
U11sta					-0,062 (0,811)
U12sta					0,191 (0,416)
C (Sabit)	-8,600 (0,000)	-7,505 (0,000)	-7,316 (0,000)	-6,671 (0,000)	-7,725 (0,000)
Wald	451,08 (0,000)	756,07 (0,000)	1021,70 (0,000)	633,58 (0,000)	1531,16 (0,000)

Ülkeler U1: Arnavutluk, U2: Güney Kore, U3: İsrail, U4: Malezya, U5: Fas, U6: Gürcistan, U7: Tunus, 8: Singapur, U9: İsviçre, U10: Norveç, U11: Şili, U12: Mısır

Not: Parantez içinde gösterilen değerler olasılık değerlerini göstermektedir. *, **, *** işaretleri sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 14'te Türkiye'nin ithalatına ilişkin kurulan modellere ait tahmin sonuçları yer almaktadır. Temel çekim modeli tahmin sonuçlarından beklentilere uygun bir biçimde Türkiye'nin ve karşı ülke gelirin anlamı ve pozitif katsayılı olduğu, uzaklık değışkeninin de anlamlı ancak negatif katsayılı olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Diğer bir ifade ile Türkiye'nin gelirindeki %1'lik artış karşısında ithalatın %2,3 arttığı, karşı ülkelerin gelirinde meydana gelen %1'lik artış karşısında ise ithalatın %1,2 arttığı görölmektedir.

Tablo 14'te yar alan 1.2.2. model sonuçları incelendiğinde birinci modelde olduğu gibi Türkiye'nin geliri, karşı ülke geliri ve uzaklık değışkenlerinin anlamlı ve beklentilere uygun sonuçlar verdiği ek olarak modele eklenen STA değışkeninin de öngöröldüğu gibi pozitif katsayılı ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu durum STA'ların Türkiye'nin ithalatı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Nüfus değışkenlerinin etkisini araştırmak üzere kurulan 1.2.3. model sonuçları incelendiğinde $LPOP_{TR}$ değışkeninin anlamsız olduğu saptanmıştır. Modelde, $LPOP_j$ değışkeninin ise anlamlı ve pozitif katsayılı olduğu görölmektedir. Başka bir ifade ile karşı ülke nüfusunda meydana gelecek %1 artışın Türkiye'nin ithalatında %0,18 oranında pozitif bir etki oluşturmaktadır. Bu durum ithalat yapılan ölkelerdeki nüfus artışının işgücü artışı sağlayarak üretim hacmini artırması ve dış piyasaya daha fazla ürün sunulması ile açıklanabilmektedir.

Türkiye ve karşı ülke döviz kuru değışkenlerinin modele eklenmesi ile elde edilen 1.2.4. model sonuçları incelendiğinde $LRER_{TR}$ değışkeninin katsayısı beklentilere uygun bir biçimde negatif olarak tespit edilmiştir ve bu sonuç istatistiksel olarak da anlamlıdır. Buna göre Türkiye'de döviz kurunda %1 artış yaşanması durumunda Türkiye ithalatının bu fiyat artışı etkisi ile %0,17 birim azalacağı bilgisine ulaşılmaktadır. Diğer taraftan $LRER_j$ değışkeni de beklentilere uygun olarak pozitif katsayılı bulunmuştur ancak bu sonuç istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır.

1.2.5. model tahmin sonuçlarına göre öncelikle LY_{TR} , LY_j ve $Ldist$ değışkenlerinin anlamlı sonuçlara sahip olduğu belirlenmiştir. Diğer taraftan Güney Kore, Malezya, Fas ve Gürcistan ile yapılan STA'ların Türkiye'nin bu

ülkelerden olan ithalatı üzerinde anlamlı ve pozitif, Norveç ile yapılan STA'nın ise anlamlı ancak negatif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

İthalat modellerinin geneli için bir değerlendirme yapıldığında ithalatta gelir etkisinin görece daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında STA değişkeninin de tüm modellerde anlamlı ve beklendiği gibi ithalat üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ülkeler açısından STA etkisi incelendiğinde ise özellikle ihracat modellerinde anlamlı olmayan Güney Kore ve Malezya STA'larının ithalat modelinde anlamlı ve pozitif olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum STA'ların Türkiye'nin Güney Kore ve Malezya'ya olan ihracatında anlamlı bir etki oluşturmadığını ancak Türkiye'nin bu ülkelerden olan ithalatında anlamlı ve ithalatı artırıcı bir etki oluşturduklarını göstermektedir.

5.2. İKİNCİ GRUP MODELLERE AİT ANALİZ SONUÇLARI

İkinci grup modeller başlığı altında Türkiye'nin STA yapmış olduğu seçilmiş ülkelerle olan ihracatı ve ithalatı ürün grupları bazında incelenmektedir. genel ihracat ve ithalat değerlerinden sonra ürün grubu bazında yapılan bu inceleme ile STA'ların hangi ürün gruplarında etkili olduğunu ortaya koyarak daha ayrıntılı bilgilere ulaşmak amaçlanmıştır.

5.2.1. Ürün Grupları Bazında İhracat Modelleri Tahmin Sonuçları

Model tahminlerine geçmeden önce ön testler ile değişkenlerin yatay kesit bağımlılıkları ve birim kök içerip içermedikleri test edilmiştir. XG olarak tanımlanan ifadeler 0'dan 8'e kadar olan ve sırasıyla bağımlı değişken olarak analizlere tabi tutulan ürün gruplarına ait ihracatı ifade etmektedir. Bağımsız değişkenlere ilişkin yatay kesit ve birim kök testlerine birinci grup modellerin analizleri sırasında yer verildiği için bu bölümde tekrar yer verilmemiştir.

Tablo 15'te ürün grupları ihracat modellerinde yer alan bağımlı değişkenlere ilişkin kesit bağımlılığı test sonuçları bulunmaktadır. Bu sonuçlar incelendiğinde tüm değişkenler için yatay kesit bağımlılığının söz konusu olduğu görülmektedir.

Tablo 15: Ürün Grupları İhracat Modellerine Ait Değişkenlerin Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	Değişkenler	LXG0	LXG1	LXG2	LXG3	LXG4
Pesaran (2004)	Test İstatistiği	23,02* (0,000)	6,55* (0,000)	18,18* (0,000)	28,97* (0,000)	10,60* (0,000)
CD Test	Değişkenler	LXG5	LXG6	LXG7	LXG8	
	Test İstatistiği	34,58* (0,000)	22,03* (0,000)	35,98* (0,000)	33,18* (0,000)	

Not: *, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir. LXG0: Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri ürün grubu ihracatı, LXG1: İçkiler ve tütün ürün grubu ihracatı, LXG2: Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler ürün grubu ihracatı, LXG3: Mineral yakıtlar, yağlar vb. ilgili maddeler ürün grubu ihracatı, LXG4: Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar ve mumlar ürün grubu ihracatı, LXG5: Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ürünleri ürün grubu ihracatı, LXG6: Başlıca sınıflara ayrılarak işlenmiş mallar ürün grubu ihracatı, LXG7: Makine ve ulaştırma araçları ürün grubu ihracatı, LXG8: Çeşitli mamül eşya ürün grubu ihracatı.

Yatay kesit bağımlılığı tespit edilen ürün grupları ihracat değişkenleri için ikinci nesil birim kök testi olan CIPS testi uygulanmıştır. Test sonucunda elde edilen test istatistikleri Pesaran tablo kritik değerleri ile karşılaştırılarak değişkenlerin durağanlıklarına karar verilmiştir. Tablo 16’da yer alan birim kök test sonuçları incelendiğinde, tüm ürün grupları ihracat değişkenlerine ait CIPS test istatistiklerinin tablo kritik değerlerinden büyük olması nedeniyle bu değişkenlerin seviyelerinde durağan olduklarına karar verilmiştir.

Tablo 16: Ürün Grupları İhracat Modellerine Ait Değişkenlerin Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	CIPS Test İstatistik Değerleri		Pesaran (2007) Tablo Kritik Değerleri		
	Düzey I(0)				
	S	S+T			
LXG0	-3,886*	-4,125*	Sabitli		
LXG1	-2,904*	-3,094*			
LXG2	-4,018*	-4,347*			
LXG3	-3,624*	-3,600*			
LXG4	-3,224*	-3,591*	%1	%5	%10
LXG5	-3,568*	-3,856*	-2,34	-2,17	-2,07
LXG6	-3,265*	-3,476*	Sabitli ve Trendli		
LXG7	-3,362*	-3,883*			
LXG8	-2,566*	-3,154*			
			%1	%5	%10
			-2,88	-2,69	-2,59

Not: *, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

İkinci grup modellerde ihracat ve ithalat modelleri ürün grupları bazında incelenmektedir. İlk olarak ihracat modelleri ele alınmış ve 9 ürün grubu için 5’er model olmak üzere 45 adet model tahmin edilmiştir. Tüm bu modellerin temel varsayımlardan sapmalar barındırıp barındırmadıklarını araştırmak üzere birinci grup modellerde olduğu temel varsayımlar testleri uygulanmıştır. Bu test

sonuçlarının bulunduğu tabloya Ek-3'te yer verilmiştir. Ek-3 incelendiğinde ürün grupları için kurulan modellerde temel varsayımlardan sapmalar olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple modeller, tutarlı sonuçlar elde edebilmek için dirençli bir tahminci olan Parks-Kmenta tahmincisi ile tahmin edilmiştir.

İlk olarak 0 numaralı ürün grubu olan “Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri” ürün grubu ele alındığında bu ürün grubunun uluslararası ticarete dünya piyasalarında ikame edilmesi kolay bir özellik taşıdığı bilinmektedir. Bu ürün grubunda üretim yaparken görece daha az teknoloji ve yetişmiş emeğe ihtiyaç duyulabilmektedir. Ayrıca canlı hayvanlar ve gıda ürünlerinde ticaret esnasında hayvanların can kaybına uğraması, hastalanması, gıda ürünlerinin bozulması gibi kimyasal sorunların oluşması vb. durumlar oldukça muhtemel riskler barındırmaktadır. Bu bakımdan ülkeler arasındaki uzaklık önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca ikame edilebilirliğinin yüksek olması özelliklerinden dolayı 0 numaralı ürün grubunun dış satımını artırma noktasında fiyat faktörü önem arz etmektedir.

Tablo 17’de yer alan tahmin sonuçları incelendiğinde “Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri” ürün grubunda tüm modeller için Türkiye’de gelir artışı yaşanması, ülkeler arasındaki uzaklık ve karşı ülkelerde döviz kurunun yükselmesi durumlarının Türkiye’nin bu ürün grubunda ihracatını azalttığı görülmektedir. Diğer taraftan karşı ülke gelirinin ve nüfusunun artması, bu ülkelerle STA yapılması ve Türkiye’de döviz kurunun yükselmesi durumları karşısında ise Türkiye’nin bu ürün grubunda ihracatının arttığı sonucuna ulaşılmıştır. $LPOP_{TR}$ değişkeninin ise istatistiksel olarak anlamlı olmadığı saptanmıştır.

Bir ülkede gelir düzeyinin artması ile beraber ertelenen gıda ürünlerinin ve çeşitli et türlerinin de tüketiminde artış yaşanmaktadır. Bu sebeple gelir artışı ile beraber iç tüketimin artması ihracatta azaltıcı bir etkide bulunmaktadır. Bu ürün grubuna ilişkin tüm tahmin sonuçları değerlendirildiğinde Türkiye’nin gelir düzeyindeki %1 artış karşısında bu ürün grubunun ihracatında farklı model sonuçlarına göre %1,16 birim ile %0,73 birim aralığında değişen oranlarda azalma yaşandığı görülmektedir. Benzer şekilde ürün grubunun içerik özelliklerinden dolayı uzaklık değişkeni de beklentilere uygun bir biçimde ihracatı azaltıcı bir

etkide bulunmaktadır. 2.1.1.1. modelinin tahmin sonuçlarına göre uzaklık değişkenindeki %1 artışın ihracatı %1,29 azalttığı bilgisine ulaşılmıştır. Bu ürün grubunun ihracatı üzerinde olumsuz etkiye sahip olan diğer bir değişken ise karşı ülke döviz kurudur. Karşı ülkede döviz kurunda yaşanacak yükselmeler o ülke açısından ithalatı pahalı hale getirdiği için o ülkenin ithalatının yani Türkiye'nin ise ihracatının olumsuz etkilemesi söz konusu olmaktadır. 2.1.1.4. modelin tahmini ile elde edilen sonuçlara göre karşı ülke döviz kurunda meydana gelecek %1 artış karşısında Türkiye'nin bu ürün grubunda ihracatının %0,96 azaldığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar kendi içinde değerlendirildiğinde ise en fazla olumsuz etkiyi ülkeler arasındaki uzaklığın daha sonra ise karşı ülke döviz kurunun oluşturduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durum canlı hayvan ve gıda maddeleri ihracatında uzaklık ve fiyat etkilerinin önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 17'de yer alan canlı hayvanlar ve gıda maddeleri ürün grubu ihracat modellerine ait sonuçlar incelendiğinde pozitif etkili olan değişkenlerden birinin beklentiler ile uyumlu bir şekilde karşı ülke geliri olduğu görülmektedir. Dış ülkede yaşanan gelir artışı ile beraber ithalata olan talep artmaktadır. Bu etki tahmin sonuçlarında da kendini göstermiştir. 2.1.1.1. model sonuçlara göre karşı ülke gelirinde meydana gelecek %1 artışın bu ürün grubu ihracatını %0,44 birim artırmaktadır. Benzer bir şekilde karşı ülke nüfusunda yaşanan artışlar da ihracatçı ülke açısından dış talepte artış anlamına gelmektedir ve ihracatı artırıcı bir etkide bulunmaktadır. Tahmin sonuçları da bu etkiyi desteklemektedir. 2.1.1.3. model sonuçlarına göre karşı ülke nüfusunda meydana gelen %1 artış ihracatta %0,16 artış sağlamaktadır. Diğer taraftan pozitif etkili olan bir diğer değişken de STA değişkenidir. Tahmin sonuçlarına göre Türkiye'nin imzaladığı STA'ların bu ürün grubu ihracatı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu bilgisine ulaşılmaktadır.

Tablo 17: 0, 1 ve 2 Numaralı Ürün Grupları İhracat Modelleri Tahmin Sonuçları

Açıklayıcı Değişkenler	LXG0 (0 - Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri)					LXG1 (1- İçki ve Tütün)					LXG2 (2- Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler)				
	2.1.1.1	2.1.1.2	2.1.1.3	2.1.1.4	2.1.1.5	2.1.2.1	2.1.2.2	2.1.2.3	2.1.2.4	2.1.2.5	2.1.3.1	2.1.3.2	2.1.3.3	2.1.3.4	2.1.3.5
LY _{TR}	-1,030** (0,014)	-0,979** (0,016)	-0,990** (0,012)	-1,161* (0,000)	-0,736** (0,046)	-1,399** (0,017)	-1,387** (0,013)	-1,599* (0,009)	-1,074*** (0,089)	-0,703 (0,213)	0,723 (0,198)	0,737 (0,167)	1,448* (0,013)	2,147* (0,009)	1,239** (0,057)
LY _j	0,442* (0,000)	0,399* (0,000)	0,362* (0,000)	0,303* (0,000)	0,476* (0,000)	0,504* (0,000)	0,403* (0,000)	0,265* (0,001)	0,219* (0,005)	0,624* (0,000)	1,019* (0,000)	0,955* (0,000)	0,722* (0,000)	0,607* (0,000)	1,355* (0,000)
Ldist	-1,291* (0,000)	-1,225* (0,000)	-1,243* (0,000)	-1,214* (0,000)	-1,351* (0,000)	-0,073 (0,529)	0,088 (0,433)	-0,042 (0,714)	-0,051 (0,660)	-0,104 (0,429)	-1,461* (0,000)	-1,363* (0,000)	-1,270* (0,000)	-1,206* (0,000)	-1,769* (0,000)
STA		0,221* (0,001)	0,240* (0,001)	0,147** (0,029)			0,542* (0,000)	0,558* (0,000)	0,343** (0,028)			0,227** (0,054)	0,400* (0,000)	0,040 (0,746)	
LPOP _j			3,475 (0,911)	39,361 (0,149)			23,312 (0,616)	86,825 (0,175)					-4,105* (0,004)	-9,536 (0,100)	
LPOP _{TR}			0,166* (0,002)	0,177* (0,003)			0,579* (0,000)	0,548* (0,000)					0,539* (0,000)	0,538* (0,000)	
LRER _{TR}				0,130* (0,000)				0,190* (0,000)						0,346* (0,000)	
LRER _j				-0,962* (0,000)				0,704 (0,400)						0,264 (0,287)	
U1sta					0,097 (0,428)					1,208 (0,133)					0,473 (0,148)
U2sta					0,798* (0,006)					-0,184 (0,715)					1,478* (0,000)
U3sta					-0,569* (0,007)					0,348 (0,578)					-1,535* (0,000)
U4sta					0,813* (0,000)					0,141 (0,762)					0,838** (0,058)
U5sta					0,046 (0,901)					1,215 (0,306)					0,757*** (0,090)
U6sta					0,678* (0,002)					2,244* (0,000)					1,411** (0,015)
U7sta					0,309 (0,326)					2,193* (0,000)					1,283* (0,000)
U8sta					0,307 (0,103)					0,074 (0,782)					0,390 (0,393)
U9sta					0,325* (0,007)					0,972* (0,000)					-2,025* (0,000)
U10sta					-0,661* (0,000)					-3,421* (0,000)					-2,146* (0,000)
U11sta					0,326 (0,100)					1,073 (0,106)					0,443 (0,533)
U12sta					0,107 (0,540)					1,459* (0,001)					-0,134 (0,414)
C (sabit)	15,835 (0,000)	16,306 (0,000)	14,628 (0,000)	15,354 (0,000)	15,471 (0,000)	1,558 (0,442)	2,604 (0,170)	-3,215 (0,170)	-2,360 (0,273)	-1,306 (0,496)	0,479 (0,703)	1,234 (0,336)	-0,782 (0,549)	1,768 (0,186)	-5,372 (0,000)
Wald	390,11 (0,000)	525,45 (0,000)	461,06 (0,000)	488,64 (0,000)	1250,82 (0,000)	51,93 (0,000)	68,52 (0,000)	87,02 (0,000)	120,10 (0,000)	370,56 (0,000)	300,18 (0,000)	241,57 (0,000)	513,40 (0,000)	724,13 (0,000)	1121,22 (0,000)
Ülkeler	U1: Arnavutluk U2: Güney Kore U3: İsrail U4: Malezya U5: Fas U6: Gürcistan U7:Tunus U8: Singapur U9: İsviçre U10: Norveç, U11: Şili, U12:Mısır														

Not: Parantez içinde gösterilen değerler olasılık değerlerini göstermektedir. *, **, *** işaretleri sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Son olarak pozitif etkiye sahip olan değişkenlerden biri de beklenildiği gibi Türkiye'deki döviz kurlarıdır. Türkiye'de döviz kurunun yükselmesi TL'deki değer kaybına bağlı olarak Türk mallarını dış piyasada görece ucuz hale getirmesinden dolayı ihracatı artırıcı bir etkide bulunmaktadır. 2.1.1.4. modelin tahmin sonuçlarından elde edilen bilgilere göre Türkiye'de döviz kurunda yaşanacak %1 artış karşısında bu ürün grubunun ihracatı %0,13 artış göstermektedir.

2.1.1.5. model ile STA'ların etkileri ülkeler açısından incelendiğinde elde edilen sonuçlar bazı ülkelerde pozitif bazı ülkeler de ise negatif etkilerin söz konusu olduğunu göstermektedir. Güney Kore, Malezya, Gürcistan, İsviçre ve Şili ile yapılan ticaret anlaşmalarının bu ürün grubu ihracatında olumlu bir etkide bulundukları görülmektedir. Ancak İsrail ve Norveç ile yapılan STA'ların Türkiye'nin bu ülkelere yapılan canlı hayvan ve gıda maddeleri ihracatında olumsuz bir etkiye sahip oldukları belirlenmiştir.

Tablo 17'de yer alan 1 numaralı içki ve tütün ürün grubu için elde edilen tahmin sonuçları incelendiğinde 0 numaralı ürün grubunda olduğu gibi LY_{TR} değişkeninin ihracat üzerinde negatif etkili olduğu, LY_j , STA, $LPOP_j$ ve $LRER_{TR}$ değişkenlerinin ise pozitif etkilere sahip oldukları görülmektedir. $Ldist$, $LPOP_{TR}$ ve $LRER_j$ değişkenlerine ait sonuçlar ise istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır.

İçki ve tütün ürün grubu ihracat modellerinden 2.1.2.1. modele göre Türkiye'nin gelirinde meydana gelen %1 artış ihracatı %1,39 azaltmaktadır. Buna karşın karşı ülke gelirinde meydana gelen %1 artış ihracatı %0,50 birim artırmaktadır. STA etkisiyle genişletilmiş olan 2.1.2.2. model sonucunda STA değişkeninin bu ürün grubunun ihracatını artırıcı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

2.1.2.3. ve 2.1.2.4. modellerin tahmini ile $LPOP_{TR}$ değişkenine ait sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olmadığı, karşı ülke nüfusu olarak tanımlanan $LPOP_j$ değişkeninde ortaya çıkan %1 artışın ihracatı %0,57 artırdığı bilgilerine ulaşılmaktadır. Bu durum Türkiye'deki nüfus artışının içki ve tütün ürün grubu ihracatı üzerinde anlamlı bir etkide bulunmadığını ancak karşı ülkelerdeki nüfus artışının 0 numaralı ürün grubunda da olduğu gibi Türkiye için dış talepte bir artış yaşanması anlamında ihracatı artırıcı bir etkide bulunduğunu ifade etmektedir.

2.1.2.4. model sonuçlarından döviz kurlarının etkileri incelendiğinde karşı ülke döviz kuruna ait anlamlı bir etki saptanamazken Türkiye’de döviz kurundaki %1 artış karşısında ihracatın %0,19 arttığı yani döviz kurundaki yükselişin Türkiye’ye içki ve tütün ihracatında rekabet avantajı sağladığı bilgisine ulaşılmıştır.

2.1.2.5. model sonuçları ile STA’ların etkilerinin içki ve tütün ürün grubu ihracatında ülkeler açısından bir değerlendirilmesi yapılmaktadır. Tahmin sonuçlarına göre Gürcistan, Tunus, İsviçre ve Mısır ile yapılan anlaşmaların ihracatta olumlu bir etki oluşturdukları, Norveç ile yapılan STA’nın ise olumsuz bir etki oluşturduğu saptanmıştır.

Tablo 17’nin son kısmında 2 numaralı ürün grubu olan akaryakıt hariç yenilmeyen hammadde ürün grubu için tahmin edilen model sonuçlarına yer verilmiştir. Bu ürün grubunun analizi için kurulan 5 modelin sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde ihracat üzerinde Ldist değişkeninin olumsuz, LYj, STA, LPOPj ve LRER_{TR} değişkenlerinin ise olumlu etkilere sahip oldukları anlaşılmaktadır. 0 ve 1 numaralı ürün gruplarında olduğu gibi 2 numaralı bu ürün grubunda da temel çekim modeli sonucunda uzaklık değişkeni istatistiksel olarak anlamlı ve öngörüldüğü gibi negatif katsayılı olarak tahmin edilmiştir. Buna göre ülkeler arasındaki coğrafi uzaklıkta meydana gelecek %1’lik bir artış ile bu ürün grubunda ihracatının %1,46 düşüş kaydedeceği tahmin edilmiştir. Diğer taraftan, karşı ülke gelirindeki %1’lik bir artış ise dış talep artışı olarak ihracatı %0,02 artırmaktadır. Benzer bir şekilde panel için STA etkisi de pozitifdir, yani bu ülkelerle yapılan STA’ların 2 numaralı ürün grubu ihracatında anlamlı ve pozitif bir etkide bulunduğu belirlenmiştir. 2.1.3.3. modelin tahmini ile nüfus değişkenlerine ait sonuçlar incelendiğinde yurtdışı nüfusun artması ihracata olumlu bir etkide bulunurken yurtiçi nüfustaki artışın tam tersi ihracatı azaltıcı bir etkide bulunduğu tespit edilmiştir. Buna göre yurtiçi nüfusun %1 artması ihracatı %4,10 azaltırken yurtdışı nüfusun %1 artması ihracatı %0,53 artırmaktadır. Ayrıca bu sonuçlar yurtiçinde tüketim talebinin artmasının yurtdışı tüketim talebi artışına göre daha fazla bir etki oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Fiyat etkilerini temsilen 2.1.3.4. modelde yer alan döviz kuru değişkenlerinden dış ülke döviz kuru değişkenine ait tahmin sonucu istatistiksel olarak anlamlı bulunamazken Türkiye döviz kuru değişkenine ait tahmin

sonucunun anlamlı ve pozitif etkili olduğu tespit edilmiştir. Buna göre Türkiye’de döviz kurunda meydana gelen %1 artış ürün fiyatlarında göreceli olarak düşüş anlamına gelerek bu ürün grubunun ihracatını %0,34 artırıcı bir etkide bulunmaktadır.

2.1.3.5. model ile ülkelere özgü STA etkileri incelendiğinde Güney Kore, Malezya, Fas, Gürcistan ve Tunus ile yapılan STA’ların Türkiye’nin bu ürün grubunda ihracatına olumlu bir etkide bulunduğu anlaşılmıştır. Diğer taraftan İsrail ve EFTA ülkelerinden olan ve Türkiye’nin ilk STA’larından olan Norveç ve İsviçre için bu etkinin negatif olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Ayrıca tespit edilen diğer bir sonuç da, 0 ve 1 numaralı ürün gruplarına ait sonuçlar göz önüne alındığında akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler ürün grubunda daha fazla sayıda STA’nın etkisinin anlamlı olduğu ve Norveç ile yapılan STA’nın bu üç ürün grubunda da negatif katsayılı olduğudur.

Tablo 18’de 3, 4 ve 5 numaralı ürün gruplarına ilişkin tahmin sonuçları yer almaktadır. 3 numaralı ürün grubu olan “mineral yakıtlar, yağlar vb. ilgili maddeler” ürün grubu için diğer ürün gruplarında da olduğu gibi çekim modeli kapsamında 5 farklı model tahmin edilmiştir. Temel çekim modelinin yer aldığı 2.1.4.1. model sonuçları incelendiğinde beklendiği gibi LY_{TR} ve $Ldist$ değişkenlerinin negatif, LY_j değişkeninin ise pozitif katsayılı olduğu görülmektedir. Başka bir ifade ile Türkiye’deki gelir düzeyinde %1’lik artış yurtiçinde tüketimi teşvik ederek ihraç ürünlerinin yurtiçi tüketime kaymasına yol açmakta ve ihracatı %5,66 azaltmaktadır. Karşı ülke gelirinde meydana gelen %1’lik artış ise ihracatı %0,78 artırmaktadır. Ayrıca ülkeler arasındaki uzaklıkta meydana gelecek %1’lik bir artış ise çeşitli maliyet unsurlarını artıracığı için Türkiye’nin bu ürün grubundaki ihracatını %2,02 azaltıcı bir etkide bulunmaktadır. Ticaret anlaşmalarının etkilerini görebilmek için ikinci, üçüncü ve dördüncü modellere ait tahmin sonuçlarına bakıldığında STA değişkenin beklendiği gibi pozitif katsayılı olduğu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Bu durum Türkiye’nin yapmış olduğu STA’ların bu ürün grubunun ihracatını artırıcı bir etkide bulunduğu görülmektedir.

2.1.4.3. modelde $LPOP_{TR}$ ve $LPOP_j$ değişkenlerinin anlamlı sonuçlar verdiği saptanmıştır. Buna göre Türkiye nüfusunda yaşanacak %1’lik bir artışın

ihracatı %5,56 birim azalttığı kaydedilmiştir. Bu durum nüfus artışı ile beraber iç talebin artması anlamına gelmektedir ve ihraç edilecek ürünlerin talep artışı ile beraber iç tüketime sunulması yoluyla ihracatın azalmasına yol açması şeklinde açıklanabilmektedir. Bundan önceki 3 ürün grubunun aksine bu ürün grubunda $LPOP_{TR}$ değişkeninin anlamlı sonuç vermesi dikkat çekmektedir. Ayrıca Türkiye’de gelir artışı ve nüfus artışı yaşanması durumunda mineral yakıtlar ve yağlar ürün grubu tüketiminin bundan etkilenmesinin iç tüketimde meydana gelen artış kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Karşı ülke nüfusunda meydana gelen %1 artış ise Türkiye’nin bu ülkelere olan ihracatını %0,47 artırmaktadır.

2.1.4.4. model ile ele alınan döviz kurlarının etkilerine bakıldığında her iki değişkenin de anlamlı sonuçlar verdiği görülmektedir. Tahmin sonuçları değerlendirildiğinde Türkiye’de döviz kurunun %1 yükselmesi durumunda söz konusu ürün grubunun ihracatının %1,02 arttığı, karşı ülke döviz kurunun %1 birim yükselmesi durumunda ise ihracatın %1,39 azaldığı bilgisine ulaşılmaktadır. Bu durum mineral yakıtlar, yağlar vb. ilgili maddeler ürün grubu ihracatında karşı ülkedeki kur değişimlerinin Türkiye’deki kur değişimine göre daha etkili olduğunu göstermektedir.

3 numaralı ürün grubu için 2.1.4.5. model sonuçları da diğer ürün gruplarında olduğu gibi Norveç ile yapılan STA’nın ihracat üzerinde olumsuz etkili olduğunu göstermektedir. Arnavutluk, Fas, Gürcistan, Tunus Singapur ve Mısır ile yapılan anlaşmaların ise bu ürün grubunun ihracatında olumlu etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

4 numaralı “hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar ve mumlar” ürün grubu için ilk olarak ele alınan temel çekim modeline göre uzaklık değişkeninin bu ürün grubu ihracatını azaltıcı yönde, karşı ülkedeki gelir artışının ise ihracatı artırıcı yönde etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. STA etkisi ile genişletilen ikinci modelde ve diğer modellerde panel bazında STA değişkenine ait sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür. Benzer biçimde 38. modelde de Türkiye nüfusu değişkenine ait tahmin sonuçlarının anlamlı olmadığı saptanmıştır. Buna karşın karşı ülke nüfusu değişkeni anlamlı ancak ihracat üzerinde negatif etkili bulunmuştur. Döviz kuru değişkenleri ile genişletilen

Tablo 18: 3, 4 ve 5 Numaralı Ürün Grupları İhracat Modelleri Tahmin Sonuçları

Açıklayıcı Değişkenler	LXG3(Mineral Yakıtlar, Yağlar Vb. İlgili Maddeler)					LXG4 (Hayvansal Ve Bitkisel Katı Ve Sıvı Yağlar Ve Mumlar)					LXG5 (Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi Ürünleri)				
	Modeller					Modeller					Modeller				
	2.1.4.1	2.1.4.2	2.1.4.3	2.1.4.4	2.1.4.5	2.1.5.1	2.1.5.2	2.1.5.3	2.1.5.4	2.1.5.5	2.1.6.1	2.1.6.2	2.1.6.3	2.1.6.4	2.1.6.5
LY _{TR}	-5,669** (0,012)	-3,753 (0,100)	-1,041 (0,634)	-4,563** (0,028)	-2,516 (0,250)	-1,514 (0,137)	-1,655 (0,118)	-1,426 (0,204)	-0,487 (0,689)	-1,329 (0,189)	-0,302 (0,528)	-0,215 (0,638)	-0,024 (0,956)	0,346 (0,444)	-0,193 (0,635)
LY _j	0,787* (0,001)	0,604* (0,003)	0,356*** (0,086)	0,097 (0,618)	0,846* (0,000)	0,835* (0,000)	0,793* (0,000)	0,835* (0,000)	0,767* (0,000)	1,953* (0,000)	0,580* (0,000)	0,502* (0,000)	0,337* (0,000)	0,264* (0,000)	0,715* (0,000)
Ldist	-2,027* (0,000)	-1,617* (0,000)	-1,527* (0,000)	-1,569* (0,000)	-1,783* (0,000)	-2,375* (0,000)	-2,324* (0,000)	-2,345* (0,000)	-2,276* (0,000)	-2,521* (0,000)	-1,310* (0,000)	-1,199* (0,000)	-1,159* (0,000)	-1,216* (0,000)	-1,338* (0,000)
STA		1,309* (0,000)	1,639* (0,000)	0,731** (0,042)				0,362 (0,153)	0,342 (0,197)	0,089 (0,755)		0,302* (0,000)	0,412* (0,000)	0,052 (0,488)	
LPOP _j			-5,565* (0,000)	1,450 (0,332)				-5,976 (0,483)	1,633 (0,986)				-4,141 (0,273)	2,119 (0,603)	
LPOP _{TR}			0,472** (0,039)	0,493** (0,044)				-0,379*** (0,067)	-0,438** (0,027)				0,410* (0,000)	0,384* (0,000)	
LRER _{TR}				1,029* (0,000)					0,478* (0,000)					0,487* (0,000)	
LRER _j				-1,395*** (0,089)					-0,923 (0,130)					-0,851* (0,000)	
U1sta					1,580* (0,001)					-0,020 (0,976)					1,105* (0,000)
U2sta					-0,312 (0,848)					0,719 (0,530)					1,140* (0,000)
U3sta					0,058 (0,950)					0,285 (0,494)					- (0,025)
U4sta					1,160 (0,443)					1,989** (0,044)					0,368 (0,102)
U5sta					2,839* (0,000)					1,276 (0,300)					0,872* (0,002)
U6sta					1,967** (0,047)					1,803* (0,005)					1,641* (0,000)
U7sta					3,574* (0,000)					-0,735 (0,668)					0,634* (0,002)
U8sta					4,565*** (0,058)					1,518 (0,220)					0,140 (0,760)
U9sta					0,559 (0,561)					-1,361* (0,002)					-0,475* (0,006)
U10sta					-1,608** (0,019)					0,291 (0,337)					-3,085* (0,000)
U11sta					1,012 (0,215)					2,782** (0,032)					0,765 (0,208)
U12sta					3,258* (0,003)					0,559 (0,599)					0,784* (0,000)
C (sabit)	9,941 (0,027)	10,817 (0,006)	16,779 (0,000)	18,033 (0,000)	5,904 (0,168)	9,815 (0,005)	10,313 (0,004)	16,377 (0,001)	18,213 (0,000)	7,942 (0,025)	11,797 (0,000)	12,827 (0,000)	10,623 (0,000)	12,993 (0,000)	8,661 (0,000)
Wald	51,11 (0,000)	75,79 (0,000)	114,19 (0,000)	172,36 (0,000)	143,35 (0,000)	115,32 (0,000)	117,84 (0,000)	125,70 (0,000)	162,83 (0,000)	242,59 (0,000)	273,86 (0,000)	312,63 (0,000)	523,96 (0,000)	726,67 (0,000)	760,00 (0,000)

Ülkeler U1: Arnavutluk U2: Güney Kore U3: İsrail U4: Malezya U5: Fas U6: Gürcistan U7:Tunus U8: Singapur U9: İsviçre U10: Norveç, U11: Şili, U12: Mısır

Not: Parantez içinde gösterilen değerler olasılık değerlerini göstermektedir. *, **, *** işaretleri sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

2.1.5.4. modelde ise beklentiler ile uyumlu bir biçimde Türkiye döviz kuru değişkeninin anlamlı ve pozitif katsayılı olduğu, karşı ülke döviz kuru değişkeninin istatistiksel olarak anlamsız tahmin sonuçları verdiği olduğu görülmüştür.

Panel bazında anlamlı sonuçlara ulaşılamayan STA etkilerinin ülkeler bazında incelenmesi sonucunda İsviçre ile yapılan STA'nın bu ürün grubu ihracatı üzerinde anlamlı ve negatif etkili olduğu, Malezya, Gürcistan ve Şili ile yapılan STA'ların ise anlamlı ve pozitif etkili olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

5 numaralı ürün grubu olan “başka yerde belirtilmeyen kimya ve sanayi ürünleri” ürün grubu için elde edilen tahmin sonuçları tablo 18'in son kısmında yer almaktadır. Tablodaki bilgiler Türkiye geliri değişkeni için elde edilen tahmin sonuçlarının bu ürün grubu ihracatı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki oluşturmadığını göstermiştir. Karşı ülke geliri ve uzaklık değişkenleri anlamlı olmakla beraber karşı ülke gelirinde %1'lik bir artışın Türkiye'nin bu ürün grubundaki ihracatını %0,58 artırdığı, ülkeler arasındaki uzaklığın %1 artması durumunda ise ihracatın %1,31 azaldığı tahmin edilmiştir. Bu sonuçlarla beraber beklentiler ile uyumlu yönde elde edilen başka bir sonuç ise STA değişkeni ile elde edilmiştir. 2.1.6.3. ve 2.1.6.4. model tahmin sonuçlarına göre Türkiye'nin bu ülkelerle yaptığı STA'ların 5 numaralı ürün grubu ihracatını pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Diğer taraftan Türkiye'nin nüfusunu temsil eden LPOP_{TR} değişkenine ait sonuçlar istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır. Ancak 2.1.6.3. model sonuçlarına göre karşı ülke nüfusunda meydana gelen %1'lik artışın ihracatı %0,41 birim artırdığı görülmüştür. Döviz kurları ile genişletilmiş 2.1.6.4. model sonuçlarından her iki döviz kuru değişkeni için de anlamlı ve beklentilere uygun sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Buna göre Türkiye'de döviz kurunun %1 yükselmesi bu ürün grubu ihracatını %0,48 artırırken karşı ülke döviz kurunda %1 artış yaşanması ise söz konusu ihracatı %0,85 azaltmaktadır. Modellerin geneli için karşı ülke döviz kuru ve uzaklık değişkenlerinin ihracatı olumsuz etkilemelerinin yanında diğer değişkenlerin etkilerine göre etki düzeylerinin de daha yüksek olduğu ulaşılan diğer sonuçlar arasındadır.

STA'ların ülkelere göre etkilerinin ele alındığı 2.1.6.5. model sonuçlarına göre Arnavutluk, Güney Kore, İsrail, Fas, Gürcistan, Tunus ve Mısır ile yapılan

STA'ların bu ürün grubu ihracatında pozitif bir etkide bulundukları ancak İsrail, İsviçre ve Norveç ile yapılan STA'ların negatif bir etkide bulunduğu bilgisine ulaşılmıştır. Malezya, Singapur ve Şili ülkelerine ait sonuçların ise anlamlı olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 19'da 6, 7 ve 8 numaralı ürün grupları için kurulan modellere ilişkin tahmin sonuçları yer almaktadır. Tabloda ilk olarak 6 numaralı ürün grubu yani "başlıca sınıflara ayrılarak işlenmiş mallar" ürün grubuna ait sonuçlara yer verilmiştir. Buna göre temel çekim modelinden elde edilen sonuçlar bu ürün grubu ihracatında karşı ülke geliri ve uzaklık değişkenlerinin anlamlı etkilere sahip olduğunu göstermektedir. Şöyle ki karşı ülke gelirindeki %1'lik artış ihracatı %0,5 birim artırmakta, uzaklıkta meydana gelebilecek %1 birimlik artış ise ihracatı %0,8 birim azaltmaktadır. Bu durum ülkeler arasındaki uzaklığın yani taşıma maliyetlerinin ihracatı azaltıcı etkisinin karşı ülkede meydana gelen gelir artışıyla beraber dış talebin artmasının ihracatı artırıcı etkisinden daha yüksek olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin gelirini temsil eden LY_{TR} değişkeninin ise modellerin tamamında anlamsız olduğu görülmektedir.

STA değişkenine ait sonuçlardan edinilen bilgilere göre STA'lar bu ürün grubu ihracatı üzerinde olumlu bir etkide bulunmaktadır. Nüfus değişkenlerinin yer aldığı modeller incelendiğinde her iki değişkenin de anlamlı ve öngörülen yönde olduğu tespit edilmiştir. 2.1.7.3. model sonuçları Türkiye nüfusunda meydana gelen %1 artışın bu ürün grubu ihracatında %1,20 azaltıcı bir etkiye sahip olduğunu ifade etmektedir. Buna karşın karşı ülke gelirindeki %1 artış ihracatın %0,30 artmasını sağlamaktadır. Döviz kuruları ile genişletilmiş 2.1.7.3. model sonuçlarından her iki kur değişkeninin de anlamlı olduğu ve öngörülerle uyumlu olduğu bilgisini içermektedir. Türkiye'de döviz kurunun %1 yükselmesi ihracatı %0,29 artırıcı, karşı ülkede döviz kurunun %1 yükselmesi ihracatı %0,77 azaltıcı bir etkide bulunmaktadır.

Tablo 19: 6, 7 ve 8 Numaralı Ürün Grupları İhracat Modelleri Tahmin Sonuçları

Açıklayıcı Değişkenler	LXG6 (Başlıca Sınıflara Ayrılarak İşlenmiş Mallar)					LXG7 (Makine Ve Ulaştırma Araçları)					LXG8 (Çeşitli Mamül Eşya)				
	Modeller					Modeller					Modeller				
	2.1.7.1	2.1.7.2	2.1.7.3	2.1.7.4	2.1.7.5	2.1.8.1	2.1.8.2	2.1.8.3	2.1.8.4	2.1.8.5	2.1.9.1	2.1.9.2	2.1.9.3	2.1.9.4	2.1.9.5
LY _{TR}	-0,029 (0,951)	-0,175 (0,703)	-0,026 (0,948)	0,668 (0,136)	-0,302 (0,570)	0,488 (0,917)	0,162 (0,694)	0,219 (0,668)	0,967*** (0,075)	0,070 (0,861)	0,293 (0,391)	0,297 (0,504)	0,591 (0,154)	0,195 (0,691)	0,418 (0,397)
LY _j	0,535* (0,000)	0,421* (0,000)	0,268* (0,000)	0,197* (0,006)	0,593* (0,000)	0,650* (0,000)	0,521* (0,000)	0,369* (0,000)	0,238* (0,000)	0,632* (0,000)	0,721* (0,000)	0,493* (0,000)	0,540* (0,000)	0,459* (0,000)	0,617* (0,000)
L _{dist}	-0,864* (0,000)	-0,775* (0,000)	-0,756* (0,000)	-0,736* (0,000)	-0,961* (0,000)	-1,170* (0,000)	-1,069* (0,000)	-1,015* (0,000)	-1,001* (0,000)	-1,246* (0,000)	-1,645* (0,000)	-1,295* (0,000)	-1,347* (0,000)	-1,322* (0,000)	-1,311* (0,000)
STA		0,395* (0,000)	0,544* (0,000)	0,243* (0,003)			0,379* (0,000)	0,487* (0,000)	0,187** (0,030)			0,802* (0,000)	0,821* (0,000)	0,406* (0,000)	
LPOP _j			-1,208* (0,000)	-2,653** (0,013)			-2,774* (0,057)	-5,104 (0,732)				-3,971* (0,001)	5,238 (0,173)		
LPOP _{TR}			0,303* (0,000)	0,299* (0,000)			0,309* (0,000)	0,347* (0,000)				0,175* (0,003)	-0,221 (0,100)		
LRER _{TR}				0,292* (0,000)				0,470* (0,000)						0,458* (0,000)	
LRER _j				-0,773* (0,000)				-1,147* (0,000)						-0,794* (0,000)	
U1sta					0,631* (0,000)					0,380** (0,026)					1,253* (0,000)
U2sta					0,170 (0,456)					0,075 (0,911)					-0,164 (0,666)
U3sta					0,320 (0,427)					-0,389 (0,293)					0,173 (0,614)
U4sta					0,539*** (0,073)					0,287 (0,417)					1,067 (0,218)
U5sta					1,444* (0,000)					1,336* (0,000)					1,208* (0,000)
U6sta					1,304* (0,000)					0,740** (0,012)					1,601* (0,000)
U7sta					0,927* (0,000)					1,135* (0,000)					0,883** (0,030)
U8sta					1,132* (0,008)					-0,106 (0,765)					0,402 (0,317)
U9sta					-0,516* (0,000)					-0,153 (0,337)					0,685* (0,000)
U10sta					-1,723* (0,000)					-0,653** (0,032)					0,443** (0,013)
U11sta					0,480 (0,194)					1,587* (0,000)					1,001** (0,028)
U12sta					1,011* (0,000)					0,635* (0,000)					0,379 (0,960)
C (sabit)	11,216 (0,000)	13,302 (0,000)	13,919 (0,000)	15,592 (0,000)	10,596 (0,000)	10,211 (0,000)	12,444 (0,000)	11,912 (0,000)	13,695 (0,000)	11,035 (0,000)	11,441 (0,000)	14,047 (0,000)	17,436 (0,000)	18,309 (0,000)	11,086 (0,000)
Wald	98,01 (0,000)	146,61 (0,000)	257,77 (0,000)	256,20 (0,000)	501,33 (0,000)	156,09 (0,000)	223,59 (0,000)	316,37 (0,000)	432,48 (0,000)	531,14 (0,000)	156,20 (0,000)	384,47 (0,000)	441,23 (0,000)	587,37 (0,000)	445,79 (0,000)
Ülkeler	U1: Arnavutluk U2: Güney Kore U3: İsrail U4: Malezya U5: Fas U6: Gürcistan U7:Tunus U8: Singapur U9: İsviçre U10: Norveç, U11: Şili, U12: Mısır														

Not: Parantez içinde gösterilen değerler olasılık değerlerini göstermektedir. *, **, *** işaretleri sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

STA etkilerinin ülkeler için elde edilen sonuçlarına göre Arnavutluk, Malezya, Fas, Gürcistan, Tunus, Singapur ve Mısır ile yapılan STA'ların bu ürün grubunda ihracatı olumlu bir yönde etkilediği, EFTA ülkelerinden Norveç ve İsviçre ile yapılan STA'ların ise olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Tahmin sonuçlarından Güney Kore, İsrail ve Şili ile yapılan STA'ların ise anlamlı olmadığı görülmüştür.

7 numaralı ürün grubu olan “makine ve ulaştırma araçları” ürün grubuna ilişkin modellerin tahmin sonuçları incelendiğinde tüm modellerde Türkiye'nin gelirindeki değişimlerin bu ürün grubu ihracatı üzerindeki etkisinin anlamlı olmadığı, karşı ülke gelirindeki %1 artışın ihracatı %0,65 artırdığı ve uzaklık değişkenindeki %1 artışın ise ihracatı %1,17 azalttığı bilgisine ulaşılmıştır. Nüfus ve döviz kuru değişkenlerinin etkileri de diğer gruplara ait sonuçlarla benzerlik göstermektedir. 2.1.8.3. Model sonuçların Türkiye nüfusunun %1 artması ile ihracatın %2,77 azaltıcı, karşı ülke nüfusunun %1 artması ise ihracatı %0,31 artırıcı bir etkide bulunmaktadır. Bununla beraber 2.1.8.4. modelin tahmin sonuçlarından Türkiye'de döviz kurunda %1'lik bir yükselişin bu ürün grubunda ihracatını %0,47 artırdığı, karşı ülkede döviz kurundaki %1'lik yükselişin ihracatı %1,14 azalttığı tespit edilmiştir. STA etkilerinin ülkeler açısından nasıl olduğu araştırıldığında 2.1.8.5. model sonuçlarından Arnavutluk, Fas, Gürcistan, Tunus, Şili ve Mısır ile yapılan STA'ların ihracatı artırıcı bir etkide bulundukları, Norveç ile imzalanan STA'nın bu ürün grubunda ihracatı azaltıcı bir etkide bulunduğu, diğer ülkelere ait sonuçların anlamlı olmadığı saptanmıştır.

“Çeşitli mamül eşyalar”dan oluşan 8 numaralı ürün grubu, ikinci grup analizler içinde ihracat modellerinin sonucusudur. Bu ürün grubu için tahmin edilen modellere ait sonuçlar da diğer ürün gruplarına ait tahmin sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Anlamlı bulunan sonuçlara göre karşı ülke gelirindeki %1 artış ihracatı %0,72 birim artırırken ülkeler arasındaki coğrafi uzaklığın %1 artması ise ihracatı %1,64 azaltmaktadır. Panel bazında STA'ların etkisini ifade eden STA kukla değişkeninin de ihracat üzerinde pozitif bir etkisi olduğu görülmektedir. 2.1.9.3 model ile nüfus değişkenlerinin etkileri ele alındığında Türkiye nüfusunda meydana gelen %1 artışın ihracatı %3,97 azalttığı, karşı ülkelerde meydana gelen %1 artışın ise ihracatı %0,17 birim artırdığı sonucuna

ulaşılmaktadır. Diğer taraftan Türkiye’de döviz kurunun %1 yükselmesi ihracatı %0,45 artırıcı, karşı ülkede döviz kurunun %1 yükselmesi ise ihracatı yaklaşık %0,79 birim azaltıcı bir etkide bulunduğu görülmektedir. Ülkeler bazında STA’ların etkilerinin araştırıldığı 2.1.9.5. model sonuçları ile Arnavutluk, Fas, Gürcistan, Tunus, İsviçre, Norveç, Şili ve Mısır ile yapılan STA’ların bu ürün grubu ihracatı üzerinde olumlu etkilere sahip oldukları tespit edilmiştir. Diğer ürün gruplarına ait tahmin sonuçlarının çoğunda EFTA ülkeleri olan İsviçre ve Norveç için elde edilen sonuçların negatif etkili olmasına karşın bu ürün grubunda iki ülke için de pozitif etkili sonuçlar bulunmuştur.

5.2.2. Ürün Grupları Bazında İthalat Modelleri Tahmin Sonuçları

İkinci grup modellerden ihracat modelleri için 9 adet ürün grubuna ilişkin model sonuçları tahmin edilmiş ve sonuçlar raporlanarak yorumlanmıştır. Bunun ardından ithalat modelleri de ürün grupları bazında ele alınmış ve 6 adet ürün grubu için¹⁶ 5’er model olmak üzere 30 adet model tahmin edilmiştir.

Tablo 20: Ürün Grupları İthalat Modellerine Ait Değişkenlerin Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Pesaran (2004) CD Test	Değişkenler	LMG0	LMG2	LMG5	LMG6	LMG7	LMG8
	Test İstatistiği	25,02*	8,09*	30,69*	31,74*	25,70*	33,25*
	(Olasılık Değeri)	(0,000)	(0,000)	(0,000)	(0,000)	(0,000)	(0,000)

Not: *, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini ifade etmektedir. LMG0: Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri ürün grubu ithalatı, LMG1: İçkiler ve tütün ürün grubu ithalatı, LMG2: Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler ürün grubu ithalatı, LMG3: Mineral yakıtlar, yağlar vb. ilgili maddeler ürün grubu ithalatı, LMG4: Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar ve mumlar ürün grubu ithalatı, LMG5: Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ürünleri ürün grubu ithalatı, LMG6: Başlıca sınıflara ayrılarak işlenmiş mallar ürün grubu ithalatı, LMG7: Makine ve ulaştırma araçları ürün grubu ithalatı, LMG8: Çeşitli mamül eşya ürün grubu ithalatı.

Tablo 20’de ürün grupları ithalat modelleri için değişkenlere ait yatay kesit bağımlılık testi sonuçları yer almaktadır. Bağımsız değişkenler için bu test sonuçları önceki bölümlerde verildiği için burada tekrar yer almamıştır. “MG” ifadeleri analiz kapsamındaki bir ürün grubu için ithalat değişkenlerini göstermektedir. Tablo sonuçları incelendiğinde her bir değişken için yatay kesit bağımlılığının söz konusu olduğu tespit edilmiştir.

¹⁶ Bu ürün grupları 0, 2, 5, 6, 7 ve 8 numaralı ürün gruplarıdır. 1, 3, 4 ve 9 numaralı ürün gruplarında çalışma için yeterli veri bulunamadığından çalışmaya dahil edilmemişlerdir.

Tablo 21: Ürün Grupları İthalat Modellerine Ait Değişkenlerin Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	CIPS Test İstatistik Değerleri		Pesaran (2007)Tablo Kritik Değerleri		
	Düzye I(0)		S		
	S	S+T	S		
LMG0	-3,328*	-3,737*	%1	%5	%10
LMG2	-2,786*	-2,943*	-2,34	-2,17	-2,07
LMG5	-3,409*	-3,674*	S+T		
LMG6	-2,951*	-3,216*			
LMG7	-3,551*	-3,814*	%1	%5	%10
LMG8	-3,182*	-3,199*	-2,88	-2,69	-2,59

Not: *, % 1 anlamlılık düzeyini; S, Sabitli Modeli, T, Trendli Modeli ifade etmektedir

Yatay kesit bağımlılığının tespit edilmesi üzerine uygulanan ikinci nesil birim kök test sonuçlarının yer aldığı Tablo 21’den edinilen bilgiler MG0, MG2, MG5, MG6, MG7 ve MG8 değişkenlerinin seviyelerinde durağan olduklarını yani birim kök içermediklerini göstermektedir. Birim kök testinin ardından ürün grupları ithalat modelleri kapsamında ele alınan 30 adet model rassal etkiler tahmincisi ile tahmin edilmiş ve bu modeller için temel varsayımlardan sapmaların söz konusu olup olmadığı araştırılmıştır. Temel varsayımlar test sonuçlarını içeren tabloya Ek 3’te yer verilmiştir. Elde edilen bu sonuçlara göre temel varsayımlardan sapmaların bulunduğu tespit edilmiştir. Bunu üzerine ihracat modellerinde olduğu gibi ürün grupları ithalat modelleri de Parks-Kmenta dirençli tahmincisi ile tahmin edilmiştir.

Ürün grupları bazında ele alınan ithalat modellerinden ilki 0 numaralı ürün grubu olan “canlı hayvanlar ve gıda maddeleri” ürün grubuna ait modellerdir. Modellere ilişkin tahmin sonuçlarının yer aldığı Tablo 22 incelendiğinde pozitif etkili olması beklenen LY_{TR} değişkeninin modellerde anlamlı olmadığı yani Türkiye’nin canlı hayvanlar ve gıda maddeleri ürün grubu ithalatında yurtiçi gelir değişimlerinin anlamlı bir etkide bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşın karşı ülke gelirine ait sonuçların ise tüm modellerde anlamlı olduğu ve temel çekim modeli sonuçlarına göre karşı ülke gelirinde meydana gelecek %1 artışın Türkiye’nin bu ürün grubu ithalatını %1,29 artırdığı tespit edilmiştir.

Tablo 22: 0, 2 ve 5 Numaralı Ürün Grupları İthalat Modelleri Tahmin Sonuçları

Açıklayıcı Değişkenler	LMG0 (Canlı Hayvanlar Ve Gıda Maddeleri)					LMG2 (Akaryakıt Hariç, Yenilmeyen Hammaddeler)					LMG5 (Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi Ürünleri)				
	Modeller					Modeller					Modeller				
	2.2.1.1.	2.2.12	2.2.13	2.2.14	2.2.15	2.2.2.1	2.2.2.2	2.2.2.3	2.2.1.2.4	2.2.2.5	2.2.3.1	2.2.3.2	2.2.3.3	2.2.3.4	2.2.3.5
LY _{TR}	0,049 (0,929)	0,032 (0,953)	0,111 (0,840)	0,483 (0,369)	-0,517 (0,495)	3,659* (0,000)	3,597 (0,00)	3,791* (0,000)	3,770* (0,000)	3,235* (0,000)	2,030* (0,000)	2,189* (0,000)	2,154* (0,000)	2,416 (0,000)	2,414 (0,000)
LY _j	1,295* (0,000)	1,054* (0,000)	0,937* (0,000)	0,879* (0,000)	1,142* (0,000)	0,397* (0,000)	0,325 (0,001)	0,140*** (0,084)	0,087 (0,287)	0,381* (0,000)	1,576* (0,000)	1,499* (0,000)	1,438* (0,000)	1,390 (0,000)	1,596 (0,000)
Ldist	-0,585* (0,003)	-0,578* (0,000)	-0,582* (0,000)	-0,613* (0,000)	-0,660* (0,000)	-0,141 (0,230)	-0,081 (0,474)	- (0,083)	-0,110 (0,223)	-0,256* (0,004)	-0,879* (0,000)	-0,782* (0,000)	-0,938* (0,000)	-0,918 (0,000)	-0,824 (0,000)
STA		0,410* (0,001)	0,496* (0,000)	0,253** (0,046)			0,316 (0,007)	0,363* (0,001)	0,345* (0,003)			0,519* (0,004)	0,506* (0,000)	0,387 (0,000)	
LPOP _j			-2,895** (0,041)	-1,529 (0,225)				-2,117** (0,016)	-2,116** (0,024)				-2,471 (0,180)	-2,440 (0,252)	
LPOP _{TR}			-0,425* (0,000)	-0,337* (0,002)				0,503* (0,000)	0,500* (0,000)				0,612 (0,000)	0,624 (0,000)	
LRER _{TR}				-0,251* (0,000)					0,075 (0,179)					-0,544 (0,001)	
LRER _j				0,690* (0,013)					-0,401*** (0,088)					0,411 (0,015)	
U1sta					0,181 (0,770)					-0,126 (0,742)					1,013 (0,387)
U2sta					- 1,650*** (0,054)					0,874** (0,050)					0,981* (0,000)
U3sta					0,074 (0,740)					0,958* (0,000)					0,003 (0,983)
U4sta					1,661* (0,000)					0,797** (0,016)					0,683* (0,007)
U5sta					2,029* (0,001)					0,695** (0,027)					1,295* (0,000)
U6sta					2,308* (0,001)					0,235 (0,637)					2,101* (0,000)
U7sta					0,692*** (0,081)					-0,426 (0,224)					1,830* (0,000)
U8sta					-1,633* (0,043)					0,604 (0,273)					-0,256 (0,859)
U9sta					0,100 (0,553)					-1,515* (0,000)					0,296* (0,001)
U10sta					0,660* (0,002)					-0,577* (0,030)					-1,080* (0,000)
U11sta					1,535* (0,001)					0,093 (0,839)					0,088 (0,767)
U12sta					1,036* (0,000)					0,377 (0,114)					0,614 (0,141)
C (sabit)	-13,183 (0,009)	-7,288 (0,026)	-9,900 (0,004)	-7,086 (0,030)	-8,907 (0,002)	7,383 (0,004)	8,559 (0,001)	7,452 (0,000)	8,529 (0,000)	8,660 (0,000)	-16,191 (0,000)	-15,263 (0,000)	-21,610 (0,000)	-21,786 (0,000)	-17,247 (0,000)
Wald	84,80 (0,000)	215,47 (0,000)	262,07 (0,000)	300,59 (0,000)	459,97 (0,000)	58,48 (0,000)	63,82 (0,000)	99,92 (0,000)	97,81 (0,000)	229,47 (0,000)	578,47 (0,000)	653,91 (0,000)	470,14 (0,000)	567,61 (0,000)	1012,65 (0,000)

Ülkeler U1: Arnavutluk U2: Güney Kore U3: İsrail U4: Malezya U5: Fas U6: Gürcistan U7: Tunus U8: Singapur U9: İsviçre U10: Norveç, U11: Şili, U12: Mısır

Not: Parantez içinde gösterilen değerler olasılık değerlerini göstermektedir. *, **, *** işaretleri sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Ayrıca benzer bir şekilde STA değişkeni de tüm modellerde anlamlı ve ithalatı artırıcı yönde sonuçlar vermiştir. İhracat modellerinde olduğu gibi ithalat modellerinde de ülkeler arasındaki uzaklığın ithalatı azaltıcı bir etkide bulunduğu, coğrafi uzaklıktaki %1 artışın ithalatı %0,58 azalttığı elde edilen diğer bir sonuçtur.

Nüfus değişkenlerinin etkilerinin araştırıldığı 2.2.1.3. model değerlendirildiğinde her iki nüfus değişkeninin de istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Tahmin sonuçlarına göre Türkiye nüfusunda meydana gelen %1’lik artışın ithalatı %2,89 azalttığı anlaşılmaktadır. Bu durum artan nüfusun dolayısıyla işgücü potansiyelinin canlı hayvan ve gıda maddeleri ürünlerinin üretiminde istihdam edilmesi ve bu sayede ithal edilen bu ürün grubunun yurtiçi üretiminin artması ile ithalatının azalması şeklinde yorumlanabilmektedir. Karşı ülkelerin nüfuslarında meydana gelen artışlar ise ithalatı azaltıcı bir etkide bulunmaktadır. Bu durumun sebebi olarak ise artan dış nüfusun canlı hayvan ve gıda maddeleri talebini artırarak o ülkelerde iç tüketimin artması ve Türkiye’nin ithalatının bundan olumsuz etkilenmesi şeklinde açıklanabilmektedir.

Kurlarının bu ürün grubu ithalatına etkilerinin gösterildiği 2.2.1.4. model sonuçlarına göre her iki döviz kuru değişkeninin de anlamlı ve beklentilerle uyumlu yönde olduğu görülmüştür. Buna göre Türkiye’de döviz kurunun %1 yükselmesi canlı hayvanlar ve gıda maddeleri ürün grubunda Türkiye’nin STA imzalamış olduğu ülkelere olan ithalatını %0,25 azalttığı bilgisine ulaşılmıştır. Bu sonuç, Türkiye’de döviz kurundaki yükselme karşısında ithalatın pahalı hale gelerek azalması ile ilişkilidir.

Son olarak 2.2.1.5. model ile STA’ların etkileri ülkeler halinde ele alınmış ve elde edilen tahmin sonuçlarından Malezya, Fas, Gürcistan, Tunus, Norveç, Şili ve Mısır ile yapılan STA’ların bu ürün grubunda Türkiye’nin ithalatını artırıcı bir etkiye sahip oldukları, Güney Kore ve Singapur STA’larının ise ithalatı azaltıcı bir etkide bulunduğu saptanmıştır.

Türkiye’nin 2 numaralı “akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler” ürün grubu ithalatı için tahmin edilen modeller ışığında 0 numaralı ürün grubundan farklı olarak bu ürün grubunda Türkiye’nin gelirindeki değişimlerin ithalat üzerinde anlamlı etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Türkiye’nin gelir

düzeyindeki %1 artışın 2.2.2.1. model sonucunda %3,65 arttığı görülmüştür. Yani Türkiye’de gelir düzeyindeki artış ile beraber canlı hayvan ve gıda ürünleri ithalatında anlamlı bir değişme yaşanmazken akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler ürün grubu ithalatında %3-4 seviyelerinde bir artış yaşanmaktadır. Diğer tahmin sonuçlarından elde edilen bilgilere göre karşı ülke gelirindeki artışın bu ürün grubu ithalatını artırıcı yönde, ülkeler arasındaki uzaklığın ise ithalatı azaltıcı yönde anlamlı etkilere sahip oldukları belirlenmiştir. 0 numaralı ürün grubunda olduğu gibi bu ürün grubunda da Türkiye nüfusundaki artışın ithalata olan etkisi anlamlı ve bu etkinin negatif olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile bu sonuca göre Türkiye nüfusunda %1 artış yaşanması durumunda Türkiye’nin akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler ithalatının 68. model sonucuna göre %2,11 azaldığı görülmektedir. Aynı model sonucu ile elde edilen diğer bir bilgi de karşı ülke nüfusundaki %1 artışın ithalatı %0,50 oranında artırdığıdır.

Döviz kuru değişkenlerine ait sonuçlar incelendiğinde ise Türkiye döviz kuru değişkeninin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı, karşı ülke döviz kuru değişkeninin ise %10 önem seviyesinde anlamlı olduğu ve negatif katsayılı olduğu belirlenmiştir. Yapılan STA’ların bu ülkelerden olan 2 numaralı ürün grubu ithalatına etkisinin araştırıldığı 2.2.2.5. model sonuçları Güney Kore, İsrail, Malezya ve Fas STA’larının ithalatı artırıcı, İsviçre ve Norveç STA’larının ise azaltıcı bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur.

“Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ürünlerini” ifade eden 5 numaralı ürün grubu için kurulan modellere ait sonuçlar, hem Türkiye’de hem de karşı ülkede gelir düzeyinin artmasının bu ürün grubu ithalatını olumlu etkilediğini göstermektedir. Temel çekim modeline göre Türkiye gelirinin %1 artması durumunda ithalat %2,03 artarken, karşı ülke gelirinin %1 artması durumunda ithalat %1,57 artış kaydetmektedir. Bu durum 5 numaralı ürün grubunun ithalatında yurtiçi gelir esnekliğinin yurtdışı gelir esnekliğinden daha yüksek olduğunu ifade etmektedir. Tüm ürün gruplarında negatif bir katsayıya sahip olan uzaklık değişkeni bu ürün grubu tahmin sonuçlarında da negatif katsayılı bulunmuş, yani ithalatı azaltıcı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Panel bazında STA değişkeninin ithalatı artırıcı etkisi ortaya konarken, ülke bazlı tahmin sonuçlarına göre Güney Kore, Malezya, Fas, Gürcistan, Tunus ve İsviçre

ile yapılan STA'ların ithalatı artırıcı, Norveç STA'sının ithalatı azaltıcı etkisi belirlenmiştir.

Nüfus değişkenlerinin etkileri sırası ile ele alındığında Türkiye nüfusundaki değişimlerin bu ürün grubu ithalatı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı ancak karşı ülke nüfuslarında meydana gelen %1 artış karşısında ithalat %0,61 birim artış kaydedildiği saptanmıştır. Döviz kurlarına ilişkin tahmin sonuçları değerlendirilecek olursa Türkiye döviz kuru değişkeninde meydana gelen %1'lik bir artışın kimya sanayi ürünleri ithalatını %0,54 azalttığı, karşı ülke döviz kurlarındaki %1 artışın ithalatı %0,41 artırdığı tespit edilmiştir.

6 numaralı ürün grubu olan “başlıca sınıflara ayrılarak işlenmiş mallar” ürün grubu tahmin sonuçları Tablo 23'te yer almaktadır. Bu sonuçlar ihracatçı ve ithalatçı ülke gelirlerinin ithalatı önemli bir etkiye sahip olduklarını göstermektedir. Hem Türkiye geliri hem de karşı ülke geliri ile bu ürün grubu ithalatı arasında doğrusal bir bağlantı tespit edilmiştir. Temel çekim modeli sonuçlarına göre Türkiye’de gelir seviyesi %1 arttığında ithalat %1,34 artarken karşı ülkede gelir seviyesi %1 arttığında Türkiye’nin ithalatı %1,21 artış kaydetmektedir. Ayrıca ülkeler arasındaki coğrafi uzaklık faktörü de ihracatta olduğu gibi ithalatı da olumsuz bir etkide bulunmaya devam etmiştir ve uzaklık değişkenindeki %1 artışın ithalatı %0,33 azalttığı görülmüştür.

Diğer taraftan 2.2.4.3. model sonuçları ele alındığında nüfus değişkenlerinin anlamlı olduğu, karşı ülke nüfusundaki artışın ithalatı artırdığı, Türkiye nüfusundaki artışın ithalatı azalttığı belirlenmiştir. Türkiye nüfusunun artması ile karşı ülkelere daha fazla ithalat yapılabileceği öngörülmüş olmasına rağmen bu etkinin ithalatı azaltma yönünde olması nüfus artışıyla beraber yerli üretim potansiyelinin artması ve ithal ürünlerin ülke içi üretiminin artırılması şeklinde açıklanabilir. Benzer şekilde karşı ülke nüfusunun artması hem karşı ülkelerde üretim potansiyelini artırıcı bir etki oluşturmakta bu sayede karşı ülkelerde üretim artışı sağlanarak ihracatları (Türkiye için ithalat) artırmakta hem de artan nüfus ile yabancı mallara talebin artması ile ithalatı artırmaktadır.

Döviz kuru etkilerine 2.2.4.4. model sonuçları incelendiğinde her iki kur etkisinin de anlamlı ve neredeyse aynı oranda (%0,49) etkili olduğu, Türkiye’de

kur yükselişinin ithalatı azaltıcı, karşı ülkelerdeki kur yükselişin ise ithalatı artırıcı etkileri tespit edilmiştir.

Arnavutluk, Güney Kore, Fas, Gürcistan, Tunus ve Mısır ile yapılan STA'ların ithalatı pozitif, İsviçre ve Norveç ile yapılan STA'ların ise ithalatı negatif etkilediği belirlenmiştir.

7 numaralı (makine ve ulaştırma araçları) ürün grubuna ait tahmin sonuçları ithalatta gelir düzeyinin önemini ortaya koymaktadır. Şöyle ki bu ürün grubu ithalatı üzerinde en yüksek anlamlı etkilere sahip olan değişken gelir değişkenidir. Rakamsal olarak değerlendirildiğinde Türkiye'nin gelir seviyesindeki %1 artış karşısında 2.2.5.1. model sonuçlarına göre ithalat %3,92 artış göstermektedir. Anlamlı olduğu tespit edilen diğer sonuçlara göre karşı ülke geliri ve Türkiye döviz kurunun ithalatı pozitif etkilediği, ülkeler arasındaki uzaklığın ve karşı ülke nüfusunun ise ithalatı negatif etkilediği görülmektedir. Bu ürün grubu için elde edilen tahmin sonuçlarından Türkiye nüfusu değişkeninin, karşı ülke döviz kurunun ve panel bazında STA değişkeninin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bilgisi edinilmiştir. Ülke bazlı STA etkileri için kurulan model sonuçlarından ise Arnavutluk, İsrail, Fas ve Tunus ile imzalanan anlaşmaların ithalat üzerinde artırıcı, Norveç, Şili ve Mısır ile imzalanan anlaşmaların ise ithalat üzerinde azaltıcı etkileri olduğu saptanmıştır. 8 numaralı ürün grubu (çeşitli mamül eşya) için de 7 numaralı ürün grubunda olduğu gibi benzer etkiler belirlenmiştir. Buna göre çeşitli mamül eşya ithalatı üzerinde türkiye'nin ve karşı ülke gelirinin pozitif, uzaklık değişkeninin negatif etkili olduğu belirlenmiştir. Ayrıca panel bazında sta değişkeninin katsayısının pozitif olduğu görülmüştür. Nüfus değişkenlerinden türkiye nüfusunun anlamlı olmadığı, karşı ülke nüfusunun ise ithalat üzerinde negatif etkili olduğu saptanmıştır. Ek olarak döviz kuru değişkenlerine ait tahmin sonuçlarından elde edilen bilgiler türkiye'de döviz kuru yükselmesi karşısında bu ürün grubu ithalatının azalma kaydettiği görülürken karşı ülke döviz kuru değişkenine ait sonuçların anlamlı olmadığı belirlenmiştir. STA'ların etkilerine ilişkin ülkelere göre elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde arnavutluk, fas, malezya, gürcistan ve tunus ile yapılan sta'ların bu ürün grubu ithalatında pozitif, norveç için ise sta'nın negatif etkili olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 23: 6, 7 ve 8 Numaralı Ürün Grupları İthalat Modelleri Tahmin Sonuçları

Açıklayıcı Değişkenler	LMG6 (Başlıca Sınıflara Ayrılarak İşlenmiş Mallar)					LMG7 (Makine Ve Ulaştırma Araçları)					LMG8 (Çeşitli Mamül Eşya)				
	Modeller					Modeller					Modeller				
	2.2.4.1.	2.2.4.2	2.2.4.3	2.2.4.4	2.2.4.5	2.2.5.1	2.2.5.2	2.2.5.3	2.2.5.4	2.2.5.5	2.2.6.1	2.2.6.2	2.2.6.3	2.2.6.4	2.2.6.5
LY _{TR}	1,341 (0,000)	1,287 (0,000)	1,556 (0,000)	1,981 (0,000)	1,325 (0,001)	3,923 (0,000)	3,951 (0,000)	3,769 (0,000)	4,429 (0,000)	4,147 (0,000)	2,327 (0,000)	2,293 (0,000)	2,341 (0,000)	2,961 (0,000)	2,822 (0,000)
LY _j	1,214 (0,000)	1,165 (0,000)	1,041 (0,000)	0,987 (0,000)	1,353 (0,000)	1,833 (0,000)	1,814 (0,000)	1,945 (0,000)	1,835 (0,000)	1,914 (0,000)	1,824 (0,000)	1,671 (0,000)	1,711 (0,000)	1,537 (0,000)	1,878 (0,000)
Ldist	-0,336 (0,019)	-0,267 (0,057)	-0,307 (0,010)	-0,295 (0,002)	-0,413 (0,001)	-0,482 (0,004)	-0,527 (0,001)	-0,429 (0,028)	-0,332 (0,094)	-0,373 (0,013)	-1,357 (0,000)	-1,241 (0,000)	-1,209 (0,000)	-1,071 (0,000)	-1,199 (0,000)
STA		0,516 (0,000)	0,544 (0,000)	0,621 (0,000)			0,127 (0,214)	0,110 (0,354)	-0,081 (0,523)			0,265 (0,004)	0,198 (0,048)	0,135 (0,076)	
LPOP _j			-2,646 (0,049)	-2,439 (0,200)			-1,159 (0,683)	2,265 (0,534)					-7,716 (0,118)	-7,122 (0,794)	
LPOP _{TR}			0,343 (0,000)	0,373 (0,000)			-0,563 (0,008)	-0,577 (0,008)					-0,274 (0,044)	-0,300 (0,021)	
LRER _{TR}				-0,495 (0,005)				0,324 (0,000)						-0,504 (0,000)	
LRER _j				0,484 (0,002)				0,315 (0,189)						0,029 (0,856)	
U1sta					2,336 (0,045)					1,263*** (0,065)					1,681*** (0,055)
U2sta					0,330 (0,087)					0,261 (0,165)					0,077 (0,673)
U3sta					0,104 (0,630)					0,454** (0,052)					-0,216 (0,247)
U4sta					0,061 (0,877)					0,405 (0,143)					0,803*** (0,013)
U5sta					1,705 (0,000)					1,299*** (0,077)					1,252** (0,036)
U6sta					1,480 (0,003)					0,952 (0,105)					3,044* (0,000)
U7sta					0,678 (0,038)					1,874* (0,001)					1,411* (0,000)
U8sta					-0,143 (0,841)					-0,526 (0,272)					0,499 (0,160)
U9sta					-0,591 (0,000)					0,050 (0,706)					0,111 (0,160)
U10sta					-0,361 (0,023)					-1,188* (0,000)					-0,921* (0,000)
U11sta					0,380 (0,617)					-2,773* (0,041)					-1,941 (0,158)
U12sta					0,851 (0,000)					- (0,082)					0,307 (0,213)
C (sabit)	-11,143 (0,000)	-10,682 (0,000)	-11,761 (0,000)	-11,158 (0,000)	-14,230 (0,000)	-26,423 (0,000)	-25,716 (0,000)	-20,490 (0,000)	-18,577 (0,000)	-29,357 (0,000)	-20,307 (0,000)	-17,506 (0,000)	-13,181 (0,000)	-9,972 (0,000)	-23,060 (0,000)
Wald	206,38 (0,000)	290,90 (0,000)	505,05 (0,000)	948,90 (0,000)	591,13 (0,000)	375,35 (0,000)	479,35 (0,000)	417,21 (0,000)	467,97 (0,000)	907,06 (0,000)	347,24 (0,000)	297,05 (0,000)	317,88 (0,000)	553,01 (0,000)	838,36 (0,000)

Ülkeler U1: Arnavutluk U2: Güney Kore U3: İsrail U4: Malezya U5: Fas U6: Gürcistan U7:Tunus U8: Singapur U9: İsviçre U10: Norveç, U11: Şili, U12: Mısır

Not: Parantez içinde gösterilen değerler olasılık değerlerini göstermektedir. *, **, *** işaretleri sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

5.3. SERBEST TİCARET ANLAŞMALARININ ETKİLERİNİN ÜRÜN GRUPLARI VE ÜLKELERE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Çekim modeli kapsamında Türkiye'nin yapmış olduğu STA'ların genel ihracat ve ithalat yanında ürün grupları düzeyinde de ihracat ve ithalata olan etkileri araştırılmış ve çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Tablo 24'te toplam ihracat, ithalat, ticaret hacmi ve her bir ürün grubu için ülkelere göre elde edilen analiz sonuçlarının değişkenler bazında bir özeti yer almaktadır.

Tablo 24, ilk olarak toplam değerleri sonrasında da ürün grupları için STA'ların etkilerinin ülkeler bazında araştırıldığı model sonuçlarına ilişkin özet bilgileri içermektedir. Tablodan edinilen bilgiler;

Arnavutluk ile yapılan STA'nın toplam ihracatta, 3, 5, 6, 7 ve 8 numaralı ürün grupları ihracatı ile 6, 7 ve 8 numaralı ürün grubunun ithalatında olumlu etkide bulunduğunu,

Güney Kore ile yapılan STA'nın toplam ithalat, 0, 2 ve 5 numaralı ürün gruplarının ihracatı ile 2, 5, 6 ve 7 numaralı ürün gruplarının ise ithalatında olumlu bir etkiye, ancak 8 numaralı ürün grubu ithalatında olumsuz bir etkiye sahip olduğunu,

İsrail ile yapılan STA'nın toplam ihracat ile 2 numaralı ürün grupları ithalatını olumlu, ancak 0, 2 ve 5 numaralı ürün grupları ihracatını olumsuz etkilediği,

Malezya ile yapılan STA'nın toplam ithalat, 0, 2, 4 ve 6 numaralı ürün grupları ihracatı ile 0, 2, 5 ve 8 numaralı ürün grupları ithalatını olumlu etkilediği,

Fas ile yapılan STA'nın toplam ihracat, ithalat ile 2, 3, 5, 6, 7 ve 8 numaralı ürün gruplarının ihracatıyla 0, 2, 5, 6, 7 ve 8 numaralı ürün grupları ithalatında olumlu etkiler oluşturduğu,

Gürcistan ile yapılan STA'nın sadece 2 ve 7 numaralı ürün grubu ithalatında istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar vermediği, diğer tüm veriler için olumlu etkilerde bulunduğu,

Tunus ile yapılan STA'nın toplam ihracat ve 1, 2, 3, 5, 6, 7 ve 8 numaralı ürün grupları ihracatı ile 0, 5, 6, 7 ve 8 numaralı ürün grupları ithalatında olumlu bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Ayrıca Singapur ile yapılan STA'nın toplam ihracat ile 3 ve 6 numaralı ürün grupları ihracatında olumlu, 0 numaralı ürün grubu ithalatında ise olumsuz bir etkide bulunduğu,

İsviçre ile yapılan STA'nın 0, 1 ve 8 numaralı ürün grubu ihracatı ile 5 ürün grubu ithalatında olumlu, 2, 4, 5 ve 6 ürün grupları ihracatı ile 2 ve 6 ürün grupları ithalatında olumsuz bir etkide bulunduğu,

Norveç ile yapılan STA'nın 4 numaralı ürün grubu ihracatında anlamlı bir etkiye sahip olmadığı, 8 numaralı ürün grubu ihracatı ile 0 numaralı ürün grubu ithalatında olumlu bir etkiye sahip olduğu, diğer tüm veriler için olumsuz bir etkide bulunduğu,

Şili ile yapılan STA'nın toplam ihracatta, 4, 7 ve 8 numaralı ürün grupları ihracatı ile 0 numaralı ürün grupları ithalatında olumlu, 7 ve 8 numaralı ürün grupları ithalatında olumsuz etkili olduğu

Mısır ile yapılan STA'nın toplam ihracatta, 1, 5, 6 ve 7 numaralı ürün grupları ihracatı ile 0 ve 6 numaralı ürün grupları ithalatında olumlu ancak 7 numaralı ürün grubu ithalatında olumsuz etkili olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 24: Serbest Ticaret Anlaşmalarının Ürün Grupları Ve Ülkelere Göre Etkileri

Değişkenler	Ülkeler											
	Arnavutluk	Güney Kore	İsrail	Malezya	Fas	Gürcistan	Tunus	Singapur	İsviçre	Norveç	Şili	Mısır
LX	+	AD	+	AD	+	+	+	+	AD	-	+	+
LM	AD	+	AD	+	+	+	AD	AD	AD	-	AD	AD
XG0	AD	+	-	+	AD	+	AD	AD	+	-	AD	AD
XG1	AD	AD	AD	AD	AD	+	+	AD	+	-	AD	+
XG2	AD	+	-	+	+	+	+	AD	-	-	AD	AD
XG3	+	AD	AD	AD	+	+	+	+	AD	-	AD	AD
XG4	AD	AD	AD	+	AD	+	AD	AD	-	AD	+	AD
XG5	+	+	-	AD	+	+	+	AD	-	-	AD	+
XG6	+	AD	AD	+	+	+	+	+	-	-	AD	+
XG7	+	AD	AD	AD	+	+	+	AD	AD	-	+	+
XG8	+	-	AD	AD	+	+	+	AD	+	+	+	AD
MG0	AD	AD	AD	+	+	+	+	-	AD	+	+	+
MG2	AD	+	+	+	+	AD	AD	AD	-	-	AD	AD
MG5	AD	+	AD	+	+	+	+	AD	+	-	AD	AD
MG6	+	+	AD	AD	+	+	+	AD	-	-	AD	+
MG7	+	+	AD	AD	+	AD	+	AD	AD	-	-	-
MG8	+	AD	AD	+	+	+	+	AD	AD	-	-	AD

Not: XG: Ürün grupları ihracatını, MG: Ürün grupları ithalatını ve AD: İstatiksel olarak anlamlı sonuç bulunamadığını ifade etmektedir. + ve - işaretleri sırası ile pozitif ve negatif etkileri temsil etmektedir

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dış rekabete karşı ülkelerin kendilerini koruyabilmeleri ve bu rekabet ortamında kendilerine güçlü bir pozisyonda yer bulabilmeleri, aynı zamanda hazineye gelir sağlayarak iktisadi büyüme ve kalkınmayı gerçekleştirebilmeleri dış ticaret politikalarındaki en temel amaçlar arasında yer almaktadır. Bu amaçları gerçekleştirebilmek ve küresel ticaretten daha fazla pay alabilmek için ülkeler daha fazla ülke ile ticari ilişkiler kurarak ticaret ağlarını genişletme çabasına girişmektedirler. Çünkü daha fazla pazara ulaşabilmek ve daha fazla döviz girişi sağlayabilmek için ülkeler arası ticaret bir zorunluluk haline gelmektedir. Ülkeler için aralarındaki ticaret hacmini artırmaya yardımcı olan en önemli unsurlardan biri ticari işbirlikleridir. Bir ekonomik işbirliği olarak ticaret anlaşmaları ülkelerin belirli koşullarda birbirleri ile serbest ticaret yapmalarına imkan tanıyarak dış ticaret politikalarına aracılık etmektedir.

Türkiye ve AB arasında GB kararının alınması Türkiye'yi AB'nin yapmış olduğu STA'lara karşı dezavantajlı bir konuma getirmiştir. Türkiye, AB'ye üyelik sürecinde tam üye olmadığı halde AB ile GB kararını alarak Ortak Gümrük Tarifesi uygulamasını da benimsemiştir. Bu durum AB'nin STA yaptığı bir ülkenin AB üzerinden gümrük vergisi olmaksızın Türkiye'ye ihracat yapabilmesini sağlarken Türkiye aynı ülkeye aynı şartlarda ihracat yapamamaktadır. Türkiye ise bu olumsuz durumu önleyebilmek için AB'nin STA yaptığı ülkelerle STA yapma yoluna gitmektedir. Ancak AB'nin STA yapmış olduğu ülkelerin Türkiye ile de STA yapma konusunda istekli olmamaları durumunda Türkiye'nin adil şartlarda dış ticaret gerçekleştirememektedir. Bu yüzden GB'nin oluşturulduğu zamana göre günümüzdeki şartların değişmiş olduğu göz önüne alınarak Türkiye'nin böyle bir olumsuz durum ile karşılaşmaması için gerekli düzenlemelerin yapılması önem arz etmektedir. Bu noktada yapılabilecek düzenlemeler ele alındığında ilk olarak AB ve Türkiye'nin ortak bir biçimde diğer ülkelerle ticaret müzakereleri yürütmesi durumu öne çıkmaktadır. Ayrıca AB'nin hem kendi adına hem de Türkiye adına ticaret

müzakerelerini gerçekleştirmesi veya Türkiye'nin, AB'nin STA imzaladığı ülkeler ile STA imzalayana kadar bu üçüncü ülkelerin pazarlarını Türk mallarına açması gibi düzenlemelerin yapılması ile bu olumsuz durumun ortadan kaldırılması mümkün olabilecektir.

Türkiye'nin 2021 yılı itibariyle yürürlükte olan 22 adet STA'sı bulunmaktadır. Bu çalışmada STA kapsamındaki dış ticarete payı en fazla olan 12 ülke ile yapılan STA'nın dış ticaret üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Çalışmanın temel amacı STA'ların etkilerini araştırmak olmakla birlikte dış ticaret üzerinde etkili olabileceği düşünülen gelir düzeyi, döviz kuru ve nüfus değişkenlerinin de etkileri ele alınmıştır. Ayrıca ülkeler arası ticarete önemli bir yer tutan taşıma maliyetlerinin bir unsuru olarak ülkeler arasındaki uzaklık değişkeni de çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmada ele alınan değişkenlerin belirlenmesinde etkili olan bir diğer durum ise çalışmanın çekim modeli kapsamında gerçekleştirilmesidir. Çekim modeli özünde ülkeler arasındaki ticaret akımlarını ülkelerin büyüklükleri (gelir düzeyleri) ve ülkeler arasındaki coğrafi uzaklık ile açıklamaya çalışan bir modeldir. Bu açıdan çalışmada ilk olarak ülkelerin gelir düzeyleri ve uzaklık değişkenlerinin yer aldığı temel çekim modeli sonrasında ise diğer değişkenlerin eklenmesi ile oluşturulan genişletilmiş çekim modelleri ile tahminler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ilk olarak Türkiye'nin ihracat ve ithalatını açıklamaya yönelik birinci grup modeller oluşturulmuştur. Daha sonra ise ürün grupları bazında ihracat ve ithalatını açıklamaya yönelik ikinci grup modeller kurularak tahminler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca STA etkileri ürün gruplarının yanında ülkelere göre de ele alınarak daha ayrıntılı sonuçlar ortaya konmaya çalışılmıştır.

Panel çekim modelinin uygulandığı bu çalışmada 1991-2019 dönemi yıllık verileri kapsamında analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ilk olarak değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı içerip içermedikleri araştırılmıştır. Bu amaçla Pesaran CD testi uygulanmış ve değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı içerdikleri tespit edilmiştir. Ardından yatay kesit bağımlılığının saptanması doğrultusunda ikinci nesil birim kök testleri ile değişkenlerin durağanlıkları CIPS test istatistikleri kapsamında değerlendirilmiştir. Değişkenlerin durağanlık düzeyleri belirlendikten sonra rassal etkiler modeli ile tahminler

gerçekleştirilmiştir. Bu tahminlerin otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarını test etmek üzere Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson ve Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez (LBI) testleri ile Levene, Brown ve Forsythe'nin testleri uygulanmıştır. Modellerin bu sorunları içerdiklerinin belirlenmesi üzerinde dirençli bir tahminci olan ve ayrıca $T > N$ durumunda tercih edilen Parks-Kmenta tahmincisi ile modeller tekrar tahmin edilmiştir.

Birinci grup modellere ilişkin tahmin sonuçları STA'ların ihracat ve ithalat üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Ayrıca karşı ülke geliri ve nüfusunun da tüm modellerde ihracat üzerinde anlamlı ve pozitif etkili olduğu, uzaklık faktörünün ise negatif etkili olduğu belirlenmiştir. Diğer taraftan fiyat etkilerinin ise beklentiler ile uyumlu olarak Türkiye'de döviz kurunun yükselmesinin ihracatı olumlu, karşı ülkelerde döviz kurunun yükselmesinin ise ihracatı olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Benzer biçimde Türkiye'de döviz kurunun yükselmesinin ithalatı olumsuz etkilediği saptanırken karşı ülke döviz kurunun Türkiye'nin ithalatı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür. Bu bilgiler çalışma kapsamında ele alınan faktörlerin Türkiye'nin dış ticaretinde etkili olduklarını göstermektedir. Ayrıca ihracatta özellikle karşı ülke geliri ve nüfusunun Türkiye geliri ve nüfusuna göre ön planda olduğu, ithalatta ise Türkiye nüfusu ve döviz kurunun karşı ülke verilerine göre ön planda olduğu anlaşılmıştır. Bu durum ihracatta dış talebin ve ithalatta iç talep ve fiyatların etkilerinin önemini bir kez daha ortaya koymuştur.

Ayrıca Türkiye gelirinin ihracat üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı ancak ithalat üzerinde etkili olması bununla birlikte karşı ülke geliri ve uzaklık değişkeninin de anlamlı etkilere sahip olmaları çekim modelinin bu modeller kapsamında geçerli bir model olduğunu göstermektedir.

Birinci grup modellerde STA etkilerinin ülkelere göre nasıl değiştiği incelendiğinde elde edilen tahmin sonuçlarından Arnavutluk, İsrail, Fas, Gürcistan, Tunus, Singapur, Şili ve Mısır ile yapılan STA'ların ihracat üzerinde pozitif etkili oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Güney Kore, Malezya, Fas ve Gürcistan ile yapılan STA'ların ise ithalat üzerinde pozitif bir etkiye sahip oldukları belirlenmiştir.

SITC sınıflandırmasına göre ürün gruplarının ele alındığı ikinci grup modeller ile ilk olarak 9 adet ürün grubunun ihracatında sonrasında 6 adet ürün grubunun ithalatında STA'ların etkileri araştırılmıştır. Modellerin tahmini sonucunda Türkiye gelir düzeyinin artması ile canlı hayvanlar ve gıda maddeleri ile içki ve tütün ürün grubu ihracatının azaldığı, akaryakıt hariç yenilemeyen hammaddeler ürün grubu ihracatının ise arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan 3, 4, 5, 7 ve 8 numaralı ürün grubu ihracatı üzerinde ise anlamlı bir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir. Karşı ülke gelirinin artması durumunda ise tüm ürün grupları ihracatının olumlu etkilendiği tespit edilmiştir. Ürün grupları ihracatına ilişkin model tahminleri sonucunda ulaşılan diğer bir bilgi ise STA'ların 4 numaralı ürün grubu haricinde, uzaklığın ise 1 numaralı ürün grubu haricinde diğer tüm ürün grupları ihracatı üzerinde etkili olduklarıdır. Bu durum ihracatta ticaret anlaşmalarının önemini vurgularken ülkeler arasındaki uzaklığın gelişmiş ulaştırma araçları ve ulaşım altyapısına rağmen halen ihracatı olumsuz etkileyen bir faktör olmaya devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca karşı ülke nüfusunun Türkiye nüfusuna göre ihracat üzerindeki anlamlılığının daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum ihracatın artırılması noktasında dış talebin önemli bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Fiyat etkileri ile ilgili sonuçlar değerlendirildiğinde ihracatçı ülke konumunda olan Türkiye'de döviz kurunun yükselmesi karşısında ürün grupları ihracatlarının artış eğilimi gösterdiği, karşı ülke döviz kurunun yükselmesi durumunda 1, 2 ve 4 numaralı ürün grupları ihracatında anlamlı bir etki gözlenmezken diğer ürün gruplarında ihracatın olumsuz etkilendiği belirlenmiştir.

STA'ların ülkelere göre ürün grupları ihracatına etkileri incelendiğinde Arnavutluk ile yapılan STA'nın 3, 5, 6, 7 ve 8 numaralı ürün gruplarında; Güney Kore ile yapılan STA'nın 0, 2 ve 5 numaralı ürün gruplarında; Malezya ile yapılan STA'nın 0, 2, 4 ve 5 numaralı ürün gruplarında; Fas ile yapılan STA'nın 2, 3, 5, 6, 7 ve 8 numaralı ürün gruplarında anlamlı bir etkide bulunduğu belirlenmiştir. Ayrıca Gürcistan ile yapılan STA'nın tüm ürün gruplarında; Tunus ile yapılan STA'nın 1, 2, 3, 5, 6, 7 ve 8 numaralı ürün gruplarında; Singapur ile yapılan STA'nın 3 ve 4 numaralı ürün gruplarında; İsrail ile yapılan STA'nın 0, 2 ve 5 numaralı ürün gruplarında; İsviçre ile yapılan STA'nın 0, 2, 4, 5, 6 ve 8 numaralı

ürün gruplarında; Norveç ile yapılan STA'nın 0, 1, 2, 3, 5, 6, 7 ve 8 numaralı ürün gruplarında; Şili ile yapılan STA'nın 4, 7 ve 8 numaralı ürün gruplarında; Mısır ile yapılan STA'nın ise 1, 3, 5, 6 ve 7 numaralı ürün gruplarında ihracat üzerinde anlamlı bir etki oluşturduğu ortaya konmuştur.

Ürün grupları ithalatı için tahmin edilen modeller sonucunda Türkiye'de gelir düzeyinin yükselmesi karşısında 0 numaralı ürün grubu haricinde tüm ürün grupları ithalatında artış yönünde anlamlı bir etkinin ortaya çıktığı belirlenmiştir. Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri ürün grubunda ise gelir artışı ile beraber ithalatta anlamlı bir etki ortaya çıkmamıştır. Karşı ülke gelir düzeyinin yükselmesi durumunda tüm ürün grupları ithalatında pozitif ve anlamlı etkilerin olduğu görülmüştür. Yani ithalat yapılan ülkelerin gelir düzeyleri yükseldiğinde Türkiye'nin bu ülkelere olan ithalatında artış yönünde anlamlı bir etki oluşmaktadır. Bu durum söz konusu ülkelerin gelir artışı ile üretim hacimlerini ve ihracat potansiyellerini artırmaları ile ilgili olabileceği gibi Türkiye ile benzer ürünlerin üretimi ve tüketiminin söz konusu olması ile dış ticaret hacminin artması ile de ilişkilendirilebilmektedir. Diğer taraftan ihracatta olduğu gibi ithalatta da ülkeler arasındaki uzaklık faktörünün ithalatı azaltıcı bir unsur olarak yer aldığı görülmektedir.

STA'ların etkileri değerlendirildiğinde 7 numaralı ürün grubu haricinde STA'ların ithalat üzerinde anlamlı bir etkide bulundukları tespit edilmiştir. İthalatta belirleyici faktörlerden biri olması beklenen ve iç talep göstergesi olarak modellere eklenen Türkiye nüfusunun artması karşısında 2 numaralı ürün grubu üzerinde anlamlı ancak negatif bir etkinin varlığı saptanmıştır. Buna karşın karşı ülke nüfusundaki artışın tüm ürün gruplarında Türkiye'nin ithalatı üzerinde anlamlı ve pozitif etkili olduğu belirlenmiştir. İthalatta fiyat etkilerini araştırmak üzere modellere eklenen döviz kuru değişkenlerine ait sonuçlar incelendiğinde 2 numaralı ürün grubu haricinde Türkiye'de döviz kuru yükseldiğinde ithalatın olumsuz etkilendiği, 7 ve 8 numaralı ürün grupları haricinde ise karşı ülkelerde döviz kuru yükseldiğinde ithalatın olumlu etkilendiği ortaya koyulmaktadır.

STA'ların ithalat üzerindeki etkileri ülkeler ve ürün gruplarına göre incelendiğinde 0 numaralı ürün grubu ithalatında Güney Kore, Malezya, Fas, Gürcistan, Tunus, Singapur, Norveç, Şili ve Mısır; 2 numaralı ürün grubu

ithalatında Güney Kore, İsrail, Malezya, Fas, İsviçre ve Norveç; 5 numaralı ürün grubu ithalatında Güney Kore, Malezya, Fas, Gürcistan, Tunus, İsviçre ve Norveç; 6 numaralı ürün grubu ithalatında Arnavutluk, Güney Kore, Fas, Gürcistan, Tunus, İsviçre, Norveç ve Mısır; 7 numaralı ürün grubu ithalatında Güney Kore, İsrail, Fas, Tunus, Norveç, Şili ve Mısır; 8 numaralı ürün grubu ithalatında Arnavutluk, Malezya, Fas, Gürcistan, Tunus ve Norveç ile yapılan STA'ların etkili oldukları tespit edilmiştir.

Ürün grupları tahmin sonuçları için genel bir değerlendirme yapıldığında STA'ların 4 numaralı ürün grubu ihracatı üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı belirlenmiştir. 4 numaralı ürün grubu olan hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar ve mumlar ürün grubunda STA'ların yanı sıra Türkiye geliri ve Türkiye nüfusu faktörlerinin de anlamlı etkilerinin olmadığı görülmüştür. Bu durum döviz kuru ve karşı ülke geliri faktörlerinin anlamlı etkileri ile birlikte değerlendirildiğinde bu ürün grubu ihracatında dış talebin ve fiyat faktörünün daha önemli olduğunu, bu faktörler doğrultusunda politikalar yürütülmesi gerektiğini göstermektedir.

STA'ların anlamlı bir etkide bulunmadığı diğer bir ürün grubu ise 7 numaralı ürün grubu olan makine ve ulaştırma araçları ürün grubu ithalatıdır. Bu ürün grubu ithalatında STA'ların etkili olmaması, ürün grubunun özelliği itibariyle ikamesinin kolay olmaması ve teknoloji yoğunluğu daha yüksek olması ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Çünkü ülkeler arasında bir ticaret anlaşması olmasa bile tür ürünlerin ithalatının yapılması gerekliliği bulunabilmektedir. Bu sebeple Türkiye'nin makine ve ulaştırma araçları ithalatında STA'ların anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir.

Tüm sonuçlar değerlendirildiğinde ticarete konu olan ürünlerin özellikleri, ülkeler arasındaki uzaklıklar ve ticaret anlaşmaları gibi faktörlerin ticarete önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda herhangi bir ülke ile bir ürünün ticareti gerçekleştirilirken bu faktörlerin göz önüne alınması gerekmektedir. Diğer taraftan önem arz eden diğer bir faktör ise iç ve dış talep etkileridir. Özellikle ithalatta ülke içi gelir ve nüfus düzeyinin, ihracatta ise karşı ülkelerin gelir ve nüfus düzeylerinin ticarete önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Ülkeler arasındaki ticarete en önemli faktörlerden biri olarak görülen fiyat etkilerinin de

tahmin edilen modeller sonucunda ülkelere rekabet avantajı sağlaması açısından ticaret üzerinde anlamlı etkilere yol açtığı ortaya koyulmuştur.

Türkiye'nin yaptığı STA'ların dış ticaret üzerindeki etkileri ayrı ayrı ele alındığında STA'lar kapsamındaki ithalatın ihracattan daha fazla olduğu ortaya konmuştur. Bu durum karşısında Türkiye'nin STA yapmış olduğu ülkelere olan ihracatını artırması, ticaret anlaşmaları ile tanınan gümrük vergisi avantajlarından daha fazla yararlanması gerekmektedir. Bu açıdan STA yapılan ülkelerle olan ticaret, ürün grupları bazlı olarak daha ayrıntılı incelenmeli ihracat potansiyeli yüksek olan ürünlerin ihracatına teşvikler sağlanmalıdır. İhracatta öne çıkabilecek ürünlerin belirlenmesinde açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi ile Türkiye'nin hangi ürünlerde ticaret üstünlüğe sahip olduğu belirlenerek o ürünlerin ihracatına yönelik politiklar geliştirilmelidir.

STA'lar ile hedeflenen kazanımlar başta dış ticaret hacminde artış sağlamak olsa da bu ülkeler arasında hangi ürünlerin ticaretinin yapıldığı da önemli bir konudur. Türkiye'nin STA yapmış olduğu ülkeler ile ihracatında ve ithalatında benzer ürünlerin ticarete konu olduğu görülmektedir. Bu açıdan Türkiye'nin STA'lardan beklediği dinamik etkilerin artırılabilmesi için ikamesi görece zor olan teknoloji kullanımı görece yüksek olan ürünlerin ticaretine ağırlık vermesi gerekmektedir. Bu sayede STA'lar ile yurtiçinde verimlilik artışı sağlanırken yatırımlar da teşvik edilmelidir.

Türkiye'nin yapmış olduğu STA'lar ülkeler bazında değerlendirildiğinde Türkiye'nin bu ülkelerle siyasi, kültürel ve coğrafi yakınlık unsurunun ön planda olmadığı görülmektedir. Bunun sebebi ise Türkiye'nin STA yapma konusunda AB'nin yapmış olduğu STA'ların etkili olmasıdır. Bu faktörler Türkiye'nin STA'lar ile elde edilebilecek kazanımların sınırlı kalmasına yol açabilmektedir. bu durumu önleyebilmek için STA yapılan ülke sayısının artırılmasının yanı sıra coğrafi ve siyasi yakınlık, ortak kültür ve tarih gibi faktörler açısından da benzeliğin bulunduğu ülkelerle ticari ilişkilerin artırılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Adamantopoulos, K. (1997). An Anatomy of The World Trade Organization (The Anatomy Series of the International Institutions). Kluwer Law International Ltd., London.
- Aitken, N. D. (1973). The Effect of the EEC and EFTA on European Trade: A Temporal Cross-Section Analysis. *American Economic Review*, 63(5), 881-892.
- Akgül, M. S. (2013). Çekim Modeli Bulguları Işığında Türkiye'nin İslam İşbirliği Teşkilatı İle İlişkileri Ve Ticari Potansiyeli. *Adam Akademi*, 3(2), 83-110.
- Alam, M. & Mingquel, Y. and Hussain, I. (2018). Estimating The Effects Of Free Trade Agreements On Imports, Exports And Trade Volume Using "Threshold Auto Regressive Model" (A Case Study Of Pakistan). *American Journal Of Economics*, 8 (3), 113-122.
- Anderson, J. E. (1979). A Theoretical Foundation For The Gravity Equation. *American Economy Review*, 69 (1), 106-116.
- Aslan, N. (2005). Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme. O. Küçükahmetoğlu Vd. (Ed.), *Ekonomik Entegrasyon Küresel Ve Bölgesel Yaklaşım*. 1. Baskı, Ankara: Ekin Yayınevi.
- Aslan, N. (2007). Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme. Küçükahmetoğlu Vd. (Ed.), *Ekonomik Entegrasyon Küresel Ve Bölgesel Yaklaşım*, 2.Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Ata, S. (2012). Türkiye'nin İhracat Potansiyeli: Çekim Modeli Çerçevesinde Bir İnceleme. *International Conference On Eurasian Economies 2012 Conference Paper*, Session 2c, 176-282.
- Ateş A. ve Seymen D. (2019). Türkiye'nin İmzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmaları: İki Yanlı Sektörel Bir Analiz ve Dış Ticaret Politikası Açısından Bir Değerlendirme. *Sosyoekonomi*, 27(42), 255-282.

- Ateş, A. (2011). Ekonomik Entegrasyon Türleri ve AB Ekonomik Entegrasyonu. TUIÇ Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Dergisi, <http://Www.Tuicakademi.Org/Index.Php/Kategoriler/Avrupa/2341>.
- Atıcı, C. ve Güloğlu, B. (2006). Gravity Model Of Turkey's Fresh And Processed Fruit And Vegetable Export To The EU: A Panel Data Analysis. *Journal Of International Food & Agribusiness Marketing*, 18(3/4), 8–21.
- Atik, H. (2012). Uluslararası Ekonomik İlişkiler. Kerim Özdemir Ve Güven Delice (Ed.); Uluslararası Ekonomik İlişkiler 1-2, İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Avrupa Komisyonu, (2021). Negotiations and Agreements. Erişim 08.07.2021 https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/negotiations-and-agreements/#_under-adoption.
- Aydın, C. (2004). Dünya Ticaret Örgütü Tarım Müzakereleri, AB ve Türkiye'nin Pozisyonları. Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Tarım ve Balıkçılık Dairesi, Uzmanlık Tezi.
- Aynagöz Çakmak, Ö. (2016). WTO-Ticareti Kolaylaştırma Anlaşması ve Türkiye İçin Değerlendirmeler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18(1), 1-13.
- Baier, S. L. and Bergstrand, J. H. (2007). Do Free Trade Agreements Actually Increase Members' International Trade?. *Journal Of International Economics*, 71(1), 72-95.
- Balassa, B. (1961). *The Theory of Economic Integration*, Londra: Greenwood Press Publishers.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis Of Panel Data* (3th Ed.) John Wiley & Sons.
- Baltagi, B. H. (2013). *Econometric Analysis of Panel Data* (5. Edition). London: John Wiley and Sons Ltd.
- Baltagi, B. H. and P. X. Wu (1999). Unequally Spaced Panel Data Regressions With AR(1) Disturbances. *Econometric Theory*, 15, 814-823.
- Barbero J. & De Lucio J. J. and Rodríguez-Crespo E. (2021). Effects Of COVID-19 On Trade Flows: Measuring Their Impact Through Government Policy

- Responses. Plos ONE, 16(10): E0258356. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0258356>.
- Batra, A. (2006). India's Global Trade Potential: The Gravity Model Approach. *Global Economic Review*, 35(3), 327-361.
- Baxter, M. and Kouparitsas, M. A. (2005). Determinants Of Business Cycle Co-Movement: A Robust Analysis. *Journal Of Monetary Economics*, 52 (1), 113-157.
- Bergeijk, P. V. and Brakman, S. (2010). *The Gravity Model in International Trade: Advances and Applications*. New York: Cambridge University Press.
- Bergstrand, J. H. (1985). The Gravity Equation In International Trade. *Review Of Economics And Statistics*, 67(3), 474-81.
- Boratav, K. (2008). *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Brown, M. B. ve Forsythe, A. B. (1974). Robust Tests for the Equality of Variances. *Journal of the American Statistical Association*, 69(346), 364-367.
- Buluş, A. (2003). *Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri*. Konya: Tablet Kitabevi.
- Ceyhan, A. (1991). *Avrupa Topluluğu Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Chang, H. and Grabel, I. (2005). *Kalkınma Yeniden (Çev. E. Özçelik)*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Cheong, I. and Cho, J. (2009). The Impact Of Free Trade Agreements (FTA's) On Business in The Republic Of Korea. ADBI Working Paper. No: 156, Asian Development Bank Institute (Adbi), Tokyo.
- Cho, S. (2004). Linkage of Free Trade and Social Regulation: Moving beyond the Entropic Dilemma. *Chicago Journal of International Law*, 5(2), 625-674.
- Cuong, H. C. & Trang, T.T.N. and Nga, D.T. (2015). Do Free Trade Agreements (Ftas) Really Increase Vietnam's Foreign Trade And Inward Foreign Direct Investment (FDI)?. *British Journal Of Economics, Management & Trade*, 7(2), 110-127.

- Çağrı, E. (2014). Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu. Rıdvan Karluk, Betül Yüce Dural (Ed.), Avrupa Birliği, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2684, Açık Öğretim Fakültesi Yayını No: 1650, 9-10.
- Çelebi, I. (1991). Dışa Açık Büyüme Ve Türkiye (1. Baskı). İstanbul: E Yayınları.
- Çeştepe, H. (2013). Dünya Ticaret Örgütü: Anlaşmadan Kurula. Ekonomik Entegrasyonlar Küresel ve Bölgesel Yaklaşım Bursa: Ekin Basım Yayın.
- Çıvık, A. (2018). *Serbest Ticaret Anlaşmalarının Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Deardorff, A.V. (1995). Determinants Of Bilateral Trade: Does Gravity Work In A Neoclassical World. Working Paper 5377, Nber Working Paper Series, National Bureau Of Economic Research, December, 3-9.
- Dışişleri Bakanlığı (2019). Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. Gümrük Birliği. Resmi İnternet Sayfası. Erişim 27.12.2020. https://www.ab.gov.tr/gumruk-birligi_46234.html.
- Dışişleri Bakanlığı (2020). Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri. T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı Yayınları, No:3.
- Dinçer, G. (2014). Dış Ticaret Kuramında Çekim Modeli. Ekonomik Yaklaşım, 24(88), 1-34.
- Dinler, Z. (2009). İktisada Giriş (15. Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Doğan, A. ve Uzun, A. (2014). Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkiler. C.Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 15(11), 325-344.
- Drabek, Z. (2001). Globalisation Under Threat-The Stability Of Trade Policy And Multilateral Agreements. Great Britain: Mpg Books Ltd., Cornwall.
- DTÖ, (2020). Dünya Ticaret Örgütü Resmi İnternet Sayfası. Erişim 12.06.2021 https://www.wto.org/english/thewto_e/thewto_e.htm.
- Ekanayake, E. M. & Mukherjee, A. and Veeramacheneni, B. (2010). Trade Blocks And The Gravity Model: A Study Of Economic Integration Among

- Asian Developing Countries. Journal Of Economic Integration, 25 (4), 627-643.
- Ercan, M. (2009). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Müzakere Süreci. Akademik Araştırmalar Dergisi, 11 (1), 99-100.
- Eren, M. (2013). Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmalarının Dış Ticaretine Etkileri Ve Sorunlar. Maliye Finans Yazıları, 27(98), 28-47.
- Ersoy, A. Y. (2015). Uluslararası Ticarete Çekim Eşitliği Yasasının Teorik Bir Değerlendirilmesi. Kastamonu Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7 (1) , 100-105.
- Ertürk, E. (1997). Ekonomik Entegrasyon Teorisi Ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Feenstra, R. C. ve Kee, H. L. (2007). Trade Liberalisation And Export Variety: A Comparison Of Mexico And China. The World Economy, 30(1), 5-21.
- GATT (1986). Text of General Agreement on Tariffs and Trade, Geneva, Erişim 06.06.2021.<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/anl/coktaraflianasma db/gatt47.doc>.
- Genç, M. C. & Artan, S. ve Berber, M. (2011). Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesinde Ticaret Akımlarının Belirleyicileri: Çekim Modeli Yaklaşımı. Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 25(2), 207-224.
- Göçer, İ. (2013). Ar-Ge Harcamalarının Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı, Dış Ticaret Dengesi Ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri. Maliye Dergisi, 165, 215-240.
- Granger, C. W. J. and Newbold, P. (1974). Spurious Regressions in Econometrics. Journal Of Econometrics, 2(2), 111-120.
- Gujarati, D. N. (2012). Basic Econometrics (4th Edition). Noida: Tata McGraw-Hill Education.
- Gümüş, M. (2013). Osmanlı Devleti'nde Kanunlaştırma Hareketleri, İdeolojisi Ve Kurumları. Tarih Okulu, 2013(16), 163-200.
- Güran, N. ve Aktürk, İ. (1995). Uluslararası İktisadi Kuruluşlar (2. Baskı). İzmir: Anadolu Matbaacılık.

- Gürlelel, F. ve Alkin, K. (2010). Avrupa Birliği'nin Serbest Ticaret Anlaşmalarına Türkiye'nin de Dahil Edilmesi. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Hammar, T. (2009). Trade Facilitation in Vietnam-Recent Progress And Impact. Department Of Economics At The University Of Lund, Minor Field Study Series, 4 (190), 11.
- Hausman, J. and Taylor, W. (1981). Panel Data and Unobservable Individual Effects. *Econometrica*, 49(6), 1377-1398.
- Hayakawa, K. and Yang, C. H. (2013). How Do Free Trade Agreements Change Import Prices? Firm-Level Evidence From China's Imports From Asean. Institute Of Developing Economies Discussion Paper, No: 436.
- Head, K. (2003). Gravity For Beginners. Working Paper 2053. Faculty Of Commerce. University Of British Columbia.
- Heckscher, E. E. (1919). The Effect Of Foreign Trade On The Distribution Of Income. *Economisk Tidskrift*. Reprinted in Heckscher.
- Hellqvist, M. (2003). Trade Facilitation From A Developing Country Perspective. SWEPRO/National Board Of Trade, Sweden.
- Hsiao, C. (2002). Analysis of Panel Data (2. Edition). New York: Cambridge University Press.
- Hsiao, C. (2003). Analysis Of Panel Data. United Kingdom: Cambridge University Press.
- Huijskens, R. (2017). The Effect Of Free Trade Agreements On International Trade: An Empirical Analysis For Developed And Developing Countries. Erasmus University Rotterdam, Erasmus School Of Economics Master Thesis International Economics.
- Işın, F. (1998). Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi, Korumacılık Kavramı ve Tarım. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 3(1), 38-48.
- İncekara, A. (1995). Globalleşme Ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri. İstanbul: İTO Yayınları, Yayın No:14.
- İncekara, A. ve Savrul, M. (2011). Küreselleşme, Büyüme Ve Ekonomik Entegrasyonlar: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 61(2), 3-22.

- Kabir, M. and Salim, R. (2010). Can Gravity Model Explain BIMSTEC's Trade. Bangladesh Institute Of International And Strategic Studies Curtin University Of Technology. Journal Of Economic Integration, 25(1), 144-166.
- Kalaycı, C. (2017). Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri: Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi Uygulaması. Uluslararası Ekonomi Ve Yenilik Dergisi, 3(2), 133-147.
- Karagöz, K. ve Karagöz, M. (2009). Türkiye'nin Ticaret Potansiyeli: Çekim Modeli Yaklaşımı. C.Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 10(2), 127-144.
- Karluk, R. (1995). Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyonlar (2. Baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Karluk, R. (1998). Uluslararası Ekonomi (Yenilenmiş 5. Baskı). İstanbul: Beta Basım.
- Kaya T. (2015). Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Anlaşmalarının İç Hukukta Uygulanması. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Kazgan, G. (1985). Ekonomide Dışa Açık Büyüme. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Keesing, D. B. (1968). Labor Skills On The Structure Of Trade in Manufactures. The Open Economy Essays On International Trade And Finance, Peter B. Kenen And Roger Lawrence (Ed.). Columbia University Press.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2005). Türkiye Ekonomisi (17. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Khor, M. (2008). Bilateral And Regional Free Trade Agreements-Some Critical Elements And Development Implications. Malaysia: Third World Network.
- Kıvılcım, F. (2013). Küreselleşme Kavramı Ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi, 5(1), 219-230.
- Kmenta, J. (1986). Elements of Econometrics (2. Edition). New York: Macmillan.
- Krugman, P. (1980). Scale Economies, Product Differentiation and the Pattern of Trade. The American Economic Review, 70(5), 950- 959.

- Kundak, S. (2015). *Türkiye’de İmalat Sanayinin İthalata Bağımlılığının Analizi*. Doktora Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/> Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir.
- Kuznetsov V. S. (2015). Valyutniy Soyuz Buduşeye Yeaes. Mezhdunarodnyye Ekonomicheskiye Otnosheniya Mirovaya Ekonomika, 250-255.
- Küçükahmetoğlu, O. (2006). Reel Entegrasyon Teorisi, Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım içinde. Küçükahmetoğlu, O (Ed.). Bursa: Ekin Yayınları.
- Kwark, N. S. and Lim, H. (2020). Have the Free Trade Agreements Reduced Inflation Rates?. Economics Letters, 189, 1-6.
- Leontief, W. (1953). Domestic Production And Foreign Trade; The American Capital Position Re-Examined. Proceedings Of The American Philosophical Society, 97(4), 332-349.
- Levene, H. (1960). Robust Tests for Equality of Variances. In Contributions to Probability and Statistics: Essays in Honor of Harold Hotelling, 2, 278-292.
- Li, X. (2004). Trade Liberalization And Real Exchange Rate Movement. IMF Staff Papers, 51 (3), 553-584.
- Linneman, H. (1966) . An Econometric Model Of International Trade Flows. Amsterdam: North Holland Publishing Co.
- McCallum, J. (1995). National Borders Matter: Canada-U.S. Regional Trade Patterns. American Economic Review, 85, 615-23.
- Mercan, M. (2014). Feldstein-Horioka Hipotezinin AB-15 ve Türkiye Ekonomisi için Sınanması: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Yapısal Kırılmalı Dinamik Panel Veri Analizi. Ege Akademik Bakış, 14(2), 231-245.
- Meydan Yıldız, S. G. ve Şengün, H. (2018). Dünya Ticaret Örgütü’nün Çevre Koruma Politikaları. Yönetim Ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İİBF Dergisi, 25(1), 233-249.
- Müller, M. T. and Seabra, F. (2019). Partner Country Choices in China’s Free Trade Agreements. The Chinese Economy, 52, 263–278.
- Nart, E. Ç. (2010). Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri: Panel Veri Analizi. Journal of Yaşar University, 5(17), 2874-2885.

- Ohlin, B. G. (1933). *Interregional And International Trade*. Cambridge : Harvard University Press.
- Oktay, N. (2005). *Dış Ticarete Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ordu, C. F. (2013). *Döviz Kuru-Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). [https://tez.yok.gov.tr/ Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir](https://tez.yok.gov.tr/Ulusal_Tez_Merkezi_adresinden edinilmiştir).
- Özağ, F. & Atan, M. ve Kaya, S. (2003). Dış Ticaret Rejimindeki Değişimlerin İthalatın Fiyat Ve Gelir Esneklikleri Üzerine Etkisi. *Gazi Üniversitesi. İ.İ.B.F Dergisi*, 5(3), 29-43.
- Özcan, H.A. (1998). Düünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler. *Dış Ticaret Dergisi, Özel Sayı*, 41-76.
- Öztürk, N. (2021). Serbest Ticaret Antlaşmaları, Erişim 25.01.2021, http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/6731_1533278594.pdf.
- Pamir, A (2002). Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 51(2), 82-83.
- Pamuk, Ş. (2005). *Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi (1500–1914)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parks, R. (1967). Efficient Estimation of a System of Regression Equations When Disturbances Are Both Serially and Contemporaneously Correlated, *Journal of the American Statistical Association*, 62(318), 500–509.
- Pazarlıoğlu, V. ve Gürler, Ö.K. (2007). Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı. *Finans, Politik-Ekonomik Yorumlar*, 44(508), 35-43.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Cross Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H. and Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal Of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Posner, M.V. (1961). *International Trade And Technical Change*. Oxford Economic Papers, 13(3), 323-341.
- Pöyhönen, P. (1963). A Tentative Model For The Volume Of Trade Between Countries. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 90(1), 93-100.

- Ricardo, D. (1996). The Principles of Political Economy and Taxation. United States: Prometheus Books.
- Sabır, H. (2002). Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Ekonomik Entegrasyon: MERCOSUR Örneği. T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Dış Ticaret Dergisi, 25(7), 1-9.
- Sachs, D. J. & Warner, A. & Aslund, A. and Fischer, S. (1995). Economic Reform And The Process Of Global Integration. Brookings Papers On Economic Activity. Washington: Brookings Institution.
- Salvatore, D. (2007). Uluslararası İktisat. (Çev. Tamer İşgüden). İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Samuelson, P. A. (1948). International Trade and the Equalisation of Factor Prices. Economic Journal, 58(230), 163- 184.
- Sandalcılar, A. R. (2012). Türkiye'nin BRIC Ülkeleriyle Ticari Potansiyeli: Panel Çekim Modeli Yaklaşımı. Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 7(25), 4164-4175.
- Seyidoğlu, H. (1992). Ekonomik Terimler Sözlüğü (5. Basım). Ankara: Güzem Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2016). Uluslararası Finans (Geliştirilmiş 6. Baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2017). Uluslararası İktisat Teori Politika Ve Uygulama (Geliştirilmiş 21. Baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Slootmaekers, V. (2004). Trade Effects Of The EU-Mexico Free Trade Agreement. Belgium Catholic University Leuven, 69.
- Smith, A. (1985). Ulusların Zenginliği (Çev. Ayşe Yunus, Mehmet Bakırcı). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Smith, A. (2002). Ulusların Zenginliği (2. Cilt). (Çev. M. Tanju Akad). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Sönmez, M. (2004). Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Stolper, W.F. and Samuelson, P. (1941). Protection And Real Wages. H. S. Ellis L. Z. Metzler (Ed.), Readings In The Theory Of International Trade, London: George Allen And Unwin.

- Suresh, K. G. and Aswal, N. (2014). Determinants Of India's Manufactured Exports To South And North: A Gravity Model Analysis. *International Journal Of Economics And Financial Issues*, 4(1), 144-151.
- Şanlı B. (2008). Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği'nin Olabilirliği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 13-30.
- Tatlıcı, Ö. ve Kızıltan A. (2011). Çekim Modeli: Türkiye'nin İhracatı Üzerine Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi. Ekonometri Ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı*, 287-299.
- Tekeli, İ. ve İlkin S. (2000). Türkiye ve Avrupa Birliği 3 Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Tellalbaş, I. (2011). *Sermaye Birikimi Ve Finansallaşma Türkiye Örneği*. (Doktora Tezi) <https://tez.yok.gov.tr/> Ulusal Tez Merkezi adresinden edinilmiştir.
- Temiz, D. (2009). Gümrük Birliği İle Birlikte Türkiye'nin Dış Ticaretinde Yapısal Değişimler Oldu Mu?. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 8(1), 125.
- Thomakos, D. D. and Ulubaşoğlu, M. A. (2002), The Impact Of Trade Liberalization On Import Demand. *Journal Of Economic And Social Research*, 4(1), 1-26.
- Ticaret Bakanlığı (2019). T. C. Ticaret Bakanlığı, Resmi İnternet Sitesi, Erişim 26.12.2019 <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/genel>.
- Ticaret Bakanlığı (2020). T.C. Ticaret Bakanlığı, AB ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü Resmi İnternet Sayfası Erişim 16.04.2020 <http://ab.gtb.gov.tr/uluslararasi-orgutler/dunya-ticaret-orgutu>.
- Ticaret Bakanlığı (2021a). Gümrük Rehberi. "Tercihli Ticaret" Ne Demektir? Erişim 08.01.2021 <https://gumrukrehberi.gov.tr/sayfa/tercihli-ticaret-anla%C5%9Fmala r% C4%B1#:~:text=Tercihli% 20ticaret%20anla%C 5%9F malar%C4%B1n%C4%B1n%20en%20%C3%A7ok,ortak%20bir%20g>.

- Ticaret Bakanlığı Ticaret Bakanlığı (2021b). Yürürlükte Bulunan STA'lar. Erişim Tarihi:25.02.2021 <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/yururlukte-bulunan-stalar>.
- Tinbergen J. (1962). Shaping The World Economy: Suggestions For An International Economic Policy. New York: Twentieth Century Fund.
- Tripathi, S. and Nuno C. L. (2013). India's Trade And Gravity Model: A Static And Dynamic Panel Data. Mpra Paper, Paper No:45502, 1-13.
- Turan, G. G. (1980). Uluslararası Para Sistemi, Dünyü ve Bugünü. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tür, İ. (2016). *Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin Ticaret Hacmi Üzerine Etkileri: Tarım Sektörü Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Unay, C. (1997). Genel İktisat. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Urata, S. (2002). Globalization and The Growth In Free Trade Agreements, Asia-Pacific Review, 9(2), 20-32.
- Urata, S. and Okabe, M. (2007). The Impacts Of Free Trade Agreements On Trade Flows: An Application Of The Gravity Model Approach. RIETI Discussion Paper Series, No: 07-E -052.
- Uyar, S. (2000). Ekonomik Bütünleşmeler ve Gümrük Birliği. Dış Ticaret Dergisi, 19, 103-130.
- Ün, T. (2018). Uygulamalı Panel Veri Ekonometrisi. Editör: Selahattin Güriş. İstanbul: Der Yayınları.
- Ünsal, E. M. (2005). Uluslararası İktisat Teori, Politika Ve Açık Ekonomi Makro İktisadı. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Verbeek, M. (2008). Pseudo-Panels And Repeated Cross-Sections. In: Mátyás L. & Sevestre P. (Ed.), The Econometrics Of Panel Data, Advanced Studies In Theoretical And Applied Econometrics.
- Vernon, R. (1966). International Investment and International Trade in the Product Cycle. Quarterly Journal of Economics, 80(2), 1-207.
- Wang, X. and Badman, R. P. (2016). A Multifaceted Panel Data Gravity Model Analysis Of Peru's Foreign Trade. Turkish Economic Review, 3(4), 562-577.

- Westerlund, J. and Wilhelmsson, F. (2011). Estimating The Gravity Model Without Gravity Using Panel Data. *Applied Economics*, 43(6), 641-649.
- Wooldridge, J. M. (2009). *Introductory Econometrics* (4th Edition). South Western: Cengage Learning.
- Yanar, R. (2011). *Türkiye'nin Suriye, Lübnan ve Ürdün ile Ekonomik Entegrasyonu*. Ankara: Başak Matbaacılık.
- Yapraklı, S. (2007). Ticari Ve Finansal Dışa Açıklık İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Ve İstatistik Dergisi*, 5, 67-89.
- Yelkenci Yanık, E. (2017). *Türkiye'nin EFTA Ülkeleri İle Arasında İmzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmasının Dış Ticaret Hacmine Etkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2013). *İleri Panel Veri Analizi Stata Uygulamalı* (2. Baskı), İstanbul: Beta Yayınları.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2016). *Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı* (3. Baskı), İstanbul: Beta Yayınları.
- Yıldırım, E. ve Dura, C. (2007). Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bir Bakış. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, (28), 141-177.
- Yıldırım, K. (2014). *Makro Ekonomi* (12. Basım), Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yiğit M. (2003). *Ekonomik Entegrasyon*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Zhang, Y. (2010). *The Impact Of Free Trade Agreements On Business Activity: A Survey Of Firms in The People's Republic Of China*. ADBI (Asian Development Bank Institute) Working Paper, No:251.

EKLER

Ek-1: İkinci Grup Ekonometrik Modeller

0 Numaralı Ürün Grubu İhracat Modelleri

Model 2.1.1.1: $LX 0_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist$

Model 2.1.1.2: $LX 0_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA$

Model 2.1.1.3: $LX 0_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J$

Model 2.1.1.4:

$$LX 0_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J + \beta_7 LRER_{TR} + \beta_8 LRER_J$$

Model 2.1.1.5: $LX 0_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \sum_{j=1}^{12} \lambda_j (U_j * STA)$

1 Numaralı Ürün Grubu İhracat Modelleri

Model 2.1.2.1: $LX 1_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist$

Model 2.1.2.2: $LX 1_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA$

Model 2.1.2.3: $LX 1_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J$

Model 2.1.2.4:

$$LX 1_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J + \beta_7 LRER_{TR} + \beta_8 LRER_J$$

Model 2.1.2.5: $LX 1_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \sum_{j=1}^{12} \lambda_j (U_j * STA)$

2 Numaralı Ürün Grubu İhracat Modelleri

Model 2.1.3.1: $LX 2_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist$

Model 2.1.3.2: $LX 2_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA$

Model 2.1.3.3: $LX 2_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J$

Model 2.1.3.4:

$$LX 2_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J + \beta_7 LRER_{TR} + \beta_8 LRER_J$$

Model 2.1.3.5: $LX 2_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \sum_{j=1}^{12} \lambda_j (U_j * STA)$

3 Numaralı Ürün Grubu İhracat Modelleri

Model 2.1.4.1: $LX 3_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist$

Model 2.1.4.2: $LX 3_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA$

Model 2.1.4.3: $LX 3_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J$

Ek-1 (Devam) İkinci Grup Ekonometrik Modeller

Model 2.1.4.4:

$$LX_{3TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J + \beta_7 LRER_{TR} + \beta_8 LRER_J$$

$$\text{Model 2.1.4.5: } LX_{3TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \sum_{j=1}^{12} \lambda_j (U_j * STA)$$

4 Numaralı Ürün Grubu İhracat Modelleri

$$\text{Model 2.1.5.1: } LX_{4TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist$$

$$\text{Model 2.1.5.2: } LX_{5TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA$$

$$\text{Model 2.1.5.3: } LX_{5TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J$$

Model 2.1.5.4:

$$LX_{5TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J + \beta_7 LRER_{TR} + \beta_8 LRER_J$$

$$\text{Model 2.1.5.5: } LX_{5TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \sum_{j=1}^{12} \lambda_j (U_j * STA)$$

5 Numaralı Ürün Grubu İhracat Modelleri

$$\text{Model 2.1.6.1: } LX_{5TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist$$

$$\text{Model 2.1.6.2: } LX_{5TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA$$

$$\text{Model 2.1.6.3: } LX_{5TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J$$

Model 2.1.6.4:

$$LX_{5TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J + \beta_7 LRER_{TR} + \beta_8 LRER_J$$

$$\text{Model 2.1.6.5: } LX_{5TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \sum_{j=1}^{12} \lambda_j (U_j * STA)$$

6 Numaralı Ürün Grubu İhracat Modelleri

$$\text{Model 2.1.7.1: } LX_{6TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist$$

$$\text{Model 2.1.7.2: } LX_{6TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA$$

$$\text{Model 2.1.7.3: } LX_{6TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J$$

Model 2.1.7.4:

$$LX_{6TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J + \beta_7 LRER_{TR} + \beta_8 LRER_J$$

$$\text{Model 2.1.7.5: } LX_{6TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \sum_{j=1}^{12} \lambda_j (U_j * STA)$$

7 Numaralı Ürün Grubu İhracat Modelleri

$$\text{Model 2.1.8.1: } LX_{7TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist$$

$$\text{Model 2.1.8.2: } LX_{7TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA$$

$$\text{Model 2.1.8.3: } LX_{7TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J$$

Model 2.1.8.4:

$$LX 7_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J + \beta_7 LRER_{TR} + \beta_8 LRER_J$$

Model 2.1.8.5: $LX 7_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \sum_{j=1}^{12} \lambda_j (U_j * STA)$

Ek-1 (Devam) İkinci Grup Ekonometrik Modeller

8 Numaralı Ürün Grubu İhracat Modelleri

Model 2.1.9.1: $LX 8_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist$

Model 2.1.9.2: $LX 8_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA$

Model 2.1.9.3: $LX 8_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J$

Model 2.1.9.4:

$$LX 8_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J + \beta_7 LRER_{TR} + \beta_8 LRER_J$$

Model 2.1.9.5: $LX 8_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \sum_{j=1}^{12} \lambda_j (U_j * STA)$

0 Numaralı Ürün Grubu İthalat Modelleri

Model 2.2.1.1: $LX 0_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist$

Model 2.2.1.2: $LX 0_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA$

Model 2.2.1.3: $LX 0_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J$

Model 2.2.1.4:

$$LX 0_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J + \beta_7 LRER_{TR} + \beta_8 LRER_J$$

Model 2.2.1.5: $LX 0_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \sum_{j=1}^{12} \lambda_j (U_j * STA)$

2 Numaralı Ürün Grubu İthalat Modelleri

Model 2.2.2.1: $LX 2_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist$

Model 2.2.2.2: $LX 2_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA$

Model 2.2.2.3: $LX 2_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J$

Model 2.2.2.4:

$$LX 2_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J + \beta_7 LRER_{TR} + \beta_8 LRER_J$$

Model 2.2.2.5: $LX 2_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \sum_{j=1}^{12} \lambda_j (U_j * STA)$

5 Numaralı Ürün Grubu İthalat Modelleri

Model 2.2.3.1: $LX 5_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist$

Model 2.2.3.2: $LX 5_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA$

Model 2.2.3.3: $LX 5_{TR} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J$

Model 2.2.3.4:

$$LX_{5_{TR}} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J + \beta_7 LRER_{TR} + \beta_8 LRER_J$$

Model 2.2.3.5: $LX_{5_{TR}} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \sum_{j=1}^{12} \lambda_j (U_j * STA)$

6 Numaralı Ürün Grubu İhracat Modelleri

Model 2.2.4.1: $LX_{6_{TR}} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist$

Model 2.2.4.2: $LX_{6_{TR}} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA$

Ek-1(Devam) İkinci Grup Ekonometrik Modeller

Model 2.2.4.3: $LX_{6_{TR}} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J$

Model 2.2.4.4:

$$LX_{6_{TR}} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J + \beta_7 LRER_{TR} + \beta_8 LRER_J$$

Model 2.2.4.5: $LX_{6_{TR}} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \sum_{j=1}^{12} \lambda_j (U_j * STA)$

7 Numaralı Ürün Grubu İthalat Modelleri

Model 2.2.5.1: $LX_{7_{TR}} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist$

Model 2.2.5.2: $LX_{7_{TR}} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA$

Model 2.2.5.3: $LX_{7_{TR}} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J$

Model 2.2.5.4:

$$LX_{7_{TR}} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J + \beta_7 LRER_{TR} + \beta_8 LRER_J$$

Model 2.2.5.5: $LX_{7_{TR}} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \sum_{j=1}^{12} \lambda_j (U_j * STA)$

8 Numaralı Ürün Grubu İthalat Modelleri

Model 2.2.6.1: $LX_{8_{TR}} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist$

Model 2.2.6.2: $LX_{8_{TR}} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA$

Model 2.2.6.3: $LX_{8_{TR}} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J$

Model 2.2.6.4:

$$LX_{8_{TR}} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \beta_4 STA + \beta_5 LPOP_{TR} + \beta_6 LPOP_J + \beta_7 LRER_{TR} + \beta_8 LRER_J$$

Model 2.2.6.5: $LX_{8_{TR}} = \beta_0 + \beta_1 LY_{TR} + \beta_2 LY_J + \beta_3 Ldist + \sum_{j=1}^{12} \lambda_j (U_j * STA)$

Ek- 2: Birinci Grup Modellere Ait Temel Varsayımlar Test Sonuçları

Modeller	Değişen Varyans df(11,324)			Otokorelasyon		Birimler Arası Korelasyon (BAK)	
	W ₀ (Prob>F)	W ₅₀ (Prob>F)	W ₁₀ (Prob>F)	Durbin- Watson	Baltagi- Wu LBI	Pesaran CD	Friedman
1.1.1	6,505 (0,000)	4,328 (0,000)	6,185 (0,000)	0,421	0,595	5,755 (0,000)	78,301 (0,000)
	Değişen Varyans Var			Otokorelasyon Var		BAK Var	
1.1.2	5,666 (0,000)	4,798 (0,000)	5,504 (0,000)	0,490	0,657	4,873 (0,000)	74,660 (0,000)
	Değişen Varyans Var			Otokorelasyon Var		BAK Var	
1.1.3	5,398 (0,000)	4,633 (0,000)	5,154 (0,000)	0,495	0,633	3,782 (0,000)	52,846 (0,000)
	Değişen Varyans Var			Otokorelasyon Var		BAK Var	
1.1.4	6,751 (0,000)	5,882 (0,000)	6,634 (0,000)	0,518	0,68	7,405 (0,000)	89,397 (0,000)
	Değişen Varyans Var			Otokorelasyon Var		BAK Var	
1.1.5	5,704 (0,000)	4,865 (0,000)	5,493 (0,000)	0,613	0,773	10,119 (0,000)	91,957 (0,000)
	Değişen Varyans Var			Otokorelasyon Var		BAK Var	
1.2.1	7,472 (0,000)	5,427 (0,000)	6,979 (0,000)	0,571	0,722	8,770 (0,000)	6,323 (0,000)
	Değişen Varyans Var			Otokorelasyon Var		BAK Var	
1.2.2	8,299 (0,000)	6,620 (0,000)	7,991 (0,000)	0,573	0,719	8,959 (0,000)	88,481 (0,000)
	Değişen Varyans Var			Otokorelasyon Var		BAK Var	
1.2.3	6,131 (0,000)	4,919 (0,000)	5,934 (0,000)	0,633	0,790	6,408 (0,000)	60,716 (0,000)
	Değişen Varyans Var			Otokorelasyon Var		BAK Var	
1.2.4	5,815 (0,000)	4,459 (0,000)	5,542 (0,000)	0,674	0,793	7,877 (0,000)	83,222 (0,000)
	Değişen Varyans Var			Otokorelasyon Var		BAK Var	
1.2.5	12,694 (0,000)	11,251 (0,000)	12,300 (0,000)	0,741	0,902	11,217 (0,000)	99,06 (0,000)
	Değişen Varyans Var			Otokorelasyon Var		BAK Var	

**Ek-3: Ürün Grupları Bazında İhracat Modellerine Ait Temel Varsayımlar
Test Sonuçları**

Modeller		Değişen Varyans df(10,297)			Otokorelasyon		Birimler Arası Korelasyon (BAK)	
Testler		W ₀ (Prob>F)	W ₅₀ (Prob>F)	W ₁₀ (Prob>F)	Durbin- Watson	Baltagi- Wu LBI	Pesaran CD	Friedman
XG0 (Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri)	2.1.1.1	2,812 (0,002)	2,557 (0,005)	2,770 (0,002)	0,903	1,105	3,480 (0,000)	65,370 (0,000)
	2.1.1.2	2,767 (0,002)	2,402 (0,009)	2,710 (0,003)	0,904	1,105	2,416 (0,000)	54,810 (0,000)
	2.1.1.3	2,793 (0,002)	2,371 (0,010)	2,690 (0,003)	0,918	1,138	2,129 (0,033)	54,447 (0,000)
	2.1.1.4	2,929 (0,001)	2,504 (0,006)	2,732 (0,003)	0,873	1,099	2,712 (0,006)	51,717 (0,000)
	2.1.1.5	3,836 (0,000)	3,473 (0,000)	3,762 (0,000)	1,011	1,207	7,749 (0,000)	74,527 (0,000)
XG1 (İçki ve Tütün)	2.1.2.1	6,206 (0,000)	4,755 (0,000)	5,589 (0,000)	1,089	1,185	0,250 (0,802)	32,946 (0,003)
	2.1.2.2	7,472 (0,000)	5,427 (0,000)	6,979 (0,000)	0,571	0,722	8,770 (0,000)	6,323 (0,000)
	2.1.2.3	5,335 (0,000)	3,567 (0,000)	4,482 (0,000)	1,129	1,229	-0,222 (0,824)	29,536 (0,001)
	2.1.2.4	6,131 (0,000)	4,919 (0,000)	5,934 (0,000)	0,633	0,790	6,408 (0,000)	60,716 (0,000)
	2.1.2.5	8,299 (0,000)	6,620 (0,000)	7,991 (0,000)	0,573	0,719	8,959 (0,000)	88,481 (0,000)
XG2 (Akaryakıt Hariç, Yenilmeyen Ham maddeler)	2.1.3.1	8,081 (0,000)	4,399 (0,000)	6,249 (0,000)	0,994	1,324	3,536 (0,000)	45,631 (0,000)
	2.1.3.2	6,688 (0,000)	4,244 (0,000)	5,281 (0,000)	0,996	1,325	2,755 (0,005)	41,002 (0,000)
	2.1.3.3	6,136 (0,000)	3,755 (0,000)	4,843 (0,000)	1,043	1,355	2,925 (0,002)	47,031 (0,000)
	2.1.3.4	6,836 (0,000)	3,718 (0,000)	5,640 (0,000)	1,040	1,338	2,925 (0,003)	62,183 (0,000)
	2.1.3.5	4,435 (0,000)	3,001 (0,001)	3,893 (0,000)	1,115	1,452	8,042 (0,000)	61,603 (0,000)
XG3 (Mineral Yakıtlar, Yağlar Vb. İlgili Maddeler)	2.1.4.1	10,344 (0,000)	6,098 (0,000)	9,383 (0,000)	0,864	0,953	15,863 (0,000)	138,232 (0,000)
	2.1.4.2	9,107 (0,000)	6,340 (0,000)	8,371 (0,000)	0,876	0,966	9,636 (0,000)	91,914 (0,000)
	2.1.4.3	12,076 (0,000)	7,747 (0,000)	11,056 (0,000)	0,928	1,031	5,563 (0,000)	62,739 (0,000)
	2.1.4.4	8,327 (0,000)	6,202 (0,000)	7,952 (0,000)	0,928	1,023	6,499 (0,000)	80,992 (0,000)
	2.1.4.5	11,886 (0,000)	8,627 (0,000)	11,087 (0,000)	0,976	1,084	13,121 (0,000)	117,177 (0,000)
XG4 (Hayvansal Ve Bitkisel Katı Ve Sıvı Yağlar Ve Mumlar)	2.1.5.1	6,193 (0,000)	4,142 (0,000)	5,551 (0,000)	0,840	0,952	0,083 (0,933)	26,299 (0,003)
	2.1.5.2	5,782 (0,000)	4,096 (0,000)	5,250 (0,000)	0,854	0,962	-0,327 (0,743)	23,639 (0,008)
	2.1.5.3	5,598 (0,000)	3,980 (0,000)	5,100 (0,000)	0,957	1,054	-0,400 (0,689)	22,209 (0,014)
	2.1.5.4	5,525 (0,000)	3,660 (0,000)	5,072 (0,000)	0,980	1,087	-0,657 (0,511)	28,596 (0,001)
	2.1.5.5	5,316 (0,000)	4,179 (0,000)	4,977 (0,000)	0,975	1,059	2,553 (0,010)	39,110 (0,000)
2.1.6.1	2.1.6.1	4,937	4,147	4,789	0,722	0,884	8,441	96,396

		(0,000)	(0,007)	(0,000)			(0,000)	(0,000)
	2.1.6.2	2,777 (0,002)	2,138 (0,021)	2,571 (0,005)	0,766	0,920	7,917 (0,000)	79,143 (0,000)
	2.1.6.3	2,790 (0,002)	2,181 (0,018)	2,559 (0,005)	0,775	0,926	6,817 (0,000)	76,043 (0,000)
	2.1.6.4	3,559 (0,000)	2,471 (0,007)	3,091 (0,000)	0,854	0,955	4,806 (0,000)	86,621 (0,000)
	2.1.6.5	4,034 (0,000)	3,338 (0,000)	3,770 (0,000)	0,986	1,142	15,166 (0,010)	101,386 (0,000)
XG6 (Başlıca Sınıflara Ayrılarak İşlenmiş Mallar)	2.1.7.1	6,182 (0,000)	3,980 (0,000)	5,691 (0,000)	0,432	0,664	7,093 (0,000)	100,970 (0,000)
	2.1.7.2	2,874 (0,001)	1,647 (0,092)	2,373 (0,010)	0,530	0,771	2,471 (0,013)	55,557 (0,000)
	2.1.7.3	2,416 (0,008)	1,733 (0,072)	2,057 (0,027)	0,580	0,811	1,157 (0,247)	43,619 (0,000)
	2.1.7.4	4,291 (0,000)	2,998 (0,001)	3,822 (0,000)	0,569	0,793	1,301 (0,000)	49,828 (0,000)
	2.1.7.5	2,949 (0,001)	2,028 (0,030)	2,571 (0,005)	0,596	0,805	3,441 (0,000)	47,217 (0,000)
XG7 (Makine Ve Ulaştırma Araçları)	2.1.8.1	14,288 (0,000)	7,447 (0,000)	12,785 (0,000)	0,457	0,604	19,295 (0,000)	152,917 (0,000)
	2.1.8.2	10,881 (0,000)	6,085 (0,000)	9,566 (0,000)	0,474	0,615	10,960 (0,000)	78,316 (0,000)
	2.1.8.3	7,418 (0,000)	5,849 (0,000)	6,640 (0,000)	0,513	0,651	8,342 (0,000)	79,783 (0,000)
	2.1.8.4	6,612 (0,000)	4,920 (0,000)	6,003 (0,000)	0,573	0,674	6,261 (0,000)	88,169 (0,000)
	2.1.8.5	11,278 (0,000)	6,020 (0,000)	9,749 (0,000)	0,666	0,765	13,258 (0,000)	91,460 (0,000)
XG8 (Çeşitli Mamül Eşya)	2.1.9.1	11,283 (0,000)	7,773 (0,000)	10,642 (0,000)	0,609	0,788	16,726 (0,000)	150,609 (0,000)
	2.1.9.2	4,632 (0,000)	4,070 (0,000)	4,490 (0,000)	0,638	0,823	8,258 (0,000)	99,750 (0,000)
	2.1.9.3	4,392 (0,000)	3,637 (0,000)	4,249 (0,000)	0,654	0,843	6,510 (0,000)	75,296 (0,000)
	2.1.9.4	2,830 (0,002)	2,252 (0,015)	2,675 (0,003)	0,665	0,845	2,080 (0,037)	71,316 (0,000)
	2.1.9.5	5,374 (0,000)	4,388 (0,000)	5,117 (0,000)	0,718	0,914	9,463 (0,000)	94,970 (0,000)

**Ek 4: Ürün Grupları Bazında İthalat Modellerine Ait Temel Varsayımlar
Test Sonuçları**

Testler		Değişen Varyans df(10,297)			Otokorelasyon		Birimler Arası Korelasyon (BAK)	
Modeller		W ₀ (Prob>F)	W ₅₀ (Prob>F)	W ₁₀ (Prob>F)	Durbin- Watson	Baltagi- Wu LBI	Pesaran CD	Friedman
MG0 (Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri)	2.2.1.1	8,778 (0,000)	6,586 (0,000)	8,323 (0,000)	0660	0,770	9,512 (0,000)	94,642 (0,000)
	2.2.1.2	4,587 (0,000)	3,243 (0,000)	4,002 (0,000)	0,751	0,860	4,925 (0,000)	68,645 (0,000)
	2.2.1.3	4,499 (0,000)	3,236 (0,000)	3,953 (0,000)	0,748	0,858	4,566 (0,000)	67,302 (0,000)
	2.2.1.4	4,830 (0,000)	3,712 (0,000)	4,470 (0,000)	0,763	0,867	6,867 (0,000)	86874 (0,000)
	2.2.1.5	4,073 (0,000)	3,224 (0,000)	3,916 (0,000)	1,208	1,262	4,323 (0,000)	56,844 (0,000)
MG2 (Akaryakıt Hariç, Yenilmeyen Ham Maddeler)	2.2.2.1	7,555 (0,000)	6,240 (0,000)	7,349 (0,000)	0,467	0,596	0,439 (0,660)	28,397 (0,001)
	2.2.2.2	7,168 (0,000)	6,055 (0,000)	7,075 (0,000)	0,474	0,604	0,221 (0,824)	25,732 (0,001)
	2.2.2.3	6,485 (0,000)	5,226 (0,000)	6,381 (0,000)	0,489	0,612	-0,595 (0,551)	21,164 (0,020)
	2.2.2.4	6,240 (0,000)	4,983 (0,000)	6,142 (0,000)	0,505	0,630	-0,956 (0,339)	21,857 (0,020)
	2.2.2.5	8,186 (0,000)	7,332 (0,000)	8,094 (0,000)	0,546	0,675	2,261 (0,023)	39,991 (0,000)
MG5 (Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi Ürünleri)	2.2.3.1	11,507 (0,000)	6,351 (0,000)	8,970 (0,000)	1,253	1,313	1,017 (0,309)	39,618 (0,000)
	2.2.3.2	10,500 (0,000)	5,495 (0,000)	8,081 (0,000)	1,255	1,315	0,825 (0,409)	40,526 (0,000)
	2.2.3.3	10,457 (0,000)	5,706 (0,000)	8,089 (0,000)	1,260	1,321	0,632 (0,527)	37,627 (0,000)
	2.2.3.4	10,443 (0,000)	5,501 (0,000)	8,156 (0,000)	1,260	1,321	1,434 (0,151)	43,436 (0,000)
	2.2.3.5	13,503 (0,000)	10,849 (0,001)	12,544 (0,000)	1,673	1,761	1,479 (0,139)	39,204 (0,000)
MG6 (Başlıca Sınıflara Ayrılarak İşlenmiş Mallar)	2.2.4.1	16,718 (0,000)	10,205 (0,000)	13,788 (0,000)	0,670	0,775	3,826 (0,000)	52,395 (0,000)
	2.2.4.2	15,072 (0,000)	11,465 (0,000)	13,407 (0,000)	0,676	0,785	3,393 (0,000)	60,189 (0,000)
	2.2.4.3	17,177 (0,000)	11,653 (0,000)	15,117 (0,000)	0,91	0,807	1,657 (0,097)	39,978 (0,000)
	2.2.4.4	13,653 (0,000)	10,647 (0,000)	12,366 (0,000)	0,720	0,833	2,575 (0,010)	51,462 (0,000)
	2.2.4.5	15,969 (0,000)	13,548 (0,000)	15,379 (0,000)	0,801	0,911	8,106 (0,000)	78,867 (0,000)
MG7 (Makine Ve Ulaştırma Araçları)	2.2.5.1	12,888 (0,000)	9,999 (0,000)	11,577 (0,000)	0,606	0,822	-0,246 (0,806)	21,419 (0,018)
	2.2.5.2	8,965 (0,000)	6,394 (0,000)	7,735 (0,000)	0,651	0,876	-0,190 (0,849)	20,444 (0,025)
	2.2.5.3	8,999 (0,000)	6,656 (0,000)	7,851 (0,000)	0,677	0,913	-0,702 (0,482)	17,585 (0,062)
	2.2.5.4	8,383 (0,000)	6,813 (0,000)	7,657 (0,000)	0,709	0,935	-0,502 (0,615)	23,434 (0,009)
	2.2.5.5	10,505 (0,000)	8,442 (0,000)	9,456 (0,000)	0,986	1,190	2,945 (0,003)	26,242 (0,0003)
2.2.6.1		8,105	4,275	6,320	0,733	0,964	0,670	35,386

		(0,000)	(0,000)	(0,000)			(0,502)	(0,000)
	2.2.6.2	7,044 (0,000)	3,883 (0,000)	5,313 (0,000)	0,760	1,006	0,424 (0,671)	29,579 (0,001)
	2.2.6.3	5,372 (0,000)	3,240 (0,000)	4,156 (0,000)	0,810	1,055	-0,002 (0,998)	34,215 (0,000)
	2.2.6.4	3,926 (0,000)	2,525 (0,000)	3,211 (0,000)	0,845	1,064	0,652 (0,514)	39,887 (0,000)
	2.2.6.5	5,934 (0,000)	4,915 (0,000)	5,349 (0,000)	1,032	1,256	6,086 (0,000)	46,440 (0,000)

